

شمس الدين مجروح

سید

ادبي مقالې او تحليلونه

Aghalibrary.com

محمد حكيم بشارت

۱۳۹۴ لمریز کال

سید شمس الدین مجروح

(ادبی مقالې او تحلیلونه)

لیکوال :

محمد حکیم بشارت

۱۳۹۴ کال

Aghalibrary.com

کتاب پښندنه:

د کتاب نوم: سيد شمس الدين مجروح

ليکوال: محمد حکيم بشارت

خپروندی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنگي خانگه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډيزاين: ضياء ساپي

پښتۍ ډيزاين: فياض حميد

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م

د تحريك د خپرونو لړ: (۱۰۸)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريك سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

يادونه او مننه

ويارم چې په دغو کړينو کې د هېواد له يوې داسې علمي، فرهنگي او ملي څېرې، هستې او شخصيت قدرمن استاد سرمحقق زلمي هېوادمل څخه يادونه او مننه کوم چې نه يوازې ما ډير څه ترې زده کړي، بلکې زما په څېر يې د هېواد په زرگونو ځوان کدرونه روزلي، فرهنگي مينه يې ورکړې، اغېزمنې لارښوونې يې ورته کړي، زده کړو، مطالعې، څېړنې، هېوادنۍ مينې، ملي يووالي او ليکلو ته يې هڅولي دي.

هېوادمل صاحب د ماسټرۍ په دوره کې زما استاد و، دغه راز مې د تېزس ليکلو لارښود استاد هم و او د موضوع له پيله تر بشپړېدو پورې يې هڅولې يم، وخت په وخت يې لارښوونې راته کړي او د تېزس د بشپړېدو ترڅنگ دا دی د ده په هڅونه ددغه اثر خاوند هم شوم.

د هېواد ددغې نوموتې څېرې په علمي، فرهنگي او څېړنيزو کړنو، هڅو، اثارو، پوهې او فکر باندې کتابونه ليکل کېدای شي او بايد وليکل شي. زما دغه څو کړنې د هغه يادونه او مننه نشي پرځای کولی، خو بيا هم دده محترم د شاگرد په توگه اړينه بولم چې يادونه او مننه ترې وکړم چې ددې کتاب په غني کولو او بشپړولو کې يې را ته سلا مشورې را کړي او زه يې ددې جوگه کړم چې دغه اثر د چاپ تر سرحده ورسوم. په پای کې قدرمن هېوادمل صاحب ته د لوی څښتن له درباره اوږد عمر او هوساژوند غواړم.

په همدې هيله

بشارت

د کتاب موضوع او هدف

د دې اثر اصلي موضوع او هدف د هېواد د پښتو او دري ژبو د نوميالي او مفکر ليکوال ارواښاد سيد شمس الدين مجروح د پښتو فرهنگي مقالو راټولول او تدوين دی، چې يو ځای په يوه مجموعه کې د پښتو ادبپوهنې د مباحثو مينه والو ته وړاندې شي.

په دې ټولگه کې ښاغلي ليکوال محمد حکيم بشارت د مشر مجروح مقالې او د ليکونو په بڼه توضيحي يادښتونه راټول کړي دي.

له دې سربېره د ښاغلي مولف مقدمه، توضيحات او د يو علمي اثر لپاره لازمي ليکنې هم له مجموعې سره ملې دي. هغه ماخذ چې ليکوال د متن په راټولولو او ترتيب او همدا راز د مقدمې او توضيحاتو په ليکلو کې ترې استفاده کړې ده، د دې ماخذو فهرست يې هم د اثر په پای کې ورسره مل کړی دی.

اهميت :

زما په پوهه زموږ په معاصرو فرهنگي شخصيتونو کې سيد شمس الدين مجروح يو له هغو کسانو څخه دی، چې فکر يې توليد کړی دی او د يوه ملي فکر په عمومي چوکاټ کې يې د فرهنگ په بېلابېلو برخو کې خپل افکار

څرگند کړي دي چې د خپلو اثارو لوستونکيو ته يوفکر عرضه کوي او لوستونکي فکر کولو ته هڅوي، زما له نظره د سيد شمس الدين مجروح اثار د لوړو فکري ارزښتونو له امله له ښو اثارو څخه شمېرل کيږي او په دې اثر کې يې راغلي اثار همدغه خصوصيت لري.

مېتود:

د دې اثر مطالب د دوو ميتودونو تابع دي، يو د مقالو د متن ميتود او بل د مقدمې او توضيحاتو د ليکنې ميتود. د متن ميتود يې د تدوين معاصر ميتود دی او بل هم د مقدمې او توضيحاتو هغو چې د تشریحي ميتود تر مقولې لاندې تعريف کېدای شي.

لنډه دا چې ددغه اثر داستفادي موارد ښايسته ډير دي او د فرهنگ د بېلا بېلو ساحو له څېړونکيو او عامو لوستونکيو سره مرسته کولی شي .

په درناوي

سرمحقق زلمی هېوادم

سريزه

د پښتو ادب د معاصرې دورې له پيل څخه را وروسته چې په ۱۹۱۱ کې يې بنسټ کېښودل شو، خدای بښلی صديق روحي وايي چې د سراج الاخبار له دويم ځل خپرېدو وروسته د معاصر ادب د نوي بدلون نښې څرگندې شوې دي.

د پښتو ادب ځلاندي څېرې زياتره د ويښو زلميانو د خوځښت پر مهال چې مرحوم روحي دغه خوځښت د پښتو ادب په تاريخي لحاظ د ويښتيا له پړاو سره برابر بللی راټوکېدلې دي، وده يې کړې او غوړ بدلې دي. د ويښو زلميانو د خوځښت د دورې پر مهال په پښتو ژبې او ادب کې ښکاره او روښان بدلون هم د فورم له پلوه او هم د محتوا له نظره رامنځه شو؛ په دې دوره کې د پښتو ژبې د بېر ښکلي او په زړه پورې اثار وليکل شول، په شعر کې نوي مفاهيم ځای کړل شول چې د شاعرانو د فکر خط او د ذهني نوي درک انعکاس په کې له ورايه ليدل کېږي.

ادبي ټوټې، لنډې کيسې، ډرامې او ادبي څېړنې په دې ټولو برخو کې د مرحوم بېنوا په قول "يو غلی شان ته انقلاب" را منځته شو چې موخه يې "د زماني رنگ بدلول" و.

که لږ مخکې مودې ته ولاړ شو، نو د ظاهر شاه د سلطنت په دوهمه لسيزه کې پښتو ادب له يوې خوا د پښتو ژبې د تعميم او پياوړتيا له جريان سره او له بلې خوا په هېواد کې د ډيموکراسي او ريفورم غوښتنې له نهضت سره په ملگرتيا کې ډېر ژر نوي پړاو ته داخل شو او که داسې ووايو چې د ويښتيا پړاو تر زياتې اندازې د ويښو زلميانو له سياسي غورځنگ سره اړه لري، نو بده به نه وي. که ژوره څېړنه وشي او له حقيقت څخه سترگې پټې نه شي نو د پښتو ژبې نږدې ټول نامتو ليکوال او شاعران د ويښ زلميانو په سياسي سازمان کې شامل وو او له همدې امله د دغه وخت د زياترو ليکوالو او شاعرانو ليکنې ټولنيز او سياسي رنگ لري.

په دې دوره کې د پښتو ژبې په ډگر کې د شاعرانو، ليکوالو او ادب پوهانو له خوا ډېر بډای اثار وليکل شول او په دغو اثارو کې دوه عمده موخې نغښتې وې چې يوه د پښتو ژبې او ادب بشپړتيا او ودې ته پام او بله د ټولني بېلابېلو ستونزو، لکه ټولنيز او اقتصادي، بې عدالتي او ظلم په کې برېښ شوي او همدارنگه د واکمنو کړيو، دولتي واکدارانو او نورو د زور خاوندانو تېروتنې او د خلکو پر وړاندې د هغوی ناسم چلند برېښ او رسوا شوی دی.

په دې دوره کې د ډېر پاخه قلم، پراخه ديد خاوندانو او د ادب نوموتو څېرو يو پر بل پسې سرونه راپورته او د پښتو ادب بډايه کولو ته يې مټې را ونغاړلې چې له دې ډول ادبي څېرو څخه يو هم د هېواد نامتو ليکوال، سياست پوه، شاعر او د پاخه بصيرت لرونکی شخص ارواښاد سيد شمس الدين مجروح و.

مجروح نه يوازې د پښتو ژبې په ادبي برخه کې، بلکې په سياسي ډگر او د ټولني په فلسفي اړخ کې ژوره مطالعه درلوده او په يادو برخو کې يې د ژوند تر

وروستی سلگی پورې خپل قلم تاند او ژوندی ساتلی و او هغه څه ترې پاتې دي چې په یوه نسل او یوې سیمې پورې اړه نه لري، بلکې په ټولو انسانانو او نسلونو پورې اړه لري او په هر وخت کې له لیکنو یې خلک پوره گټه پورته کولی شي. دغه راز یې د پښتو ادب د بډاینې لپاره په فکري ډول او ژوره توگه نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې او په دې برخه کې یې شوی کار د لمر په څېر روښانه او جوت دی.

په ادبي، سیاسي، ټولنیزو او فلسفي برخو کې که د مجروح لیکنې په دقت سره ولوستل شي، نو هغه مهال بیا لوستونکی پوهېږي چې دغه ارواښاد د څومره ژور فکر، لوړ او قوي استعداد، پراخ لید او اوچت ارمان څښتن دی، نو همدغو ځانگړتیاوو ته په کتو مې وپتېيله چې د هغه یو شمېر ادبي مقالې راټولې کړم او کتابي بڼه ورکړم، نو په همدې تکل مې له (۱۳۲۰ تر ۱۳۵۰ کال) پورې د کابل مجلې په بېلابېلو گڼو کې له ډېر زیار وروسته د هغه ادبي مقالې راټولې او همدارنگه مې له قلم مجلې یوه مقاله او له ځینو نورو کتابونو څخه ځینې مقالې راواخیستې او په دغه کتاب کې مې اوډون ورکړ.

کله چې ما دغه مقالې په دقیقه توگه مطالعه کړې نو د ارواښاد مجروح له دغو ادبي مقالو څخه راته دا جوته شوه چې مجروح د گوتو په شمېر د هغو ادیبانو او لیکوالو له ډلې څخه هغه مخکښ لیکوال دی چې فکر یې تولید کړی، وړاندې کړی او نور یې دغه فکر ته هڅولي دي؛ داسې فکر چې تل نیمگړي فکرونه رغوي او په غلطو لارو تلونکي د خپل هغه فکر په قوت چې حقیقي، ملي او اصلاحي بڼه لري، انساني او عقلايي لارې ته رابولي. د مجروح په څېر د فکر تولیدونکي لیکوال به په پښتو ادب کې زما په نظر لږ ولیدل شي او که په

دې برخه کې خپرونکي هر اړخيزه ژوره څېړنه وکړي نو د هغه فکري توليد به ښه جوت شي او له برکته به يې اصلاحي لارې روښانه او وغورځويږي.

کله چې لوستونکی دغه مقالې مطالعه کوي نو بيا ورته جوتيري چې په هره مقاله ليکوال له سرليک څخه نيولې تر پايه دومره تمرکز کړی چې يو حرف يې هم له موضوع دېخوا او هغه خوا نه دی ايښی، بلکې لومړی يې د ليکنې لپاره موضوع انتخاب کړې، بيا يې د موضوع مطابق زړه راښکونکی سرليک ورکړی او نور يې ليکنه پيل کړې، هر ليکنه يې په واضح پيغام او لارښوونه پای ته رسولې ده.

د ده د ادبي مقالو قوت دومره پياوړی او پوخ دی چې د لوستونکي په څو ځله لوستو هم ادبي تنده نه ماتېږي او بيا بيا يې لوستو ته زړه کېږي، ټوله ليکنه يې په ذهن کې په پوره توگه ځای نيسي او ذهن نشينه کېږي. په دې ليکنو کې ځيني ځايونه ليکوال داسې استدلالونه راوړي چې هر نه قانع کېدونکی تن خپله پرې قانع کېږي چې دا هم د ليکوال د استعداد او قلم قوت په ډاگه کوي.

نو ویلی شو چې د مجروح يادې مقالې د محتوا له اړخه نه يوازې چې په تول پوره دي، بلکې د لوستونکو لپاره يې يو ښه ادبي درس او زده کړه هم بللی شم. د دغسې مقالو ايجادوونکي د نورو لپاره تل ښه سرلاري کېدای شي او بايد له ليکنو يې تل گټه واخيستل شي څو يې روح ورسره ښاد وي.

که مجروح اوس په دې فاني نړۍ کې نه لرو خو د يادو مقالو په لوستو سره لوستونکی فکر کوي چې همدا اوس له مجروح سره مخامخ ناست دی او ادبي

بحث ورسره کوي. د هغه هره ادبي مقاله يو ژوندی بحث، د زده کړې يو ټولگی او مکتب دی، نو په همدې اساس ویلی شم چې د دغو مقالو له منځپانگې څخه زموږ په څېر زده کړيال هغه څه زده کولی او ترلاسه کولی شي چې تر اوسه یې نه دي زده کړي.

د ادب ښوونځي او مکتب هر شاگرد دې يو ځل د محتوا له اړخه د مجروح دغه ادبي مقالې ولولي چې په لوستو سره به ډېر څه ترې زده کړي.

دغه کتاب د هغو څېړونکو لپاره چې غواړي د مجروح ادبي مقالې ترلاسه او يا هم د مجروح، د ژوند، اثارو، فکري طرز، د هغه د قلم له نبوغ او استعداد خبر او په څېړنو کې ترې کار واخلي، د يوې سرچينې په توگه ورسره مرسته کولی شي.

زه دا نه وایم چې دغه کتاب به ټول په ټول پوره وي او کمی به ونه لري، خو دغه هڅه د علمي کارونو او د اکاډميکو شخصیتونو د اثارو خوندي کولو په برخو کې يو پر ځای گام بولم.

په پای کې به دومره یادونه وکړم چې په کتابي بڼه د دې مقالو د راوړلو هدف او ارزښت په دې کې دی چې له يوې خوا دغه تیت او پرکې مقالې له ضایعه کېدو او ورکېدو وژغورل شي او بله دا چې څېړونکي او نور لوستونکي په اسانۍ سره په یوه ځای په دغه کتاب کې دغو ادبي مقالو ته لاسرسی ولري.

بله موخه دا وه چې له دې مقالو څخه د مجروح د تحلیل له لارې، اصولو او روش څخه نه یوازې ځوان کهول اگاه، بلکه له فکر، لید او د مقالو له منځپانگې څخه یې اغېزمنه او پام وړ گټه پورته کړي.

همدارنگه يو اهميت يې په دې کې هم وينم چې د يوې علمي موضوع په اړه
څېړنې سره زموږ ژبه او فرهنگ وده کوي او په دې برخه کې يو بل علمي گام
اخيستل کېږي، زموږ علمي پانگه درنېږي او د علمي څېړنې تگلاره پياوړتيا
مومي.

په پای کې دومره يادونه کوم چې ددغه کتاب يادې مقالې او تحليلونه مې د
کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي د پښتو څانگې د ماسټرۍ د تېزس لپاره
چمتو کړي و او د تېزس له دفاع څخه وروسته استادانو دې ته وهڅولم چې
دغه مقالې او تحليلونه په کتابي بڼه چاپ کړم ترڅو نور لوستونکي هم ترې
برخمن شي .

لومړی څپرکی

د سيد شمس الدين مجروح ژوندليک

سيدشمس الدين مجروح په ۱۲۸۹ هـ کال کې د کونړ ولايت په شينکوړک کلي کې زېږېدلی دی، پلار يې سيد حضرت شاه نومېده چې د ترگړو په پاچا صاحب مشهور و. په درې کلنۍ کې د پلار له سيوري بې برخې شوی او بيا يې پالنه د مور پرغاړه شوې ده. (۱: ۱۰۰۷)

زده کړې:

مجروح خپلې لومړنۍ زده کړې په خپل کلي کې تر سره کړې دي، هغه مهال د هېواد د يو شمېر نورو سيمو په څېر ددوی په ځای کې هم ښوونځي شتون نه درلود، هغه ونه شوای کړای چې هغه مهال لومړنۍ زده کړې په رسمي ښوونځي کې وکړي، نو په شخصي توگه يې لومړنۍ زده کړې په کور کلي کې وکړې او د مور پالنې چې باسواده وه له هغه څخه ستر شخصيت جوړ کړ.

نوموړي د خپلو زده کړو په اړه په يوه ليکنه کې ويلي: ((ما چې د خاور خاشاکو د لوبو دوره طی کړه، پاڅېدم جامې مې وځنالي او د کوچنيتوب دوره مې پای ته ورسوله، بيا مې غير د کتاب او قلم نه بله مشغله نه لرله.))

دی لیکي چي د کلي شاوخوا لوړ غرونو، ځنگلونو، روانو اوبو، رودونو او نورو قدرتي مظاهرو په ده کې د شعر او شاعری قریحه ژوندی کړه. (۱:۱۰۰۷)

مجروح د نورو علومو ترڅنګ په دیني علومو او په ځانګړې توګه په فقه کې زیاته پوهه درلوده.

که څه هم ارواښاد مجروح رسمي زده کړې نه دي کړي، نو د پښتو ژبې تر څنګ په دري، عربي، اردو او انګلیسي ژبو هم پوهېده او دغه وړتیا دده ستره علمي خزانه وه.

دندې:

مجروح په کال ۱۳۱۳ کې چې ډیر ځوان و د انتصابي سناتور په توګه د اعیان مجلس (سنا) ته لاره پیدا کړه.

بیا په ۱۳۱۷ کال کې ورپسې د ملي بانک د تفتیش رییس او د ډیپو مسوول و ټاکل شو، د همدې کال په پای کې د قند فابریکې او د پترولو د شرکت رییس شو، د دولتي انحصاراتو د ریاست دنده یې هم تر سره کړه. په ۱۳۲۹ کال کې د قبایلو د خپلواک ریاست مشر شو.

د ډاکټر محمد یوسف په انتقالی دوره کې (۱۳۴۱-۱۳۴۴) پورې د عدلیې د وزیر او د صدارت مرستیال او د ۱۳۴۴ کال د اساسي قانون د کمېټې د اووه کسيز کمېسیون رییس و ټاکل شو.

د ډيموکراسۍ په لسيزه کې په ۱۳۴۶ کال کې په مصر هېواد کې د افغانستان
سفیر شو، بيا د مشرانو جرگې انتصابي غړی شو او په کال ۱۳۵۲ کې متقاعد او
په کور کېناست.

پر افغانستان د روسانو د يرغل پر مهال مجروح هم د يو زيات شمېر نورو
افغانانو په څېر د هېواد پر بښودو ته اړ شو او پېښور ته لاړ. هلته يې د
کنفرانسونو، غونډو او نورو ډيپلوماتيکو هلو ځلو له لارې هېوادوالو ته پوره
خدمت وکړ. په پېښور کې تر يوڅه وخت وروسته نوموړی امریکا ته لاړ.

ادبي هڅې:

د مجروح ملي ادبي استعداد هغه مهال يو چا ته ښه څرگندېږي چې کله دده
شعر او نثر په دقيقه توگه مطالعه کړي، د کلام موضوع، خوږوالی، پيغام او روان
والی يې له نظره تېر کړي.

د ملي ادبياتو يوه ځانگړتيا داده چې په هغو کې د ټولنې عمومي آرمان ځای او
د ټولنې له شتون سره سمون ولري ملي هويت څرگندوي او په دغسې ادبياتو
کې ژور پيغام هم پروت وي، ملي ادب د ټولنيز شعور په اوچتولو او پخولو کې
لويه ونډه لري په نوره نړۍ کې هم د تاريخ په بېلابېلو پړاونو کې داسې ادبيات
رامنځته شوي.

مجروح په پوره ځواک د ادبياتو ملي اصالت رامنځ ته کړی او دده په آثارو کې
د ملي هويت د خونديتوب ترڅنگ د ولس ملي آرمانونه او د هېواد د ترقي
پيغامونه نغښتي دي، دده يو لوی پيغام او آرمان صدق او صفا، خلکو سره وفا
او همدردی ده.

دغې علمي سټې په سلگونو بېلابېلې مقالې ليكلي چې د هېواد په دننه او له هېواد څخه بهر په خپرونو کې چاپ شوې دي.

دده د ليکنو يوه ځانگړتيا دا وه، کله به چې چا د هېواد ملي گټو پر خلاف گام پورته کړ، نو يې له وېرې به يې پرې نيوکه کوله او هرڅه به يې سپين ورته ويل. هغه کسان يې هم د خپل ليکني گوزار نښه گرځول چې د اسلام له کلمې څخه به يې د ځان په گټه استفاده کوله. ده به چاته د مصلحت له مخې خبره نه کوله، بلکې په آگاهانه توگه يې د هرې کمۍ پر وړاندې خوله خلاصوله.

مجروح له مطالعې سره ډيره زياته مينه درلوده او همدا شوق ددې لامل و چې نوموړی په ادبي، ټولنيزو، فلسفي او ديني مسايلو کې د ښه تحليل خاوند و.

نثر:

د مجروح نثر ته که څوک په دقت او ژوره توگه نظر وکړي، نو دومره قوي، په اصلي موضوع څرخېدونکی، تللی او خوږ دی چې په پيلېدو سره يې لوستونکی تر پايه له ځان سره ملگری کوي او د دمې کولو چانس نه ورکوي.

ده په خپل نثر کې ادبي، سياسي، ټولنيزې او فلسفي موضوع گانې رانغاړلي او يادو هرو موضوعگانو ته يې خپل اصطلاحات، جملې او لغتونه کارولي او په هره برخه کې لومړی سړی فکر کوي چې مجروح يوازې د همدې يوې برخې متخصص دی، خو کله يې چې د نثر نور اړخونه مطالعه کړي نو بيا سړی پوهيږي چې په نثر ليکلو کې د څه ډول استعداد لرلو خاوند دی. که په دري ژبه کې (سرگذشت من) ولولي نو بيا لوستونکی ښه يقين کولی شي چې

مجروح په ادبي ليکنه کې که هغه پښتو او که په دري وي څومره پياوړی او له څه ډول ادبي خوږ او روان نثر څخه برخمن دی.

د مجروح خوږه نثري ژبه او د موضوع د رانغاړلو توان په ډيرو لږو ليکوالو کې ليدل کېږي. هغه په خپل نثر کې تل هڅه کړې چې لوستونکی په موضوع او ژبه کې لالهانده نه کړي، بلکې لوستونکی د موضوع له پيله تر پايه له ځان سره ورسوي او په ليکنه کې موجود پيغام په ورين تندي او بې ستړيا ورته وړاندې کړي.

د بېلگه په توگه يې (له شعر نه څه غواړئ) که دا نثر ولولئ نو بيا دده په ادبي قوت، درايت، پوهې، په دې برخه کې په کړې مطالعه او نورو اړخونو ښه له ورايه پوهېږئ او همدارنگه نورې ډيرې دې ته ورته ليکنې هم يادولی شو.

شعر:

زه که هر څومره د مجروح د شعر په اړه خبرې وکړم او يايې په اړه بېلابېل اړخونه راواخلم، دومره به د پام وړ نه وي، لکه چې خپله مجروح په دې اړه ويلي: " ما چې د خاورو خاشاکو دلوبو دوره طی کړه او پاڅېدم جامې مې وځنډلې، (يعني د کوچنيتوب لومړۍ مرحله مې پای ته ورسوله) بيا مې غير له کتاب اوقلم نه بله مشغله نه لرله، زموږ دکلي دخواوشا دلورو غرونو، گڼو ځنگلونو، روانو اوبو، ډکو رودونو او نورو قدرتي مظاهرو په ما کې د شعر شاعرۍ قريحه ژوندۍ کړه او دکلي مستريح بې کشمکشه حيات او طولاني تنهائي او يوازې والي او دکونړ د درې د زيات وخت چېې چوپتيا زه په کایناتو کې تفکر ته اړ کړم او ما کې يې فلسفي ذوق پيدا کاوه، مگر هر څو چې دا ورځې تېرېدلې په ما کې د شاعرۍ ذوق او تفکر اشتياق زياتېده، هغومره زما تنده

دېرېده او زه يې تجسس ته او په هر څېز کې د تشبېث خواته سوق کولم. ما د يوه ښه مربي د ضرورت احساس کاوه او د دې تندې د ماتولو د وسايلو په لټون کې شوم، مگر افسوس چې دا وسايل تر يوه حده ماته هغه وخت ميسر او دبعضي مربيانو سره مخامخ شوم، چې بيا وخت تېر و او زه تر سره پورې د ژوندانه دکشمکش په گرداب کې ډوب وم... "

د مجروح په اشعارو کې د زاړه ادب دنازکخيالو نزاکتونه شته اوهم داوسني عصر اجتماعي او تنقيدي رنگ لري. گل پاچا الفت د مجروح دمنتخبو اشعارو په مقدمه کې ليکي:

"د ښاغلي اديب سيد شمس الدين مجروح له لوړې قريحې او شعر روزونکي استعداد څخه ځينې داسې اشعار پيدا شوي چې که د اشعارو پيرل او پلورل رواج وای او د شعر په ورکړه راکړه د يوه شعر دبل کېدلی ما به خپل څو شعرونه د ده په يوه شعر ورکړي وو... " (۱: ۱۰۰)

آثار:

سيدشمس الدين مجروح، نه يوازې دا چې ښه محقق او ساستمدار و، بلکه د شعر او نثر تومنه يې ډيره پخه او خوږه وه.

مجروح د شعري ټولگو ترڅنگ نثري ټولگې هم لري، چې يو شمېر يې چاپ او ځينې يې ناچاپ پاتې دي.

۱-منتخب شعرونه د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۳۷هـ ش کال کې چاپ شوي دي.

۲- یاد فریاد، دغه ټولگه په پښتو او دري ژبو ده چې په ۱۳۶۴ کال کې په پېښور کې چاپ شوې.

۳- سرگذشت من، ټولگه په ۳ مخونو په ۱۳۹۱ کال کې د ۲۰۰۰ ټوکه په شمېر په کابل د افغانستان ټایمز په چاپخونه کې چاپ شوې ده. په دې ټولگه کې سیدشمس الدین مجروح په خپل قلم ټولنیز، سیاسي، علمي او ادبي خدمتونه چې د خپل ژوند په اوږدو کې یې خپلې خاورې او هېواد ته کړي لیکلي دي.

۴- مجموعه مقالات علمي، سیاسي و اجتماعي، دغه ټولگه په ۱۳۹۱ کال کې په کابل کې په ۴۶۹ مخونو کې کابل کې په افغانستان ټایمز چاپخونه کې د ۲۰۰۰ په شمېر چاپ شوی ده.

۵- منتخب شعرونه او یافریاد، په دوه نومونو دغه گډه ټولگه له دې مخکې ځانته ځانته په بېلابېلو نومونو چاپ شوې دي، خو داځل دا دواړه عنوانونه کتابونه د یوې گډې ټولگې په بڼه په ۱۳۹۱ کال په کابل کې د ۲۰۰۰ په شمېر چاپ شوې.

په دې ټولگه کې د سیدشمس الدین مجروح غوره شوي پښتو او دري شعرونه چاپ شوي. دا شعرونه که د شمېر په لحاظ لږ دي خو د کیفیت په لحاظ ډیر قیمت او ارزښت لري او زموږ د ادب غوره برخه جوړوي.

۶- پریشانه خوب: چې د دري د (خواب شگفت) غونډې یو خوب په پښتو مثنوي نظم شوی، خو چاپ شوی نه دی. (۱۰۱۹:۱)

شخصیت:

سیدشمس الدین مجروح چې د ټولني په اړه يې ژوره مطالعه درلوده او په يوه کليوالي چاپيريال کې رالوی شوی و، د ټولني په مزاج تر نورو ښه پوهېده او هر ډول حساسیتونه يې درک کړي و، نو په همدې اساس يې د ژوند په ټولو پړاوونو کې هڅه کوله چې خپل استعداد، وړتيا او پروگرامونه د خلکو او ټولني په گټه وکاروي او د خپل شخصي ژوند د ښه والي لپاره يې هيڅکله هڅه نه ده کړې.

هغه آزاد طبيعت درلود، خبرې يې سپينې وې، نيوکې يې پرځای وې، مصلحت يې چندان نه خوښېده، پر چا يې ځان پورته نه گانېه، هره ورسپارل شوې دولتي دنده يې په خپل استعداد په لازمه بڼه سرته رسوله.

خلاصه ټنډه او له خدا ډکه خوله يې لرله، خبرې يې له مفهومه ډکې وې او د خبرو روان والي يې عامفهمي پنځولې وه.

سياسي ليد لوری:

سیدشمس الدین مجروح د هېواد نامتو اديب، ليکوال، قانونپوه، فيلسوف، عالم، مفکر او د هېواد پېژندل شوې سياسي څېره وه. هغه د ژوند د نورو برخو ترڅنگ د هېواد په ملي مسایلو کې رغنده ونډه درلوده.

مجروح ملي يووالي، ډيموکراسۍ او ملي تفکر لپاره کار کاوه، له وروسته پاتې والي څخه د ټولني د وگړو راپستلو ملي مفکوره يې هغه آرمان و چې يو وخت دغه ډول حالت په خپلو سترگو وگوري، نو همدې موخې ته د رسېدو لپاره يې ډيرې مندې ترړې کولې. ده د خپلو اجراتو په هره برخه کې د همداسې ملي

روحیې د درلودو په اساس آگاهانه اقدام کاوه. د هغه هڅه دا وه چې د ملي وحدت، ملي تفکر او ملي لید لوري لپاره باید په هېواد کې سیاسي، ټولنیزو، اقتصادي او موسساتي (عقاید، رسوم، لوايح، مقررات او نور) ترتیب او ټینګښت ومومي.

مجروح په خپل ټول عمر کې د یو واقعي دیموکراتیک او د خلکو د خوښې نظام ارزومند و او د ټولو هغو دموکراتیکو، مدني ملي ټولنو سره یې نږدې اړیکې او همکاري درلوده چې په وطن کې د یو دغسې نظام غوښتونکي وو.

مجروح د سیاسي اجتماعي نظامونو د تدریجي تحول طرفدار و چې د جامعې د شرایطو او تحولاتو مطابق د تکامل پړاوونه ووهي.

مجروح انقلابونه (چپي او راستي) د وطن په ګټه نه ګڼل.

د مجروح ځانګړنې:

له جرګو او مرکو سره د مجروح مینه:

مجروح به تل په خپله سیمه کې له حده زیاته هڅه کوله چې کومه جرګه او مرکه دده له موجودیت څخه پرته تر سره نه شي او دغو دودیزو پرېکړو او تصمیمونو ته یې حتمي ځان ورساوه.

هغه په جرگو او مرکو کې خبرې نه کولې، پر بکړې يې نه کولې او نه يې غوښتل چې د کوم لوري په گټه او يا زيان خوله خلاصه کړي، بلکې په هره جرگه او مرکه کې يې په دې موخه گډون کاوه چې له مخورو، خوله ورو او مشرانو څخه خبرې، پر بکړې، تصميمونه او په پښتني ټولنه کې د ستونزو د حل لارو، لارې چارې زده کړي، خپل استدلال قوي کړي، د ښکېلو خواوو خبرې واوري او د دغو جرگو او مرکو په نچور ځان وپوهوي.

په غم او ښادۍ کې د مجروح گډون:

مجروح په کليوالي ژوند کې هغو ارزښتونو ته ډير اهميت ورکاوه چې په اساس يې دغه ژوند د وگړو ترمنځ غښتلی کيږي، مينه يې ترمنځ زياتيږي او د متقابل احترام مزي يې سره ټينگيږي، چې هغه د کليوالو او خپلوانو د غم او ښادۍ په مراسمو کې گډون او د هغوی په تفر ناسته او ور سره ځان يو رنگه ښول دي.

کله به چې مجروح په کلي کې و، نو هيڅ جنازه، فاتحه، کوژده، واده او نور د راشه درشه دودونه نه ترې پاتې کېدل، خو که به کله له کونړ څخه لرې چېرته به دنده کې و او بيا به له مودو وروسته کلي ته راغی، نو لومړی به يې له کورنۍ څخه په کليو کې د غم او ښادۍ پوښتنه وکړه او د هغو کورونو لپست به يې واخيست چې د چا فاتحه او يا د چا د خوښۍ لکه د کوژدې او يا واده مبارکي وه، بيا به د مهم والي په اساس په ټولو راوگرځېد، دغه کار يې په کليوالي ټولنه

کې پر ځان پور گانه او کله به يې چې ټولو دغه ډول کورنيو ته سر ورنښکار کړ، نو بيا به يې ويل چې اوس مې ايله پور ادا کړ.

له ماشومانو سره مينه:

له ماشومانو سره د مجروح مينه بې حده زياته وه، دغسې به يې پر ځان راټول کړي و تا به ويل چې کلي ته ملنگ راغلی او حتما ماشومانو ته کومه جادويي ټوټکه کوي، خو چې کله به ورنږدې شوې نو وبه دې ليدل چې مجروح يې په منځ کې ناست دی او د هغوی په ژبه او مزاج ورسره خبرې کوي.

په اخترونو کې به له مجروح څخه هيڅ نه قضا کېدل چې ماشومانو ته دې پيسې ورنه کړي، د اختر له لمانځه وروسته به يې چې لومړی کار کاوه هغه به يې د کلي ماشومانو ته پيسې ورکولې او له هغه وروسته به بيا کور ته لاړ.

کله به چې مجروح په دنده کې و او يا به چېرته لرې تللی و، نو له اختر څخه مخکې به يې د کليوالو ماشومانو د اختر د پيسو لېست جوړ کړی و او هغوی ته به يې له مخکې پيسې رالېږلې.

رخصتي:

مجروح به که له کونډه لرې د هېواد په هر گوټ او يا به له هېواده بهر و، نو کله به يې چې د رخصتۍ مهال راورسېد، نو له مخکې به يې ددې لپاره پلان جوړ کړی و چې څنگه به يوځل تر کلي پورې منډه کړي، د خپل کلي په غټ او واړه راوگرځي او له هغوی سره خپله رخصتي تېره کړي.

مجروح ته به هغه رخصتي ډيره غوره او خوندوره وه چې په کونړ کې به يې په خپل کلي کې تېروله.

مړينه:

سید شمس الدین مجروح په ۲۰۰۲ زېږديز کال کې د جون په ۲۴مه د دوشنبه په ورځ د امریکا په متحده ایالتونو کې د کډوالۍ په حالت کې وفات شوی دی. مړی يې په درنښت افغانستان ته راوړل شو او په کونړ کې په خپلې پلرنۍ هدیره کې خاورو ته وسپارل شو.

د کابل په هوایي ډگر کې يې جنازې ته د هغه مهال ولسمشر حامد کرزی، جهادي رهبران، د کابینې او ملي شورا غړي، سلگونه علما او قومي مشران ورغلي وو.

د مجروح په اړه د پوهانو نظرونه

سیدشمس الدین مجروح په پښتو ادب کې هغه ځلانده څېره تېره شوې چې له پوهې، قلم، استعداد او بصیرت څخه یې هیڅوک هیڅ وخت سترگې نه شي پټولی، نه به یې په اغلب گومان څوک په اړه منفي نظر ولري او زما په فکر لامل به یې هم همدا وي چې د هغه په ژوند کې ټول سوچ په علمي کارونو، هېوادنۍ مینه او یووالي کې وو، نو ددغه ډول علمي ستو په اړه بیا منفي نظرونه یانه وي او که احیا موجود هم وي نو په نشت حساب وي.

دلته غواړم د ارواښاد مجروح په اړه د زیات شمېر پوهانو د نظرونو له جملې څخه د مشت نمونه خروار په توګه یو دوه غوره، لنډ او له مفهوم څخه ډک نظرونه را واخلم.

استاد بېنوا د ارواښاد مجروح په اړه ویلي: ((ښاغلی مجروح د مطالعې ډېر شوق لري او د همدغه شوق اثر دی چې په اکثرو ادبي، اجتماعي، فلسفي او مذهبي سختو مسایلو کې د ښه تحقیق خاوند دی، په تېره بیا د روحیاتو او فلسفې سره زیاته دلچسپې لري... دا ښاغلی خنده رویه باوقاره سپری دی، آزاد طبیعت لري او په حق ویلو کې د چا پروا نه ساتي.))

د اطلاعاتو او کولتور پخواني وزیر ډاکټر سیدمخدوم رهین د مجروح په اړه ویلي دي چې مجروح د هغو کسانو په ډله کې و چې د ډیموکراسي په لار کې یې صادقانه هڅې کولې چې د اساسي قانون او د ډیموکراسۍ لسیزه یې د زیار ګاللو پایله وه.

فقید پاچا هم پر هغه پوره باور او اعتماد درلود.

دوهم څپرکی

د سيد شمس الدين مجروح ادبي مقالې

د پښتو ليکلو بشپړ او مشترک سبک

د کابل مجلې په ۱۴۸ گڼه کښې ښاغلي حبيبي له دې پور تني عنوان لاندې د اقتراح په ډول څو اساسي او مهمې پوښتنې کړې او د پښتو د حقيقي او معنوي ژوند په نبض باندې يې گوتې ايښې دي. د همدې اقتراح په اثر کښې ښاغلي او فاضل اديب سيد شمس الدين خان مجروح چې په ادبي مسايلو کښې ښه بصيرت او عميق نظر لري، مونږ ته يو خوږ او پوخ مضمون را استولی دی، چې دلته يې نشروو او له نورو پوهانو څخه هم غواړو چې خپل قېمتي نظريات ونه سپموي. ((د صحافت څانگه)).

ښاغلی فاضل حبيبي!

گران غوندې سوال مو کړی، چه سړی کولی شي په لږ قدر ځان کړولو او اوږو پور ته غور ځولو د دې موضوع استقبال وکړي او ځان خلاص کاندې، مگر زه هم د دې موضوع سره ډېره علاقه لرم، نو به پرې وغږېږم. زړه مې غوښته چه که

څوک پردې موضوع خبرې وکړي او څه واورم، ښه شوه، تاسې یاد کړه او څه مو پرې وویل. له همدې خبرو موقع په لاس راغله، چه څه ولیکم. یقین دی چه زما جواب به ستاسې د قول تایید او اکثر به ستاسې د خبرو تکرار وي، خو هر څه چه دي، همدا زما نظریه ده.

سبک څه ته وايي؟

گومان کوم دلته به غرض له هغه روح ځنې وي چې په یوه نثر کښې موندنه شي او د هغې تحدید و تعریف څه قدر گران دی او د سر د سترگو نه زیات د زړه په سترگو (ذوق) ښه لیدل کېږي، څه رنگه چه د روح نه د روح په مظاهرو تعبیر کولی شي، داسې به سړی څه ناڅه سبک ته هم گوته ونیسي. یعنې سبک هغه شی دی چې لغات او الفاظ د اعضا او جوارحو غوندې، صرف و نحو د ضربان قلب او د وینې د چلند په شان د هغې د پاره کار کوي او چې دا ټول (او پاته نور) سره راغونډ شي، نو یو موجودیت ترې جوړ شي او څه رنگه چه د اعضاء د تناسب نه او د طبیعي نظام د ښه چلند نه جمال او نشاط پیدا کېږي، داسې هم د سبک ښه والی د هغې د اعضاوو پر تناسب او انسجام پورې او د هغې د حیاتي نظام په صحت او ښه والي پورې اړه لري.

تاسو پوښتنه کوئ، چه (آیا پښتو د نثر لیکلو بشپړ او مشترک سبک لري؟ که یې لري، نو آیا دغه سبک ښه او کافي او د ادبي ښېگړو وړ دی که یه؟). بشپړ او مشترک سبک؟! نه! نه یې لري! او په سلو کښې سل کېدی هم نه شي او باید توقع یې هم ونه کړو.

ځکه دوه کسه غبرگوني (توامین) چه خلک وايي، په یوه څېره دي، بیا هم سره څه توپیر لري او خپل خپلوان او دقیق او حساس خلک یې پېژني او څه نا

څه ممیزات لري، چه پر هغه پېژانده شي: په يو مملکت کښې هر څوک د جنوب او شمال او شرق او غرب اوسېدونکي د هغوی له کړو وړونه او له بدني ساختمانې جوړښت څخه پېژندی شي.

هو! يو قوم او ملت چه نسبت بل قام ته او يو نژاد نسبت بل نژاد ته د قیافې او ساختمان په لحاظ بیل او جلا وي او دومره څه مشترکات چه فردي او ناحیوي اختلافات په هغه کښې سره راغونډ شي، لري؛ کېدی شي چه داسې يو مشترک او بشپړ سبک هم پښتو ولري او پیدا یې کړي، د پخوانو د سبک مغایرت د اوسنو سره د اوسنو د سبک بېلوالی یو له بله ډېر ښکاره او روڼ دی. د عربي تاثیر، د فارسي اغېزه، د اردو رنگ زمونږ په نثرونو کښې له ورايه ښکاري. او د سبک اشتراک یې وران کړی دی. کله کله لا سړی د اروپايي ژبو جلوي هم پکښې وويني او د تقلید او پیروي لار له سړي نه ورکه شي او هک حیران پاته شي.

ښه نو چې لري یې نه، نو د ادبي ښېگړو د پاره د کفایت سوال ته خو هډو ضرورت پاتې نه شو. که څه هم څو تنه پیاوړي پېژنم، چه ښه څه لیکي او خبرې یې پر سړي خوږې لگي، ولې بیا هم زما دا منفي جواب د هغوی بې احترامی نه کوي او رښتیا هم ده.

تاسو بله پوښتنه داسې کوئ: ((آیا د سبک تکمیل ممکن دی؟ او اوسني پښتانه د پښتو د نثر دپاره باید څه وکړي؟)) هو! ممکن دی او د کمال په لاره کښې به گړندي قدمونه واخلي چه په الوتو الوتو به روان شي. د طبیعت د غیر متغیر قانون په ترڅ کښې (چه موجودیت ته حرکت وايي، حرکتونه هم د کمال په لور گڼل کېږي) دا به هم ځي.

خدازده چه څه به ترې جوړ شي؟! دا اوسني سبکونه به يقيناً يو وخت (عيناً) د فوايد الشريعه د آهنگ په شان عجيب و غريب برېښي او ښه ښه تحولات او تطورات به پکښې وشي او که هغه لږ څه لازمي مغايرت د هغه عصر په سبک کښې بيا هم موجود وي، سترگو ته به نه راځي او بد به ښکاري. زه د خوشبېښي په خوب کښې خبرې نه کوم او نه د ورېځو او ښان جوړوم، بلکه د تطور قانون دا جرئت راکوي! او د ژبو تاريخي سرگذشت پرې شهادت وايي. هو! د فنا او زوال، د انحطاط او ورکېدو مثالونه هم شته، که تاريخ څه هېر کړي وي، د زماني په ياد دي او شپو ورځو پخپله لمن کښې نغښتي او له سترگو يې پنا کړي دي. خو ترڅو پښتون او پښتونواله ژوندی وي، پښتو به هم مخ په وړاندې درومي، که (لا سمح الله) مونږ نه وو، دا به نه وي!

پاتې شو، ستاسې د سوال دوهمه برخه (چه اوسني پښتانه د پښتو د نثرو د تکميل دپاره څه کولی شي) دا د مطلب ټکی دی. او هم دا نقطه ده چه له نظري خوا نه يې عملي او حياتي قيمت زيات دی. تاسې په جواب کښې هم د موضوع حق ادا کړی او ښه څه مو ويلي دي، مثلاً په دې نظريه کښې ((چه ژبه د خپلې پالنې تر لمړې دورې ووته او د ادبي نهضت لمړني پوړونه يې پرې کړه، هلته نو يو مشترک او ښکلی د ليک سبک مومي)) د رسره شريک يم. بل ځای وايي: ((د ژبې د ليک کوم سبک جوړول يو ارادي او د يوه سپرې مخترع کار ندی)) هو! په دې کښې هم ستاسې ملگری يم.

مگر دومره قدر ده، چه يو سپری د يو شهکار په اېستلو مخترع گڼل کېږي او په ژبه کښې د سبک مجرا بدلولی شي.. مثلاً: قرونه قرونه د سعدي د اسلوب تعقيب خلکو کاوه، او کلونه کلونه د شامنامې غونډې (رزمي - تاريخي) مثنوي

ګانې شعراء وليکلې، ګويا دغو سپرو د ژبې په دنيا کښې ادبي انقلاب پيدا کړ او د يو نوي سبک طرف ته ميلان د دوی د آثارو په راوتلو شروع شو، مگر ډېر بطي! او لا سپری ورته غير شعوري هم ویلی شي!

هرکله چه داسې شيان منځ ته راشي، نو بيا خلک زړې سندرې پرېږدي او نوی تال را واخلي. بيا څوک د مطلب آغاز همپشه په (نقل کا، وايي) لکه چه څه موده مخ کښې کېده، نه کوي او بيا هر مضمون (په څرگنده خبره ده...) او يا داسې نورو جملاتو سره نه شروع کېږي، څوک غورځي او څوک ولاړېږي او هی پر دغه لار ځي، که ځای ته ورشي که نه، خو لار (قابو قابو) يوه وي، دا لا څه کوي چه داسې آثار په چا کښې د ابتکار قريحه ژوندی کړي او د استعداد د خاوندانو د آئينې نه د تقليد او د محافظه کارۍ گردونه پاک کړي او په چا کښې بالعکس نوی جمود پيدا کړي او د خپل ځان د تقليد احساس پرې په هر څه غالب کړي.

خو داسې آثار کله کله د ادب په آسمان کښې لکه شهاب ثاقب ځلېږي، اما رڼا يې تر ډېره پاته وي او د ډېر عالم سترگې مخکښې يا وروسته ور واړوي. ګورو به چه دا سکه به د پښتو په نثر کښې د چا په نامه وهل کېږي او دا سويه به د چا نصيب شي؟ او دا زوی به پښتنه مور کله پښتون قام ته وړاندې کړي؟ اوس سم دستي زمونږ دا فريضه ده چه ډېر څه وليکو! او همپشه يې وليکو او هرڅه وليکو!! او د پښتو په خپل رنگ کښې ليکونه شروع کړو، د جامعې په مخ کښې به يې ږدو، د هغې ذوق به پخپله په انتخاب لاس پورې کړي، ښه به اخلي، بد به پرېږدي. ورو ورو به هغه څه چه د جامعې وجدان او سليم ذوق يې ښه قبلوي، د يو سبک په حيثيت په ميدان کښې ودرېږي او ټول به د هغې خوا ته

منډې وهو. د بقايا صلح قانون به په کښې هم خپل رول لوبوي، څه به فنا کوي او څه به روزي. د نثر لیکلو او د سبک د ښه (واضح) ښکاره کېدلو دپاره ښه زمينه او مساعد ميدان ادبي پارچې او د قصو کتابونه دي، خو چه ترجمه مرجمه نه وي او د پښتو د د ماغ محصول او د پښتون د علم او ذکاء تحفه وي او د پښتنو د ماحول او پښتني رواياتو ځنې يې الهام اخیستی وي، بل د دې سیر د سرعت د پاره انتقادات هم ډېر خدمت کوي او دا حرکت تر یو حده گړندی کولی او منظم کولی شي.

باید په دې ضمن کښې له انتقاداتو نه غفلت ونه کړو او همپشه د انتقاد په وسیله د سبک د خرابوالي مخه ونیسو، خو شرط دا دی چه لیکونکی به خفه کېږي هم نه؟

ما مخ کښې وویل چه (د پښتو په خپل رنگ کښې لیکونه شروع کړو) زړه مې غواړي، دا ټکی په غټ قلم ولیکم او یا دلته در کلام د فن دقایقو ته لاس واچوم او خپل خلک خپل مطلب ته ښه ملتفت کړم، خو و پرېرم چه دا لنډه جمله به زما مطلب ښه ادا نکړي او چه زما په زړه کې څه گزري، د هغې به ښه افاده ونه کړی شي. د پښتو د خپل رنگ نه غرض نامانوس لغات او کلمات نه دي، چه څوک دې په خپل لیک کښې هر وومرو راوړي، د دې دا مطلب نه دی چه پردي کلمات دې هډو څوک وایي نه؟ رنگ هم عیناً د سبک په شان یو جوهری موجودیت دی، چه له ډېره وضاحته یې تعریف لږ څه گران دی، خو جلوه یې ډېره څرگنده ده، د حمید بابا دا بیت رایاد شو:

که مې تېره مغلواله د رقیب کړه

زه به نه یم زېږولی پښتني

گورئ! دلته کوم لفظي صنعت او يا تخيلي ابتکار موجود دی؟ چه دا بیت د پښتنو په ذوق دومره خوږ لگي او دومره ډېر خوند ترې اخلي! دلته نور څه نشته، د پښتو خپلې قدرتي رنگ ځلېږي (ومن احسن من الله صبغة) دلته د يو پښتني اشکال تصوير باسي او پښتني سوگند خوري.

په يوه بله مصرع چه معاصرينو ملگرو کښې چا ويلې، زما دومره خونبه شوې ده چه تراوسه مې لا خوند په خوله کښې دی، هغه داده:

وايي پښتانه په هر چا خپل وطن کشمير دی. دلته هم نور څه نشته، يو پښتني ضرب المثل، لکه مرغلره چه سپرې په ښه تناسب په هار کښې پيښي، پيل شوې ده.

اوه! نثر مې پرېښوده، د نظم ته مې خوله واچوله، معاف مې کړئ! خو ناکام دی، غواړم د پښتو دمخه پرده لرې کړم چه رنگ يې ښکاره شي.

او د دغه رنگ چلوه در وښيم هر چېرته چه وي، مطلب دادی چه پښتني منطق، پښتني امثال، پښتني جذبه د پښتو اصطلاحات او محاورات په خپلو ليکنو کښې داسې ښکاره کړو، لکه يو مصور چه تابلو جوړوي او هلته د رنگ اميزي مهارت استادانه وښيي. غرض دا دی چه هغه اوږدې او کړې وړې جملې چه سل موقوفه جملات، لکه (راغلی... وړی... تړلی) په پوه شوی و، تمام نه کړو او د مطلب ټکي ته له کړو وړو لارو نه رانشو او له کرغېړنو ترکیباتو نه ځان وژغورو او هغه څه چه د پښتو روح د هغې نه بېزاره دی، بېزار شو او د سلیم ذوق په لارښودنه او قضاوت عمل وکړو.

پښتانه دې څرنگ پښتانه وي؟

ښاغلو لوستونکو! ملتفت شئ زه ستاسې نه څه پوښتنه کوم؟ که ښه ملتفت شوي نه یاست، زه به د خپلې پوښتنې زیاته توضیح وکړم، نو بیا ستاسې خوښه چه څه فکر کوئ او یا کوم جواب راکوئ؟

زما سوال د پښتنو د اجتماع په کیفیت کښې دی، چه آیا تاسو څه آرزو لرئ چه دا جمعیت دې په دنیا کښې څرنگ جمعیت وي؟ او د دې جمعیت بنیاد دې په څه اساساتو بنا وي؟ او د دې جمعیت کره وړه د دنیا په (تېرو شوو او یا اوسنو) جماعتو کښې کومې ډلې ته ورته وي؟! او کومه نمونه دې ایډیال وي. د دې معنی دا نه ده چه گوندې ستاسې آرزو د دې جمعیت په جوړېدلو کښې کوم ښکاره تاثیر لري او یا جمعیت، لکه لنډې ختې. په هر صورت چه تاسو وغواړئ، بدلېدای شي. دا سوال فقط ستاسو د هدف د تعینولو او معلومولو دپاره طرح کېږي او اقلأ که ستاسو خپله آرزو تغیر کړی شی، دا هومره تغیر لوی کار دی، که نه، دا سوال چه جمعیتونه څرنگ جوړېږي او دافرادو خوی بوی، کره وړه، عادات او اخلاق د څه عواملو په اثر منځ ته راځي او یا له منځه ځي او یا دا څیزونه تر کومه حده ثابت او تر کومه حده متغیر دی، بېخي گوښی سوال او ځانله مضمون دی او په دې مضمون کښې ننوتل ځان په نورو سوالونو کښې ورکول او کتابونه لیکل غواړي. اوس به ځان په نورو سوالونو کښې نه

ورکوم او د کتاب د لیکلو شوق به هم پرېږدم، ځکه تاسې یې د لوستلو حوصله نه لرئ او زه یې د لیکلو فرصت (یا استعداد). نو راځئ زه بیا تاسې وپوښتم چه د پښتنو د جمعیت نه څه توقع لرئ، چه څرنگ او څه نمونه جمعیت اوسې او څه ارزو لرئ چه دا جامعه دې څه صفات او څه مشخصات ولري او هغه صفات او هغه مشخصات چه تاسو خوښ کړئ، سربېره پر هغو په دې کښې څه وایاست چه آیا (۱) دې دا جمعیت پخوانی جمعیت وي که اوسنی (عصري)؟ (۲) دا جمعیت دې مترقي وي که پس مانده؟ (۳) دا جمعیت دې موږ وي که وږی؟ (۴) دا جمعیت دې آزادي دوست وي که اقتدار پسند؟ (۵) دا جمعیت دې عالم وي که جاهل؟ ضرور تاسو د یوه پښتون په حیث د خپل جمعیت د پاره نېکه آرزو لرئ او دا سوالات به تاسو ته په لمړني نظر مسخره غوندي سترگو ته درشي. يقين دی، تاسې د خپل قوم او ملت دپاره ښه او ښېگڼه غواړئ او خوشحالتیا او سعادت مو پرې لورېږي، نو به ارومرو ووايست چه دا جمعیت دې، لکه اوسني جمعیتونه په تمامو عصري صفاتو او امتیازاتو اراسته وي، چه طبعاً به مترقي هم وي او موږ به هم وي او آزادي دوست به هم وي او عالم به هم وي. مگر تاسو د دې قوم دپاره د زمانې سره برابر تیا، ترقي او لوړ تیا علم او پوهه، اقتصادي بهبود او مړ تیا او... غواړئ، باید دې ته مو هم پام وي چه آیا پښتانه به هسې پښتانه چه تاسو لیدلي و، پاتې شي که نه؟ آیا د دې قوم د موجوده حالت د بدلېدو سره سره به په دوی کښې څه نور بدلون هم راشي که نه؟

ځینې وخت په انساني جوامعو کښې یوه مخصوصه عقیده حکومت کوي او د هغې عقیدې په ترڅ کښې خاص کلمات او مصطلحات رواج شي او ځینې وخت بعضې کلمات پر اذهانو احاطه او سلطه پیدا کړي چه د هغوی الفاظو ځینې

بعضې عقايد زېري او دا عقايد د جمعيتونو د بنياد (تهداب) گڼې شي او د هغو خوځول او لرې کول گواکې دنيا خوځول او ړنگول دي، دنيا خوځوونکي او ړنگوونکي د جمعيت دښمن گڼلی شي او د لوی او زاړه تر سترگو به راځي، نو دې دښمنۍ ته هر څوک زړه نه ښه کوي، نو کله دا عقيدې او کلمات قرونه قرونه په خپل قوت پاتې شي او د زمانې په تېرېدو يې (لکه مزمن مرض) قوت نور هم پسې زيات شي او کله کله دا تېرې د زمانې سپلاډ و خوځوي او وغورځوي او بڼه ورسره وراڼه کړي. په هر حال د مثال په ډول يا د مليت د ذهنيت او پر مليت باندې د اعتقاد سره سم ډېر فرعي عناوين او منشعب شوي ذهنيتونه يا معتقدات منځ ته راغله، لکه ملي آزادي، ملي غرور، ملي ژبه، ملي تاريخ، ملي عنعنات او روايات، ملي ادب او ملي صنايع، ملي اقتصاد او دا ټول څېړونه سره راغونډ شول، په پای کې د مليت فلسفه ترې جوړه شوه او د يو خاص اعتقاد شکل يې پيدا کړ چه پر دغه معتقداتو باندې مومنانو او د دغه کلماتو مینانو په خپل نصب العین باندې ثبات او ټينگار او سرتنښکي مقدسه وگڼله او په دغه لار کې فداکاريو او جنجالونو قبلولو ته حاضر هم شول.

اوس نو راځئ په مخکښې سوالونو باندې اول غور وکړو او د هغو تاثيرات او د هغو نتايج د هغو عکس العملونه او د هغوی فايدي او ضررونه ښه وڅېړو او بيا هغه د خپلو آرزوگانو او هدفونو سره چه په زړه کې يې لرو، تطبيق کړو او وگورو چه آيا د ټاکلي هدف ته د رسېدو په لاره کې مو په خپل لاس ځنډو خار پيدا کړی که د منزل مقصود ته د رسېدلو دپاره مو تسهيلات راغونډ کړي دي. ايا د خپلې آرزو سره مو سم حرکت کړی او که د خپلې آرزو نه مو خلاف قدم اخستی دی او د ټولو نه اساس دا د سنجس وړ ده چه آيا دا آرزو صحيح او

معقوله هم ده که نه، دې آرزو ته د رسېدلو دپاره وسایل برابر او مناسب دي که نه او که د غلطې غايې دپاره مو غلطې وسيلې اختيار کړې دي؟

پر دې سوالونو باندې نظر کول او د هغو پر نتايجو او عواقبو باندې غور به د خپل عنوان د سوالیې په چوکاټ کښې کوو او سمدستي به د هغې نه نه وځو، يعنې د اچه پښتانه دې څرنگ پښتانه وي؟ په دې لحاظ به مونږ او تاسې د مليت اساس مسلم فرض کړو او سمدستي به بعضې مشکلات چه د مليت يا د پښتونوالی په چوکاټ کښې راځي، حل کړو او دا فرعي سوالات چه د ملت د اساسي نظريې مولود دي، لکه ملي ادب، ملي صنايع او ملي تاريخ به بل بحث ته پرېږدو، نو اوس به خپلو پنځگونو سوالونو ته وگړزو او بيا به يې تکرار کړو او جواب به يې واخلو.

(۱) دا جامعه دې اوسنی جامعي وي که پخوانی:

د ژوندون شرایط د مدنیت سويه انساني جوامعو ته يو خاص رنگ ورکوي او هر څومره چه دا شرایط او دا سويه سره متشابه او ورته وي، هومره انساني مختلف جوامع (دا اختلاف د زمان په لحاظ وي او که د مکان) سره متشابه او يو بل ته ورته وي. پخواني يونانيان او د جاهليت د زمانې عرب د قرون وسطی اروپايي جوامع او د ايشا پس مانده ملتونو سره ډېر شبيه وو، د دوی د فکر طرز، عادات او روايات حتی مذهبي تفکرات بدوي او ابتدايي دي.

هو! څومره چه د مدنیت سويه او يا د ژوند شرایط فرق وکړي، هومره د فکر طرز او د ژوندانه اسلوب فرق کوي، نو په دې لحاظ د بعضې پښتنو د پښتون خواهی آرزوگانې (تر کومه حده چه ما ته معلومې شوې دي) دا دی چه د هر پښتون ځلمي فريضه ده چه قدم په قدم دې د خپلو پلرو نیکو پسې و لاړ شي

او د پښتنو د دودونو دستورونو دې ډېر احترام وکړي، په ناسته ولاړه، روغ بر، اغوستنگ او فېشن کې دې د زړو پښتنو مقلدان وي، نو دا آرزو گانې د دې جمعیت د اوسني توب سره مغایرې معلومېږي، ځکه نوی عصر د خپل ځان سره نوي مقتضیات او ایجابات، نوي آداب او نوي فکرونه، راوړي او زاړه آداب او زاړه فکرونه د حیات زور طرز او د جمعیت زور فېشن د منځه وړي، نو دغه آرزو چه د دې جامعي د تجدد دپاره موجوده ده، د داسې هدف سره نه جوړېږي.

(۲) دا جامعه دې متريقي وي که پس مانده؟

انساني ابتدايي جوامعو کښې چه حکومتونه (په تمامه معنی) نه و موجود، دوی د خپل کار روزگار امنیت او گډ ژوندون د پاره څه ابتدايي تشکيلات لرل او د خپل مدنیت د سويې سره سم يې بعضې اجتماعي موسسات درلودل، د مثال په ډول يو د دغو اجتماعي تشکيلاتو يا موسساتو د جملې نه قبایلي تشکيلات چه په هغو محیطونو کښې چه دايمي هرج و مرج او نه خلاصېدونکې کشت و خون موجود و، د قبیلې تشکيل د موجوده پوليسو او عدلي تشکيلاتو نه زيات ضروري و، هغه وخت افراد د کورنيو په سيوري کښې او کورنيو د عشاږو په چوکاټ کښې د خپل معیشت د ادامې دپاره محتاج و (او يا د اصطلاح سره سم) د غلو د وېرې کور او کلی شوی و، کوم وخت چه مدنیت ترقي وکړه او اجتماعي علاقې زياتې شوې او قوي حکومتونه منځ ته رال، دغه ټول تشکيلات ورو ورو د منځه لاړل او يا ضعیف شول او يا په نويو موسساتو او تشکيلاتو کښې محو شول او د يو مذهبي يا ملي سازمان په حيث تمام وظایف او اقتدار دولتونو ته منتقل شو او د ملت مفهوم يعني د لويې

جامعې صورت تحقق اختيار كړ، ترڅو چه انساني افراد و د يوې خاصې قبيلې په نامه نور يو بل نه پېژانده او يوازې د مليت او د وطنيت چوكاټ د مشتركو منافعو يا مشترك قدر د پاره كافي وگنل شول او د تعاون او ورورۍ روح محدودو فضاگانو نه اوچته شوه او په لويه فضا كښې يې په الوتلو شروع وكړه او د همكارۍ او معاونت روح په لويه ساحه او په يو غټ تشكيل باندې منځ ته راغله، نو كه قبيلوي حساب د پښتو مميزه وي او كه دا قبایل او عشایر په دې لوی چوكاټ كښې د ننوتلو نه وروسته د پښتنوالۍ څخه ووځي، نو د مترقي جامعې آرزو به د پښتنو د پاره يوازې هم د دې مخالف واقع شي.

(۳) دا جمعیت دې مور وي که وړی؟

ماړه جمعیتونه د وړو جمعیتونو نه په خوی بوی او دود دستور كښې څه لږ ډېر فرق لري. اقتصادي اوضاع د قوم پر كلتور د ژوندانه په رنگ او اسلوب ډېر ښكاره تاثیر لري، د قوم د اقتصادي حالت ښه كېدل په زراعت او تجارت او صنعت بنا دي او د دې سره د اقتصادي بناگانو انكشاف په ماشين او عصري تجهيزاتو پورې اړه لري، ماشين او عصري تجهيزات ځان سره څه نوي ايجابات او مخصوص مقتضيات لري او په دې اجتماعي مؤسساتو كښې تطور او تحول پېښوي، نو كوم وخت چه دا جمعیت مور شي بيا به ستاسو په اصطلاح هغه د مړې گېډې پاړسي هم وايي او داسې پښتانه چه دا نن دي او يا پرون و ضرور به نه وي، نو كه تاسې نه غواړئ چه پښتانه دې د خپل موجوده پښتني موقف نه اعتزال وكړي، نو د دوی د مړېدلو آرزو ستاسو د هدف سره منافات لري.

(۴) دا جمعیت دې آزادي دوست وي که اقتدار پسند؟

د اقتدار پسندی جرثوم په فامیلي تربیت کښې پروت دی او ترڅو چه پلار د زوی او زوی د کشر ورور د پټو سترگو اطاعت غواړي او ترڅو چه مېړه پر ښځه د بادار او مالک په څېر حکمروايي کوي او ترڅو چې د کلي مشران او د اولس سپین ږيري کشرانو ته په خپلو کورنیو او یا اجتماعي چارو کښې د رایې حق نه ورکوي، تر هغه وخته د آزادي پسندی دعوي بې فایدې او بې اساسه ده او تر هغه وخته چه کشران او واړه د مشرانو او د زړو په مقابل کې اطاعت او تسلیم (په حقه وي که په ناحقه) خپله اخلاقي فریضه او ملي آداب گڼي، تر هغه وخته د آزادي پسندی روح منځ ته نه راځي. دا لا څه کوئ چه آزادي پسندی یوازې د اقتدار په مقابل کښې نه، بلکې د نورو علایقو او عوايقو په مقابل کښې زیاته ضروري ده. ډېر اجتماعي او عنعنوي قیود شته، ډېر خرافات او اوهام شته، ډېرې وېرې او ملاحظې شته چه افراد د ځنځیر په شان چاپېر دي، نو که پښتون د دې قیودو په مقابل کښې د آزادی بهرغ اوچت کړي، که پښتانه د عنعناتو او روایاتو، د اوهامو او خرافاتو ځنځیرونه وشلوي او د احساساتو په عوض منطق ته متوصل شي او دېخوا په مقابل آینده ته سترگې ونیسي، آیا بیا هم تاسې دا پښتانه پښتانه گڼئ که یې گڼئ، نو په رښتیا تاسو د دې جمعیت دپاره آزادي پسندی خوښوئ او که نه اقتدار پسند جمعیت مو په کار و، خو زمانې د رڼه آزادي پسند کړو او په خپله آرزو کښې ناکامه یاست.

(۵) دا جمعیت دې عالم وي که جاهل؟

دا جمعیت دې ضرور عالم وي او عالم ضرور د جاهل سره فرق لري، که بېسوادي او ناپوهي د دې جمعیت له منځه ورکه شي، له دې اولس نه به ډېر ښه او باصلاحیته جمعیت جوړ شي، د دې اولس طبیعي او قدرتي استعداد به

دېره ښه مجری پیدا کړي، مگر افسوس بیا به ورته تاسې ملا وایاست او پښتنو به یې نه گڼي.

نو راځئ په دې سوالونو باندې په سره سینه غور وکړئ او بیا د هغې جواب ووايئ. دا جواب ما ته مه وایاست، دا جواب خپل ځانته، خپلو کشرانو ته، خپلو همکارانو ته، د یو اجتماعي هدف په حیث ووايئ او یا یې اقلأ په خپل لوح ضمیر کښې نقش کړئ، اما په یاد لرئ او دا خبره مه هېرئ چه د تحول قانون او د تطور جریان ستاسو تابع نه دی او هغه خپل کار کوي تحول او تطور د جماعاتو نه همپشه بل څه جوړوي او بل ځای ته یې بیایي، ستاسو به یوه سترگه خاندي او بله به مو ژاري، مگر د دې جریان سره به ځئ منته د دې قانون دوه وجهې معلومې دي، یوه دا چه یوه بدوي جامعه، لکه تخم نشو او نما کوي او د تخم په نشو و نما کښې د وړې ذرې نه ونه جوړېږي، ښاخونه او نیلې یې هرې خواته غزېږي، مېوې او گلونه یې هره خوا رږېږي، پیوندونه او تصرفات په کښې کېږي.

خو نوم او هویت یې نه بدلېږي او کله دا تحول او تطور په بل صورت کښې راښکاره شي چه د قوم نه، لکه مواد خام د حیاتي شرایطو په ظروفو او د زماني د انقلاباتو په اور کښې صابون جوړ کړي، هغه وخت هویت هم له منځه ځي او د پخواني څیز په عوض یو بل نوی شی منځ ته راځي چه یوازې او تومیستان¹ هغه پېژني او بس.

نو ای خدایه! ته ښه پوهېږې چه د پښتنو نه به څه جوړېږي، دوی ته خیر کړې - لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت السميع العليم.

۱ اوتومیست د اتوم پوهان.

د تاریخ په خواوشا کښې

گمان کوم د انسان د انسانیت حقیقت چه تر کوم حده په حافظه پورې اړه لري، هومره به د ده په نورو نفسیاتي کیفیاتو پورې تړلی نه وي. د انسان په تعریف کښې د حیوان ناطق فکر کوونکی حیوان جمله مسلم تعریف گڼل شوی دی، که مونږ هم دا تعریف قبول کړو، نو بیا هم د حافظې تاثیر د ده په فکر او منطق باندې دومره څرگند معلومېږي چه بې د هغې له وجوده انسان د دې خاصې (نطق او منطق) خاوند کېدی نه شي.

که انسان د حافظې نه محروم پیدا شوی وای، د ده فکر به څه رنگ د جزئیاتو نه کلیاتو ته منتقل کېدای؟ او څه رنگ به یې د کلیاتو نه جزئیه استنتاجات کولای شوی؟ که د خاطراتو په تخته کښې څه مسلم او بدیهیه قضایا ثبت او محفوظ نه وای، ده به څه رنگه په هغو قضایاوو نور قضایا متفرع کولای؟ او له هغو نه به یې نوي معلومات او تازه فکر حاصلولای؟

که د انسان حافظه نه وای، ده به څه رنگه د نورو تجارو نه استفاده کولای او په څه شان به یې د زرگونو کلونو انساني علمي میراث د پلار نه زوی او له زوی نه لمسي ته پرېښودلای؟

که دا د پلرونو نېکونو د تجربو ماحصل مونږ ته سینه په سینه نه رامنقل کېدای، هغه وخت به هر څوک نوې تجربې او نوې مطالعې ته محتاج وای.

شخصیت یا خودی د (زه) او (من) مفهوم د حافظې له برکته محقق دی.

شخصیت د خاطراتو تسلسل دی، د ژوندانه د جریان مختلفې خواوې، وړوکتوب، لویوالی، د ناپوهی دوره، د پوهې دولت، غم او ښادي، پرون او نن ټول په حافظه کښې راغونډ شي او زه او ته ترې جوړ شوي یو.

دا د حیات تغیر او تحول د حافظې له برکته په شخصیت کښې تغیر نه راولي او که نه هغه د اولې ورځې پیدا وړوکی د گور په غاړو ولاړ زاړه سره هیڅ شباهت نه لری، که د حافظې او خاطراتو د تسلسل کومک نه وای، دې شخصیت به هېڅکله نه ویلای چې هغه وخت وړوم او اوس زور یم.

ژوندون پخپله یو بهیر (جریان) یا عملیه او یو حرکت یا تکامل دی.

د دې جریان مبدا ماضي او غایه یې مستقبل دی.

دا جریان د شخصیت په سواحلو کښې رابند شوی او د حافظې په کارگاه کښې د هغې سینما فوتوگرافي شوې ده او د معرفت او احساس سیند ترې جوړ شوی دی.

که دا لوی بهیر په دې واړه فلم کښې نه وای ضبط شوی، مونږ به هېڅکله د ژوندانه د سیند موجودیت ته ملتفت نه وای او په حیرانتیا او لالهندتیا به مو شپې ورځې تېرولای.

نه! زه تېروتم، حیرانتیا هم د فکر مظهر او تعجب هم د عقل مولود دی، فکر چه خپل نارسائی او عجز ته ملتفت شي، حیرانتیا ده او چه کله د خپلو خاطراتو په خزینه کښې د یوه مظهر ساری پیدا نه کړي، تعجب دی.

که حافظه نه وای، زه حیران یم مونږ به د حیرانتیا په عوض څه لرلای؟

دا و د يو فرد ضرورت حافظې ته! همدارنگ انسان په مجموعي هيئت چه جمعيت باله شي، تاريخ ته د حافظې په څېر احتياج لري. څومره چه د شخصيت مفهوم بې د حافظې له وجوده ناممکن دی، همدارنگه د اجتماعي موجوديت په تاريخ او تاريخي رواياتو باندې بناء دی.

همدا سبب دی چه له ډېرې پخوا راهيسې، لکه انساني افراد چه حافظه لري، انساني جوامعو تاريخ درلوده او دا علم يا دا اجتماعي مظهر د يو څو نورو لومړنو او ضروريه علومو او اجتماعي خواصو په قطار کښې ډېر زوړ او قديمي باله شي.

کوم وخت چه لا د خط اختراع نه وه شوې، کوم وخت چه انسان د خښتې او پوتکي نه د کاغذ کار اخست، هغه وخت تاريخ موجود و او دا تاريخ د افرادو په سينه کښې د شعر په پيرايه کښې د زرې دنيا په خاطره کښې محفوظ و، د پلار نه زوی او د زوی نه لمسي ته، لکه نور متروکت ميراث پاتې کېده.

دا تاريخ په شعر او قصو کښې، په افسانو او ډرامو کښې لکه ديني مراسم په احترام ساتل کېده.

هغه وخت تاريخ سره ديني رنگ موجود و، د خرافاتو او عنعناتو سره ککړ و. په رواياتو او عنعناتو کښې د انسان د اجتماعي خواصو درې مهمې خواوې څرگندې دي:

اول د انسان د اجداد پرستي خاصه.

دوهم د انسان د جنگجوئي خاصه.

او دریم د انسان د قدامت پسندی خاصه.

که مونږ د تاریخ د تکوین په فلسفه غور وکړو، دا درې عامله پکښې بېدخله نه معلومېږي، په دې ترتیب:

۱- هرکله چې انسان د مدنیت په دغو ابتدائي مراحلو کښې د مذهب په لحاظ اجدادپرست، دوی به خپلو پلرو، نېکونو ته د تقدیس په سترګه کتل او دوی به ئې اسماني او ملکوتي موجودات (مخصوصا له مرګه وروسته) بلل.

د تاریخ په ترتیب او تکوین کښې یو عامل د انسان د اروحیه وه چه باید د دغو درنو او محترمو مشرانو او پیشوایانو گفتار او کردار، ژوند او ګوزران، کارنامې او واقعي ثبت او حفظ کړي.

۲- انسان د بدویت په مرحله کښې جنگجوئي او توریالیتوب ته له نورو فضایلو نه زیات اهمیت ورکاوه او همدا سبب و چه دوی به د خپلو اسلافو جنگي کارنامې، د دوو قبیلو ترمنځ شخړې او د تاخت او تاز واقعي په ډېر شوق او افتخار پېړۍ پېړۍ زوتولې او هغه به یې د اجتماع په مدرسه کښې گردانولې او د دې واقعاتو یادولو، گردانولو د تاریخ حیثیت درلود او د دې قصو زده کوونکي یا جوړوونکي مورخین وو.

که تاسې ښه څېر شئ، و به وینی چه د انسان دا روحیه د هغه وخت په شعر او ادب کښې په آرت او صنعت کښې ډېره ښکاره او څرګند مظهر لري، رزمي او حماسي رنگ غالب معلومېږي. همدارنگ دې مظهر په تاریخ نگاری کښې (که تاریخ نگاري ورته وویلاي شو) هم ځان ښوده او تاریخ به زیات د جنگي کارنامو داستان او د رزمي واقعاتو ډرامه وه.

۳- د قدامت پسندی روح لږو ډېر د هر انسان سره شته او نن هم دا روحیه بڼه ښکاره او څرگنده ده.

ډېر څیزونه دي چه اوس ئې هم مونږ محض د قدامت په لحاظ عزت ساتو او ډېر مظاهر په مونږ کښې شته چه د عنعناتو په زور حکومت کوي.

مگر د علم د تجدید (رنسانس) د دورې نه راپه د پخوا انسان تر ډېره حده دا روحیه بایللې ده او د ماضي په عوض مستقبل ته زیات امید وار معلومېږي او اوس هر شي ته په دې لحاظ په درنه نه گوري چه گوندې دا پخوانو ویلی او یا ئې کړی دی.

په علومو کښې د پخوانیو افکارو ته محض د علم او د تاریخ په لحاظ ارزش ورکوي او د علمي استفادې په لحاظ نویو نظریاتو ته هر څومره چه زیات وروستی وي، په زیات اهمیت قایلېږي.

مگر د هغه وخت انسان د اجدادپرستی په ترڅ کښې د ماضي پرستی په مرض هم اخته ؤ.

دوی گمان کاوه چه زړه زمانه د نوې زمانې نه بختوره وه، دوی تصور کاوه چه د انساني طلائي دوره د ایام حالیه په ترړميو کښې ورکه ده، دوی فکر کاوه چه گوندې فضیلت او عدالت، پوهه او لیاقت په پخوانی زمانه کښې د هغوی د ز مانې نه ډېر ؤ، نو دا دریم عامل هم د تاریخ په ترتیب او تکوین کې بې تاثیر نه ؤ.

دوی غوښتل چه د دغې بختورې زمانې خبرې واورې او د تېرو شویو خلکو د یادولو نه خوند واخلي او د خپل تاریخ ژوندانه بدبختي لږ ساعت هېره کړي.

گرانو لوستونکو! تاریخ هم تاریخ لري او لکه نور اجتماعي مظاهر دا هم همېشه په یو شان نه دی پاتې شوی.

تاریخ د سینو نه لحوو ته او د لحوو نه پوټکو ته او د پوټکو نه کاغذونو ته رامنقل شو او د دې تبدیل انتقال سره د تاریخ بڼه هم بدلېده، یعنې یوازې د تاریخ په ظرف کښې فرق نه راته، بلکه مظلوف هم تغیر کېده او تاریخ د ارباب الانواعو د روایاتو نه د انساني جوامعو واقعاتو ته راوگرځېد، ځان ئې و ځانډه او خپلې زړې بڼې یې وغورولې، د خرافاتو نه لږ لږ لري کېده او د افسانې نه زیات حقیقت ته راوړاندې کېده.

دا وخت د دولتونو واقعاتو جنګي پېښې، د حکمرانانو تغیر او تبدیل په دقت سره قید شول او د نورو ملتونو په سرگذشت کښې هم تاریخ نگارانو تحقیقات شروع کړل.

په دې دورې کښې گویا تاریخ د محلي روایاتو د سیمې نه او د جنګي کارنامو د دائرې نه راووت، مگر بیا هم د تاریخ په مخکښې د تحول او تکامل منزل پاتې ؤ او تقدیر د ده په تندي کښې څه نور تغییرات هم ښکلي وو.

په دې منځنۍ مرحله کښې د عربو پوهان او د اسلام د مدنیت پېشقده پښتومان په ایران افغانستان او نورو ځایونو کښې ډېر دخل او برخه لري، مگر لا هم تاریخ د ملتونو د اجتماعي حالاتو د خپرلو دپاره کومه د ستاینې وړ توجه نه وه کړې او د تاریخ فروغو ته چه دا اوس هره ورځ، لکه تنکی ځانګې زرغونېږي او لوئېږي، د چا پام شوی نه ؤ.

په اوسنی زمانه کښې سربېره په دې چه د مدنیت تاریخ او د سیاست تاریخ، د دې تاریخ او د هغې تاریخ مدون او مرتب شو او یو لوی او عظیم لټر بچر یې جوړ کړ، د هر شي ذکر چه کېږي او یا هره موضوع چه لیکل کېږي، د موضوع د تعریف سره سم د مبحث عنه تاریخچه هم لیکي او بیا اصل مطلب ته ورځي.

همدا سبب دی چه دا تاریخونه او تاریخچې دومره ډېرې دي چه د هغو فهرست تر ټیبول پخپله لوی لټر بچر کېدی شي.

د فلسفې سره د فلسفي تاریخ او د اقتصاد سره د اقتصاد تاریخ مل دی، مگر د موجوده تاریخ نگاری په اسلوب کښې د ملتونو او قومونو د اجتماعي مظاهرو خوانته زیاته توجه د ډېر قدر وړ ده.

د یو ملت د احوال او سرگذشت مطالعه د دوی ادب او تهذیب، د دوی اجتماعي تشکیلات او مؤسسات، د دوی اقتصادي او بدني حالت، د دوی معاشرت او د فکر راز، د دوی روزانه مشاغل او ناسته ولاړه په اهمیت او ارزش کښې د دوی د سیاسي واقعاتو او دولتي جریاناتو نه زیاته ده او پخپله د تاریخ نه د تاریخي فلسفې سره زیات قرابت لري او د فکر د انکشاف او د خوند او لذت په لحاظ ډېر قیمت او اهمیت لري.

دا و د تاریخ تاریخ!

پاتې شو د تاریخ اسلوب چه هغه هم یو ځانله مبحث دی او په دې چه تاریخ د اسلوب په لحاظ څه طریقي غوره کړي او یا په کومه لار روان دی، د تاریخ منطق څه قواعد او مقررات لري، ډېر اوږد بحث او څېړنه غواړي، دا اسلوبونه چه تاریخ د تاریخ طبیعي او انترایبولوجي او اتنالوجي او ارکیالوجي په رڼا

کښې لیکل کېږي او یا تاریخ او د تاریخ فلسفه سره څه رنگ اوږده په اوږده روانېږي یا د تاریخ مختلف شقوق او فروع تجزیه کېږي او څه رنگ تحلیلېږي، ډېرې خبرې او ډېر کاغذونه تورول غواړي، مگر زه دلته تاسې یوې نکتې ته ملتفت کول غواړم او تاریخ ته د یوې بلې زاوېې نه گورم او غواړم تاسې هم له دغې زاوېې نه د هغې تماشا وکړئ.

تاریخ له درو عناصرو نه جوړېږي او یا له درو خامو موادو نه په لاس راځي او یا درې جزونه د تاریخ دپاره د جود د علت حیثیت لري او هغه درې عناصر دادی:

۱- تاوده واقعات.

۲- ساړه واقعات.

۳- غیر مرئي واقعات.

(۱) تاوده او ساړه واقعات:

تاسې به دا د ساړه جنگ او تاوده جنگ اصطلاح اور بدلې وي، زه هم د دې اصطلاح نه الهام اخلم او د خپلو مصطلحاتو دپاره هغه استعمالوم.

شخړې ته تود جنگ او تبلیغ او پروپاگاندا ته سوړ جنگ وایه شي. واقعات هم دغه سپره او توده خوا لري او دا تودې سپرې دي چه د تاریخ په تکوین او د جوامعو په سرنوشت کښې دخل لري.

تاریخي واقعاتو ته د عمومي تاریخ او اساسي تاریخ په لحاظ تاوده واقعات او د مدني او اجتماعي تاریخ په لحاظ ساړه واقعات وېلی شو، په بل عبارت هغه واقعات چه د یو جمعیت په سرنوشت باندې په ښکاره لوبې کوي او د یوه حال

نه يې بل حال ته بدلوي، لکه جنگونه، فتوحات د رژيمونو تغيير او تبديل، ديني او مذهبي انقلابات. دا ټول تاوده واقعات دي، اما د دې سره يو شمېر ساړه واقعات هم روان وي چه د يو ملت د سرنوشت په تغيير کښې تر ټولو واقعاتو زيات مؤثر دي، مگر څوک ورته په اول کښې ښه ملتفت کېږي نه، مثلا: په يورپ کښې يو خوا جنگونه روان وو او ملي حکومتونه منځ ته راتلل او د طوائف الملوکيو نه متمرکز و حکومتونو ته د سياست روش تغيير کاوه او دا وقعات ډېر تاوده او مؤثر گڼل کېدل، مگر له بلې خوا يو بې نومه او بې نشانه انسان په يو کوچ کښې د مطبې د لومړنۍ اختراع په تطبيق بوخت ؤ، مگر دې بې نومه سړي ته چه وروسته وپېژندل شو، هغه وخت څوک ملتفت نه شو چه څه کوي؟ او د هغه وخت خلک او يا لويان چه په دولتي ادارو او يا جنگي سازمانونو کښې مشغول وو، له دغه سړي او د ده د اختراع نه هډو خبر نه شول، مگر د ده اختراع د دنيا ښه وگرځوله، د علم او تعليم د پيشرفت دپاره، د دنيا د يو بل سره د نژدې کېدو دپاره او د يو بل نه دخبرېدو دپاره د ده اختراع هغه کار وکړ چه د دنيا يو فاتح هم نه ؤ کړی. همدا شان په افغانستان کښې له يوې خوا چنگېز راروان او د وینو او د اوبسکو سپلاډ بهېده، ښارونه روانېده او بندونه نرېده او دا واقعه ډېره توده او مؤثره وه، مگر د بلې خوا نه د دنيا په يو بل گوټ کښې يو حرکت روان ؤ چه هغه د چنگېز د واقعي نه د افغانستان د خرابۍ دپاره ډېر مؤثر ؤ، مگر څوک ورته نه ملتفت کېدل.

دا واقعه د کشتي رانی پيشرفت او د بحرونو د لارو گودرونو زياته پوهه وه، چه ځينې مملکتونو ته په لاس ورتله.

په دنيا كښې تجارت او معامله د ممالكو په منځ كښې د وچې د لارو نه د كاروان په وسيله ډېره معموله وه، افغانستان د دې كاروان په لار كښې واقع ؤ، د افغانستان ترقي او پېشرفت، د لويو ښارونو وجود او دارو مدار ټول په دې موقوف ؤ.

كوم وخت چه دا د وچې تجارت لمدې ته منتقل شو او افغانستان نور د شمال او جنوب او د شرق او غرب د اتصال جنكشن پاتې نه شو، ښارونه وران، خلك بېوزلي، ملك د انزوا په حالت كښې پرېوت، د نورې مدني دنيا سره ارتباط وشلېد او د دې ارتباط د شلېدو په سبب ذهنونه محدود، فكرونه كوتاه او اقتصادي حالت ابتر شو.

دا آفت په مونږ چنگېز نه شو راوستلای، بلخ ډېره لږه موده پس ودانېدلای شو، ليكن شرط داؤ چه تراوسه د تركستان كاروان هندوستان ته په دغه لار تللای.

د نادر افشار سره مونږ هم هندوستان ته تللي وو او د بېرته راگرځېدو په وخت كښې مو ځان سره څه جنكي غنائم راوړل، مگر زما په گمان لومړنۍ (قره كلي) مېړه چه په شمالي افغانستان كښې لنگېده، هېڅوك پرې خبر نه شو، مگر د هغې تاثير په دې مملكت كښې د دغو غنايمو نه زيات ؤ، لومړنۍ واقعه توده او دوهمه يې سره ده.

اوس خو زما د تودو او سړو واقعاتو په اصطلاح ښه پوه شوي، نو راځئ څه اوس د تاريخ په دريم عنصر باندې خبرې وكړو.

۲- غیر مرئي واقعات

سربېره په سپرو واقعاتو تاریخ څه نامرئي واقعات هم لري او دا نامرئي واقعات د سپرو او تودو واقعاتو په جریان او حرکت کېنې که په تغيير او تبدیل کېنې دخل او تاثیر لري، يعنې له يوې خوا سياسي تاريخ او له بلې خوا مدني تاريخ، له يوې خوا واقعات او له بلې خوا اجتماعي جريانات متاثر کوي، دا نامرئي واقعات د کلوپاترا پوزه ده.

تاسې به ووايست د کلوپاترا پوزه به لا څه بلا وي؟

کلوپاترا د مصر ملکه وه او د دې ملکې يوه پوزه وه، پوزه يې لا څه کوي چه نوره هم ډېره ښکلې وه.

د روم يو فاتح مصر ته لاړ او په دې ښځه مين شو، د دې معاشقې او مینتوب څخه يو سلسله مهم او لوی واقعات پيدا شول چه د پخواني مصر او زاړه روم په کورنيو معاملاتو او يو د بل سره د ارتباط په جرياناتو کېنې ئې تاثيرات لرل.

د يورپ يو ليکوال وايي: «که د کلوپاترا پوزه يوه سانتي اوږده او يا لنډه وای، د دنيا د تاريخ مجری به بدله شوې وای.»

يعنې کلوپاترا به بدرنگه وای او رومي فاتح به په هغې مين شوای نه وای او وروستني واقعات به چه په دې مینتيا بنا وو، هېڅ منځ ته راغلي نه وای.

دا د کلوپاترا پوزه د تاريخ نامرئي خوا يا د تقدیر لويه يا متافزېکي جنبه ده چه د تاريخ په جوړېدو او د واقعاتو په جريان کېنې د هر ملت په سرنوشت او د هر قام په ژوندون کېنې ډېر دخل او لوی مقام لري.

زه پخپله د دې پوزو د لیدلو سره ډېره علاقه لرم او دا مې شوق دی چه دا شان واقعات تر غور او مطالعې لاندې ونیسم، د تاریخ هر موقف په یو چارراهي کښې فرض کړم او له ورايه څلور وارو لارو ته وگورم او دا تصور وکړم، که دا د حوادثو عرابه د کوم اتفاق په بنا په دا بله لار ښویدلی وای، نو له دغه حرکته به څه نتایج لاس ته راغلي وای؟

فروید، یو نفسیاتي عالم او په نفسیاتو کښې د یو خاص مکتب خاوند دی، دی پخپلو نفسیاتي نظریاتو کښې د تحت الشعور تر عنوان لاندې یوه نظریه وړاندې کوي او په دې نظریه ډېرې خبرې لري او په هغو ډېرې فرضیې بنا کوي (دا چه د ده تحقیقات او تبلیغات تر کومه حده منل شوي او صحیح دي او تر کومه رد شوي او غلط دي، په ځای دې پاتې وي.)

د تحت الشعور په ترڅ کښې وایي چه: د انسان د ژوندانه واقعات او مخصوصاً د وړکتوب پېښې د شخصیت په تکامل او تکوین کښې ډېر تاثیر لري. په دې صورت چه د کوچني توب خاطرات، لکه کومه وېره، کومه خطر، کومه خوشالتیا او کوم خپګان کومه پاتې شوې آرزو او سرته نه رسېدلی آرمان یا کوم کړت د پلار او مور مداخلت او ممانعت د لوبو، وشتو په کار کښې د کوچني په تحت الشعور کښې د یو غیر مرئي انتباه په صورت پاتې کېږي او دا ذخیره شوي انتباهات په تحت الشعور کښې په راتلونکي عمر کښې په بله بڼه یا پیرایه څرګندېږي او د انسان په شخصیت او اخلاقو، د انسان په صحت او اعصابو ډېر ښکاره او اهم تاثیرات لري.

دارنگه هم اجتماعي تحت الشعور کښې څه دا قبيل پټ شوي انتباهات ذخيره کېږي او د ملتونو په آينده او د قومونو په راتلونکي ماهيت باندې لوی تاثير لري.

نو راځئ؟ چه په دې راز واقعاتو پسې پيلوزې او ډېوې راواخلو، د تاريخ د خاطراتو د تحليل او د کلوپاترا پوزه ومومو.

دا مطالعه به ډېره خوندوره او دلچسپه وي.

زه به په پای کښې د خپل بحث لنډ شان تکرار او خپل پېشنهاد لوستونکو ته وړاندې کړم، هغه دا چه:

تاريخ د اجتماع حافظه ده او د حافظې اهميت ته مو په سر کښې اشاره وکړه، تاريخ تاريخ لري او د تحول او تکامل مراحل يې تېر کړي او تېروي يې.

په تاريخ کښې د اجتماع او تمدن تاريخ، د جنگي واقعاتو او سياسي تاريخ څخه زيات مهم او دلچسپ دی.

اول ته مو ساړه او دوهم ته مو تاوده واقعات وويل. د دې واقعاتو سره سره د تقدير لوبه هم روانه ده او هغه باندې د انسان کنټرول او اختيار نه شته او کلوپاترا د مور له گېډې د خپلې پوزې سره هرومرو راځي، نو راځئ د بېکارۍ وختونه د قصو او افسانو د لوستلو نه زيات تاريخ ته وقف کړو او په تاريخ کښې د سړو واقعاتو په مطالعه کښې زيات بوخت شو، زيات څه پرې ولولو او زيات څه پرې وليکو.

د تاریخ د نامرئي واقعاتو غور او تحلیل د یو شطرنج د پروبلم او یا د معما د حل کولو نه زیات دلچسپ او خوندور دی، که دا معماگانې مو وڅېړلې، مونږ او تاسو به هم استفاده وکړو او نور به هم مستفید کړای شو.

په پای کې زما مشوره د احتراماتو سره قبوله کړی.

د علم په باب کې

گورئ؟ دا گمان ونه کړئ چه زه د علم په فضيلت کښې کومه موعظه کوم، ځکه علم د دې څخه بې نيازه دی چه په فضيلت کښې يې څه وويل شي (افتاب آمده دليل آفتاب) او انسان هم (زمونږ په شمول ان شاءالله تعالی) هم له دې مرحلې څخه تېر شوی چه هغه ته د علم د فضيلت په حقله څه وويل شي. دا تصور هم مه کوئ چه گوندې زه د علم په حقيقت کښې څه وایم، نه دا هم نه! ځکه د علم حقيقت باندې څه ويل ما غوندې سړي ته گران کار دی. ډېره موده کېږي چه د فلسفې د قلمرو نه ټول علوم (د تجربې د طريقې په بناء) وتلي دي او استقلال يې غوره کړی دی، يوازې څه چه فلسفې ته پاتې شوي، هغه الهيات، اخلاق، او اپستيمالوجي يعنې د علم پر حقيقت باندې بحث دی چه د هغې د افادې دپاره ډېر دقيق نظر او صلاحيت په کار دی او سمدستي د دې مقالې له نظر اندازه هم بهر دی، نور اځئ چه د علم په سرگذشت باندې خبرې وکړو او د علم داستان يا د علم تاريخ باندې ځان مشغول کړو، مگر افسوس، د علم قصه هم دومره اوږده او دومره پېچلې ده چه له هره قلمه او له هرې خولې د هغې ليکل او ويل پوره نه دي، خو که ستاسې

اجازه وي، زه به لږ ډېر د علم د تطور د تاريخ لنډيز يا د علم د تطور خلاصه تاسو ته وړاندې کړم او هغه دا چه «حاصل عمرم سه سخن بيش نيست خام بدم، پخته شدم، سوختم»

نو راځئ چه د علم تماشا هم په دې درې واړو مرحلو کښې وکړو.

يو وخت خلکو گمان کاوه چه د يونان په خواوشا کښې او د بابل په ښار کښې چرته يو برج دی او په دې برج کښې علم او معلومات او مغيبات ذخيره شوي دي، په کوم طلسم او چل ول بعضې خلک ورننوزي او له هغه ځايه د کایناتو اسرار او د اشياء حقايق ځان ته معلومه وي. علم او پوهه، اختراع او ابتکار ټول د دغه برج څخه د نیک بختو لاس ته ورځي. د تکامل د نظريې نه رادې خوا انسان په دې پوه شو چه هيڅ يو اجتماعي مظهر د تکامل د قانون د احاطې نه بهر نه دی او علم هم د نورو څيزونو په څېر تغيير او تبديل، حرکت او سکون، آغاز او انجام لري او دا هم، لکه دا نور اجتماعي مؤسسات د يو خاص بدايت نه دې نهايت ته (پرزېدلی غورزېدلی خوزېدلی) رارسېدلی دی. يعنې علم هم د تکامل او تطور په لاس کښې لوبېږي او لوبېدلی دی.

گويا دا نظريه هغه شاعرانه مفکوره چه خامې او پختيا او رژېدل د عمر حاصل گڼي، رښتيني بولي.

هوا! لکه هر څه چه بې د خدای له ذاته (جل و علی شانه) متغير او متبدل وي او د تکامل د سير په قدمونو د يو ابتدايي ناقص صورت نه يو جامع او کامل شکل ته اوږي را اوږي، دا رنگ د انسان ټول اجتماعي تاسيسات هم متغير او متبدل دي. د ده علم، د ده پوهې، د ده فلسفې او د ده فکر د تطور مراحل حل تېر

کړي او تېروي يې. د دې نظريې په بنا علم هم تاريخ لري او د دې تاريخ په رڼا کښې علم دومره اوږدېدونکی او اوښتونکی او غورزېدونکی او پرمخ تلونکی ښکاري، لکه طفل چه د مور د غيږې راوړي او د حيات مراحل طى کوي. مور وويل چه علم هم د انسان د نورو اجتماعي موسساتو په شان د تکامل د قانون تابع دى او د انسان په اجتماعي موسساتو کښې يو هم دولت (حکومت) دى، که مونږ علم د دولت سره مقايسه او مشابه کړو، زيات به مناسب وي، ځکه دولت د انسان په څپ او علم د انسان پر مغزو حکم فرمايي کړې ده، د دولت د اوامرو او نواھيو انقياد د قانون په نامه او د علم د احکامو د قواعدو په نامه پيروي شوې ده، دا دواړه د قوت او دسلطې خاوندان دي، نو ځکه يو بل ته سره ورته او مشابه دي.

دولت د خپل تکامل په مزله کښې درې دورې درلودې:

(۱) د پلار او د کورنۍ د مشرانو حکومت چه په پای کښې قبيلوي طوائف الملوکۍ ته منجر شوى.

(۲) متمركزه او قوي حکومتونه چه په پای کښې ترې جهان شموله امپايرونه (شاهنشاهۍ) جوړې شوي.

(۳) ملي حکومتونه چه دموکراسي او د عوامو حکومت د هغې نتيجه او خاصه ده.

اوله مرحله د هرج و مرج او د انارکۍ دوره ده. دوهمه دوره کښې په انساني جوامعو کښې اداره په ډېر قوت سره ليدل کېږي او د سپلين د اندازې نه

زیاتیرې، د اقتدار خاوندانو ته سرونه ټیټیرې او اطاعت یې کېږي. په دریمه مرحله کېنې قانون د مقتدرینو ځای نیسي او جمعیت قوي کېږي.

اوس که مونږ علم د دولت سره مقایسه او تطبیق کړو، علم هم دا درې مرحلې لري چه دلته به پر هره مرحله بېله بېله پېښه وکړو او لږه لږه به یې وڅېړو:

(۱) د هرج و مرج یا انارکۍ دوره:

په دې دوره کېنې هر سړی د علم ادعا کوي او هېڅوک عالم نه دی. په دې مرحله کېنې انسان لا د تقسیم عمل سوېي ته (لکه څرنګ چه ښایي) نه دی رسېدلی، نو هر سړی هر کار کوي او هېڅوک هېڅ کار کېنې (لکه څرنګ چه ښایي) استعداد او لیاقت نه لري، هر سړی هر څه چه کړي، هغه ریبې او هغه خوري، د خپلو ساتلو شویو حیواناتو نه ځان ته جامې او غذا اخلي، تجارت په ډېر ابتدایي مراحلو کېنې ښکاري، هر څوک خپل مازاد تولیدات خپل د زیات شوي مال سره جنس په جنس بدلوي او د تاجر په نامه کومه خاصه طبقه نه موندله کېږي، هره کورنۍ یا قبيله د خپلو رمو او گلو او ورشو او څر سیمو حاکمه ده او د هغې د حافظت دپاره د نورو تجاوزو نه په خپل سره دفاع کوي او د امنیې او پولیس په نامه څه نه ښکاري، د حاکم او د قاضی په حیثیت څوک منځ ته نه راځي، داسې هم لا د علم او د پوهې خاوندانو کومه خاصه طبقه نه ده جوړه کړې او د هرچا هر څه زده دي او د مکتب په نامه کوم خاص مرکز د علم دپاره نشته، په دې مرحله کېنې دستاره شناسي معلومات د زراعت او مالدارۍ په اطرافو کېنې پوهه، د علاج او طبابت په نامه ټوټکې، د هرچا سره شته او هر سړی د خپلې زمانې دایره المعارف دی. هر سړی په دې وخت کېنې د خپل کور یا کورنۍ مدرسه کېنې د خپلې زمانې راټول شوي

معلومات زده کوي، دا معلومات يا مفاهيم د مورنۍ ژبې سره سم د هر فرد مغزو ته د جمعيت نه منتقل کيږي. تاسې خو پوهېږئ چه ژبه په خپله د ډېرو افکارو او مفاهيمو حامله او د ډېرو حقايقو ناقله ده، د هر چا د علم افق د هر چا د فکر قالب د هغه مورنۍ ژبه او يا زده کړی فرهنگ دی (له فرهنگه مطلب د لغاتو مجموعه ده) او همدا وجه ده چه د علماوو ژبه وسيعه او دېبې علمه خلکو ژبه محدوده ده. په دې دوره کښې علم د خرافاتو سره د کوډو او توپکو سره گډوډ او لړلی دی او د علم او د جادو د علم او د افسانې په منځ کښې توپير نه ليدل کيږي، د حساب او رياضي او ستاره شناسۍ سره ساحرانه ذهنيتونه او د طب او د زراعت سره د خرافات پسندی فکرونه يو ځای او تړلي دي.

په دې دوره کښې د علت او د معلول په سلسله کښې بې ربطي موجوده ده. د طبيعت ډېرو پيچېده علايمو او پېښو ته ساده سببونه او ډېرو ساده او ښکاره مظاهرو ته کاره واړه علتونه پيدا کوي او خپل ځان غولوي، مثلاً د سپورمۍ د تور بدلون نه د کوډگرو په نيولو تعبير کيږي او د جاذبې د قانون په ځای د زمکې د مدار دپاره د غوايي ښکر په فکرونو کښې گرځي. دا سبب دی چه مونږ دا دوره د هرج و مرج او د انارکيزم دوره وگڼله.

(۲) د تمرکز او اقتدار مرحله:

په دې دوره کښې د تقسيم عمل په وجه په انساني جوامعو کښې طبقات ليدل کيږي او يوه طبقه هم د علماوو په نامه منځ ته راځي. علم د بدويت د مرحلې نه راوتلی او څه ناڅه پرمخ تگ يې کړی دی. دې مرحلې کښې که څه هم ټول علوم په يوه ځای کښې او يا يو فکر کښې راغونډ دي، مگر ساحه يې

لويه او نظر انداز يې وسيع دى. علم او فلسفه، لکه سور لال د ايرونه راوتلى دى او د علماوو په پټکي کښې له ورايه برېښن کوي او معلومېږي.

په دې دوره کښې، لکه چه د اقتدار خاوندان د چا مشوره نه مني او يا يوې طبقې ته د نورو خلکو نه ځان بل شان ښکاري او د اشرافو خطاب لري، علم هم د خپله اقتداره کار اخلي او د چا خبرې ته غوږ نه ږدي، د عالم او د جاهل په منځ کښې د بېلتون کنده دومره ژوره او ارته ده چه پر هغې باندي د ارتباط پول نه ايښودل کېږي، لکه څومره چه حاکم له محکومه جدا دى، لکه څومره چه د هغه او د ده په ذهنيت کښې فرق دى، هومره د عالم او د جاهل په منځ کښې افتراق او اختلاف موجود دى. په دې مرحله کښې د عالم وينا، لکه د حاکم فرمان بې اعتراضه منل کېږي او په دې نامه چه فلاني عالم ويلي، د علم فرامين چلېږي او په هغې کښې بحث ته مجال نه ورکول کېږي، دې نظرياتو د نه منلو په وجه خلکو ته سزا ورکول کېږي او د جمعيت ځني شړل کيږي. په دې مرحله کښې د سقراط او د افلاطون او د ارسطو نظريات پېړۍ پېړۍ د انسان په مغزو بې قیده او شرطه حکومت کوي او د هغې مخالف که د گاليلي غوندي سپرى هم پيدا شي، د قاضي مخې ته يې د محاکمې دپاره راکاږي.

په دې مرحله او د صلاحيت پر خاوندانو انتقاد گناه ده. له عوامو سره د انتقاد قوت خو نه و چه د دې نظرياتو پر حقاينت او غير حقاينت باندي بحث وکړي او خواصو هم د تقليد افیونو دومره سست کړي و چه د انتقاد او د ابتکار قدرت پکښې پيدا کېده نه. علماء هم، لکه اشراف په خپلو خيالي قصرونو کښې ناست وو او له پاسه به يې د عوامو ټيټې سطحې ته کتل. دا کتل به زيات د نفرت او

کله کله د رحم او شفقت وو. دوی هم د پېروۍ او د تقلید د طلسم څخه نه شو وتلای.

۳- د علم د دموکراسي دوره:

په دې مرحله کېنې علم هم، لکه سیاست او حکومت د عوامو لاس ته راځي او د علم د پوهې او د نشر په سبب په هر چا کېنې د خپل نظر د بنسټکارولو صلاحیت پیدا کېږي. په دې مرحله کېنې د زړې زمانې د علمي اقتدار طلسم ماتېږي او پر فلسفه او سیانس او په افلاطون او په ارسطو باندې اعتراض او انتقاد رواج پیدا کوي. په دې مرحله کېنې علمي انجمنونه او جمعیتونه د پارلمان غونډې صلاحیت د یوې محدودې طبقې د لاسه اخلې او د تتبع او استقراء طریقه د قیاس برهاني نه معتبره گڼل کېږي او د استقراء جزئیات، لکه رای عامه د علمي مسایلو د تائید دپاره د نظر لاندې نیول کېږي. په دې مرحله کېنې د طبیعت د مظاهرو طبقه بندي تحلیل او تجزیه، په ډېر دقت سره کېږي او د طبیعت د ټولو مظاهرو دپاره خاص قوانین منل کېږي چه د هغو قوانینو په برکت ډېرې مشکلي مسئلي او سوالات حل کېږي. په دې مرحله کېنې د طبیعت د میکانیزم مفکوره منځ ته راځي او خودسري او خودرابي خپل ځای په علومو کېنې هم قوانینو او ترتیب ته پرېږدي. لویه خبره داده چه په دې مرحله کېنې انسان د خپل فکر تصور او نارسائي ته ملتفت کېږي او د ماوراءالطبیعه د سرگمی مشورې نه حیاتي مسایلو ته توجه کوي، گویا انسان دې صداقت او حقیقت ته رسي چه د انسان فکر د کائناتو د اسرارو د حل کولو او د وجود د ماهیت ته د رسېدلو دپاره نه دی برابر، باید دا فکر د حیات د بقا دپاره په کار واچول شي او خپل روزمره ژوندون د نظر لاندې ونیسي.

په دې مرحله کښې مافوق الطبیعه په زړه، طبیعت او په دماغ کښې ځای پیدا کوي، یعنی د واجب د تصدیق دپاره مینې او اخلاص او د ممکن د تسخیر دپاره عقل او فکر ته خلک متوسل کیږي. په دې مرحله کښې د تجربې او تجزئې طریقه په اکثر و علمو کښې رواج پیدا کوي او د حیوان او د نبات او د مائع او د گاز او د هغې او د دې حتی د ذرې گډه سپرل کېږي او د هغې د ترکیب او د ترتیب نه خلک ځان خبروي، علم نور د بلند پروازی د آسمانه د حیات او د تطبیق ځمکې ته راکوزېږي او د صنعت د پیشرفت په لاره کښې د انسان سره مرسته کوي.

د دې دورې خصوصیت په دې الفاظو کې لنډېدلې شي چه علم نه یوازې د علم دپاره تر نظر لاندې نیول کېږي، بلکه د سعی د افادیت او د په کار راتللو خواته اعتنا کوي، د انسان د فکر محصول او د هر چا رایې ته د احترام په سترگه کتل کېږي، تعصبات او تنگ نظري له هرې ناحیې چه وي، د علم په ساحه کښې ورکېږي، علم او دولت سر بېره په دې مشابهتونو یو بل مشابهت هم سره لري او هغه جنگ او جگړه ده، د علومو په منځ کښې هم جگړه او مشاجره، لکه چه د دولتونو په منځ کې پېښېږي، پېښه شوې ده. ډېر علمونه دي چه د یو بل سره یې ناسازی او خواشیني ښکاره کړې ده، ډېر علوم دي چه یو د بل له سر حده تیرېږي او د بل په قلمرو کښې تصرفات کوي، ډېر علوم شته چه د سرحد د اشغال په وجه د دوی په منځ کښې سرحدي پېښې او واقعات پیدا کېږي، د دې مشاجراتو د رفعې دپاره کار شوی او کار کېږي او د گډ ژوند (د زیست باهمي) پالیسي دلته هم منل شوې او منل کېږي.

یوه بله خبره د یادولو وړ ده او هغه دا چه دې دورو ته د زمانې تعیین ممکن نه دی. داسې آثار او مظاهر د انسان په ټولنه کښې اوس هم لیدل کېږي چه د اولې دورې سره څه لږو ډېر مشابهت لري او یا کټ مټ د هغې زمانې یادگار او میراث حسابېږي او داسې علایم او آثار اوس هم سترگو ته راځي چه د دویمې دورې صبغه لري. هرڅ چه وي، وي به، ولې د علم روش د علم آینه او د علم اسلوب د دریمې دورې په پالیسی بنا شوي او پرمخ روان دي، علم د تجربې او مثبتیت په ساحه کښې حسابي او یا ریاضي کېږي، علم د هرڅه دپاره یوه سلسله اوزان او مقادیر طبقه بندي او مقیاسات ټاکي او اوس اوس یې د هرڅه نه زیات ذرې ته د امید سترگې نیولي دي، خدای دې کاندې چه دا د دوهمې دورې باقیات یعنی د اقتدار خاوندان او یا د امپریالیزم شوقیان ذره د خپلو شومو اغراضو دپاره استخدام نه کړي او علماء پرېږدي چه د بشر د خیر او سعادت دپاره د انسان د مشترک کور دپاره خدمت وکړي.

توضیح

ښاغلی الفت صاحب!

ما سوال کړی و چې پښتانه دې څرنگ پښتانه وي؟

دې سوال څه غلط فهمي گانې پېښې کړې او بعضې دوستان يې راځينې مرور شانتې کړل. د هغې جملې نه تاسو هم د هغې جواب د کابل په ۴۱۳ گڼه کښې وکړ. زما په دغه مضمون کښې د هېڅ چا پر شخصي افکارو او آمالو اعتراض غرض نه و او زما نيت پر چا باندې انتقاد نه و، نه پوهېږم چه ولې هغه نظريه بده و منل شوه، حق ويل او حق اورېدل ډېر ښه خوی دی او د خدای وعده ده چه انسان د دې خاصې په برکت له زیان او تاوانه ساتي. پښتنو هم د دې تحمل او فراخ دلی امتحان ورکړی او د خوشحال خټک سپورې ستوغې يې تراوسه پخپل پښتني لتریچر کښې ساتلې دي. نه پوهېږم هغه پښتانه نور وو او دا څه نور شول. زه ښه پوه نه شوم، بعضې ولې رانه ماني جن شول او تا په خپل مضمون کښې څه غوښتل، تر ډېره حده ستاسو جواب زما د مضمون تشریح او تفسیر و او تر ډېره حده زه له تا سره اتفاق لرم، معلومه شوه د مضمون د لنډوالي له کبله غلط فهمي پېښه شوې او څه چه تا وویل، ما ونه ویلی شول، مگر بیا هم څه لږ ډیر د نظر اختلاف به هم موجود وي، د نظر د

اختلاف قضاوت به زمانی او راتلونکي نسل ته پرېږدو، خو که ستا اجازه وي، د غلط فهمۍ د لرې کولو دپاره به زه د خپل سوال لږ ډېر توضیح وکړم.

زما په مضمون کېنې کوم عمده مطالب چه پراته وو او په پنځه گونو سوالاتو کېنې وړاندې شوي وو، په درې عنوانو خلاصه کېدای شي:

(1) اجتماعي تحول او تطور.

(2) د عنعناتو او دودونو څرنگوالی.

(3) قبيلوي تشکيلاتو ته اشاره.

دا درې واړه مطلبوه به بيا وڅېړو چه زما مطلب ښه څرگند شي.

(۱) د تکامل او د تطور قانون:

دا د اجتماع ډېر ساده او بسیط بحث دی، دا قانون ډېر روڼ او روښانه دی، دا قانون ډېر ثابت او مستحکم دی، پرون هم ورته لږ او ډېر خلک ملتفت وو او نن یې د مکتب واړه هلکان هم پېژني، ماته ضرور نه ښکارېده چه په هغې مطول بحث وکړم او اوس هم ډېره ضروري نه ده د هغې ټولې امثلي ستاسو لوستونکو ته وړاندې کړم.

زمونږ د پېشوايانو توصیه ده چه ستاسو زامن پيدا خو نن دي، مگر تعلق تر صبا پورې لري، دوی د سبا دپاره تربیه کړی، معلومه ده چه د نن او د سبا په ایجاباتو کېنې فرق شته، د حادث او د متغیر کليې ته تا هم اشاره کړې وه او په دې کېنې دې راسره اتفاق ښکاره کړی دی، نو نه پوهېږم چه اختلاف په کوم

ځای کښې دی؟ د زمانې پردې څیرې کړی، د زمکې گډه وسپړئ او د دې (حفریاتو) له کړکۍ نه زړې دنیا ته وگورئ، د تحول د قانون مظاهر به مو په ډېر وضوح سترگو ته درشي. د لوی سکندر د راتلو نه مخ کښې دې ملک یوه جامعه او یو مدنیت او یو کلچر درلود، هغه څه شو؟ دا ملک سکندر لاندې یوست، د ده باز مانده گانو ډېره موده حکمروايي وکړه او یوناني مدنیت ډېر نوي څیزونه افغانستان ته راوړل او ډېر پخواني یې ترې وایستل، د یونان او د باختر د مدنیتو د اختلاط نه یو نوی مولود او بله جامعه پیدا شوه، مگر اوس هغه هم نشته، بودیزم په دې ملک کښې تلې شخې کړې او پر زړو، رنگونو یې بل رنگ وڅیژاوه، مگر د حوادثو بادو باران دا رنگ هم محو کړ. د اسلام رڼا دې ملک ته رانوتله او پردې ټولو رنگونو یې بل رنگ واړاوه، دا خدایي او اسماني رنگ زمونږ بڼه یې وگرځوله او زمونږ څېره بدله کړه. و من احسن من الله صبغه. دا رنگ مستحکم او ثابت وو، عصري او نوی و، د راتلونکي زمانو د سعادت ضامن او حامل و، د مغرب سلطه د افغانستان د بوالونو ته راوړسېد، د دې قلا د چاودونو او دروازو نه راتېره شوه، د عسکري او سیاسي سلطې په مقابل کښې پښتنو پهلوانانو متې وغښتلې او د استعمار عفريت یې څو قدمه په شا کړ، مگر د تهذيبی او کلتوري نفوذ مخه څه رنگ چه بنایي ونه نیول شوه (ذالک تقدیر العزیز العلیم)، مگر دا ټول تغیرونه او تبدیلولونه د عوارضو په شان په یوه جسم یا جوهر باندې راتله او هغه پښتني جامعه وه.

زما بحث په دې عوارضو کښې دی او د جوهر د مقولې ما هډو یادښت نه دی کړی، پښتانه پښتانه وو او پښتانه به وي او د دوی د کلچر د ښو څیزونو د ساتلو ضامن د بقای اصلح قانون کوي، که د چا سره بڼه او د کار څیز موجود وي، هغه په آسانی د لاسه نه ورکوي او که د بل سره کوم قېمتي او ښه فایده

من شی پیداشي، هغه ترې زر اخلي، هم دا سبب دی چه مونږ د غریبانو علم (سیانس) او تکنالوجي واخستله، په اداري تشکیلاتو او سیایت کښې مو د دوی پیروي لږه ډېره وکړه، اما دین او اخلاقي فلسفه مو تر ډېره حده خپله وساتله، پخپله یورپین په دې قایل دي چه د عیسوي مبلغینو هلې ځلې مسلمانانو په منځ کښې د ناکامۍ سره مخ شوې، د دې وجه دا وه چه عیسویت د اسلام سره مقابله او سیالي نشی کولای. زه بیا په تکرار وایم چه د دې ټولو تاریخي مظاهرو دپاسه علم او تربیت د اقتصادي حالت بدلون د قوم په روزگار او د قوم په کردار او گفتار او د جمعیت په کړه وړه تاثیر لري، د یو عالم اخلاقي مسلماتو او معاشرتي مقررات د فکر طرز او د وینا آهنگ د یوه بې علمه سره ډېر توپیر لري، مړښت څخه خاص اقتضات او تحولات راولي او ستا خبره کله کله ترې اغېز او زما په قول لوی بدلون ترې پېښېږي، د دې تاثیراتو نه حتی هیڅ جمعیت په امان نشي پاتې کېدلای، ستا اشعار او زما آثار د دې سېلاب په مقابل کښې د شگو بند هم نه شي کېدلای.

ښه! نو زموږ تکلیف د دې قانون په مقابل کښې څه دی؟

پر دې به وروسته تردې بل عنوان لاندې بحث وکړو.

(۲) عنعنات او دودونه:

پښتون خو یو ملت دی او هر ملت څه خاص دود او دستور، روایات او عنعنات، اخلاقیات او خصوصیات لري، ما نه دي ویلي چه زموږ ټول دودونه بد دي، زموږ ټول دستورونه کرغېرن دي، ما ویل ډېر عنعنات شته، ډېر اوهام او خرافات شته... آخر ډېر او ټول خو د معنی به لحاظ فرق لري او دوه بېل لغتونه

دي (لغوي څېړنه ستا کار دی، زه به خپل بحث د پښتونولۍ په خواوښا کښې تعقيب کړم).

مونږ په دې څيزونو کښې ډېر څيزونه لرو چه پر دوهم د هغې تحسین کړی او ډېر بد هم لرو چه خپلو مو هم هغه د گلي دي او د خوشحال نه رانيولې تر تا پورې د هغې له لاسه ژاړي، نو ښه دا بدې خواوې به څرنگ معلوموو او د دې معلومولو دپاره به کوم معيار او محک ته متوصل کيږو؟ زه فکر کوم چه مونږ خپل عنعنات په درو مقولاتو ووېشو او په دې کښې د فقهي مصطلحاتو نه استفاده وکړو، کار به ډېر آسان شي او هغه دا چه يو کار به يا واجب او يا حرام او يا مباح وي 2. مونږ به هم خپل دودونه درې قسمه فرض کړو:

(۱) ښه او ضروري.

(۲) بد او ناوړه.

(۳) غير ضروري.

د اول قسم د وجايبو په مقابل کښې زمونږ فرض دادی چه هغه به دواړو لاسو ټينگ ونيسو او څو مو دلاسه پوره ده، هغه وساتو او که د تحول قانون هغه اضطرار زمونږ نه واخلي، مونږ به د هغوی مسئول نه يو، ځکه مسئوليت د اختيار په مقابل کښې راځي.

په دې تقسيم کښې زما مطلب د اصول فقهي مامور په منهي عنه او مسکوت ۲ عنه ته اشاره ده. په دې اساس فرض، واجب او سنت يوه سلسله او حرام مکروه، تحريمی او مفسدات بله کړی ده او مباح ځانله.

(۲) بد او ناوړه دودونه باید دا نن ایسته وغورزوو او ځان د هغې د شره خلاص کړو.

(۳) که څه هم بد نه دي، خو ضروري نه دي. که زمانه یې زمونږ د لاسه واخلي او یا علمي او اقتصادي عوامل هغه له منځ وړي، سر به پسې نه گرزوو او ژاړو به پسې نه.

د دې دريو مقولو لاندې ټول عنعنات راغونډول د عنعناتو انسايکلوپيډيا جوړول غواړي او که د نظر اختلاف پيدا کيږي، ځای یې هم دا دی څوک به یو عنوان په یو باب کښې او څوک به یې په بل باب کښې ثبتول تجویز کوي، خو د دې دپاره هم علاج شته، که تاسو داسې دایره المعارف جوړ او له یوه محک نه کار واخلي او هر دود او هر دستور په دې محک ووځي، کره او کوټه به یې معلومه شي او د تبویب کار به آسان شي، محک دین او انساني مشترک اخلاق او د افادیت خوا ده که یو شی د اخلاقي مسلماتو نه خلاف و، که یو عمل بې فایدي یا مضر و، هغه بد او که نه و، ښه دی.

زه دا طبقه بندي اوس نه کوم او په روغ سر داغونه نه ږدم، مگر یو شی ته دا اوس مختصر اشاره مناسب گڼم او هغه د تشریح او تقنین خوا ده، یعنی تر کومه حده چه زمونږ دودونه تشریحي ماهیت او حقوقي جنبه لري، هغه کښې څه وایاست؟

زما په گمان خو هغه د عامیانه ادب او عامیانه روایاتو ادب او عامیانه روایاتو فولکلور او فوک سانگ قېمت لري، دا ادب او روایات د ستایلو او ساتل خو دي، مگر زمونږ د کلاسیک ادب او پیشرفته علومو سره د مقابلي کولو او د سیالی نه دی، د خوشحال او د رحمان د دېوان سره د هغې مقایسه پر ادب

ظلم دی او د دې زمانې د افسانه نويس او ډرامه نگار په مقابل کښې هغه قصې طفلانه دي، داسې قانون هم نن او پرون په ډېره لوړه او عميکه فلسفه بنا دي او جلا علم او گونښی فن ترې جوړ شوی دی او که د پردي او د خپل قانون په منځ کښې مجادله وي، سپری هرو مرو خپلو قوانینو او مقرراتو باندې ټینگار کوي، مگر که د پښتنو شوروي (پارلمان) قانون وضع کړي (او هرو مرو به دې کښې ديني مقررات او ملي تعاملات نظر لاندې نیول کېږي) او د پښتو ملي حکومت هغه پر خلکو تطبیق او نافذ کړي، ولې همدې ته پښتونولي نه وایاست؟ او په دې کښې نور څه بحث موجود دی؟ یعنې نور د بورې بدنامي حل او فصل د بدۍ او دښمنۍ رفعه دفعه شریعت او قانون ته پرېږدئ (اذا تنازعتم فی شیئ فردوه الی الله و رسوله) گواکې ثابته شوه چه دا څیزونه یوازې د دود او دستور د حیات د طرز او طریقې ماهیت لري او کومه اخلاقي فلسفه او یا کوم خاص مشرب نه دی چه سپری ووايي، د هغې مثل اعلی شته، خو مونږ هغه ته نه یو رسېدلی.

(۳) قبيله او عشيره:

انسان اجتماعي حیوان دی او فرد اجتماع ته محتاج دی، انساني حیات انساني فلسفه، انساني اخلاق هم دا دوه خوا لري، معنی فردیت او اجتماع؛ په فرد کښې د بحث گنجایش نه شته، زید زید او عمر عمر دی، مگر اجتماع څه شی دی، فامیل کورنۍ ده که قبيله ده؟ که ملت دی؟ کورنۍ خونه ده، ځکه کورنۍ د فرد او اجتماع په منځ کښې یوه بله طبیعي او قدرتي کړۍ ده او اجتماع سیاسي او مدني ټولنه ده، قبيله او په ملت کښې هرې یوې ته چه خپله اجتماع وایي، اختیار لری، مگر اجتماعات د مشترکو منافعو مشترکو

قېمتونو يا قدرونو په بنا جوړېږي، په زړه زمانه كېنې قبيلوي منافع مشترك او په دې زمانه كېنې ملي منافع مشترك ښكاري، قبيلو خپل ځاى ملتونو ته پرېښي او يوازې ملي حكومتونه د دې مختلفو قبيلو د ككش او د جذب مركز او وطن د هغې مقناطيسي ساحه ده. زه واييم دا ټول قبايل او عشاير دې د افغان په نامه كېنې شامل او د وطن ځامن شي. كه څوك يې په بل زي او خېل تجزيه كوي، نو يې ورسره نه زمانه مني او نه يې پښتون منلو ته تيار دى، پښتانه نور د غلجې دراني په نامه يو د بل ځنې نه پردى كېږي، پښتانه نور په دې نومونو يو د بل مخ نه شو كوي، د افغانستان نه بهر پښتانه نور د يوسف زي او تركاني په نامه بېل نه ساتل كېږي، دوى هم د يو ملي مشترك مركز په هڅه كېنې دي، دا ټول ذرات يو مركز ته تمايل ښكاره كوي او يو ملي او اجتماعي لوى جسم او موجوديت جوړوي، دوى له دې تجزيې او تفرقې نه ډېر ضرورونه ليدلي او ډېرې سختۍ پرې تېرې شوې دي، د خوشحال نه راواخله تر تا پورې ټولو دوى ته هم دا سرزنش كړى او هم دا پيغور يې وركړى دى. د ميرويس ميراث او د احمدشاه كور هم په دې وجه د دوى د لاسه تللى دى.

زما په عقیده د كورنيو اختلافاتو منبع هم دا قبيلوي تعصبات و چه د افغان د تجزيې او د انحطاط علل يې منځ ته راوړل. منم پر دوهم دې اور ته ډېره لمن وهلې، خو كه دا اور نه واى، چا به څه لمن ورته وهله، زما په گمان كه د امير دوست محمد خان بركت او د امير عبدالرحمن خان قوت نه وى، مونږ ته به ميرويس او د احمدشاه د متروكې نه دا لږ څه پاتې نه واى، نو راځئ چه پښتنو ته د لوى افغان او ملي حدت سندرې ووايو.

الفت صاحب! تا د احساساتو او منطق مقابله منځ ته راوړغوزوله، منم چه انسان د احساساتو او منطق د دواړو نه مرکب دی، منم که په انسان کښې عقل شته، احساس لمړی شته، که فکر شته، غریزه هم شته، که سنجش او حساب شته، عاطفه هم شته، منم انسان اول حیوان او بیا ناطق دی، مگر دا راسره ومنه چه انسان ته په حیواني لحاظ احساس او غرایز د عقل او د شعور نه ډېر سکه او ډېر نژدې دي. د احساس د ورکېدو او کم زورېدو خطر کم او د عقل او د منطق زیات دی، عقل ویرزې او محبوب اولاد او حساس، گستاخ او سپین سترگی زوی دی، عقل پس رفته او احساس نازولی دی، نو رآخه دا نازولی او سپین سترگی او گستاخ اولاد لږ ورته او هغه بل ته هم په غېږ کښې ځای ورکړه، گوندې د دماغ په حجرو کښې د بعضې نورو نظریاتو ځای هم پیدا شي، پاتې شو د پښتنو خویندو میندو سوال تر کومه حده چه په دوی پورې مربوطه ده، ډېرې ښې بیبیانې او ښې میندې دي. دوی د پښتون بچي په رزولو او د وطن په دفاع او د نارینه سره په کار کښې گډون کړی او کوي یې، مگر تر کومه حده چه په نارینه پورې مربوطه ده (زما او ستا په منځ کښې دي پاتې وي)

ظالم یې هم وهي هم یې ژړا ته نه پرېږدي

من آنچه شرط بلاغ است با تو میگویم

تو خواه از سخنم پند گیر خواه ملال

شاعر او جامعه يا رحمان بابا او پښتانه

پخواني يونانيان د علم او ادب ډېر شوقيان و، د نورو معلوماتو په ترڅ كښې يې د خپلې ژبې، ادب او گرامر ته ډېر اهميت وركاوه او د هر چا قدر او منزلت د ده د علم او د ده د فصاحت په اندازه و. د دې ضرورت په بنا يو سپرې كومه ورځ يو فيلسوف ته ورغى او د هغه نه يې وغوښتل چه ده ته د ادب درس وركړي، فيلسوف استاذ هغه ته درس شروع كړ او په لمړي سبق يې داشان پيل وكړ:

شعر او ادبي كلام په دوه قسمه دى:

اول: نثر.

دويم: نظم.

(نثر هغه ته وايي چه وزن او قافيه ونه لري، لكه عادي او روانې خبرې چه زه او ته يې سره كوو او نظم...)

شاگرد وويل: استاذه! دا خبرې چه زه كوم، دا هم نثر دى؟

استاذ: هو!

شاگرد: نثر هم په ادبي تقسيماتو كښې شامل دى څه؟

استاد: شامل لاڅه چه ډېر مهم رکن دی.

شاگرد: نو زه خو ادیب یم او ادبی کلام وایم، حاجت مې لوستلو او زده کړلو ته څه پاته شو، په خدای سپارلي.
سړی لاړ او استاد په خندا شو.

گرانو لوستونکو! گوندې تاسې له هم خندا درغله؟ مگر مه خاندئ او هغه یوناني خوارکی مه غندئ، زما په گمان هغه یو لوی حقیقت ته اشاره کړې ده او هغه حقیقت دادی چه واقعاً هر سړی ادیب او هر سړی شاعر دی، څوک بې له دې چه گرامر ولولي، خپلې خبرې د گرامر قواعدو سره سمې کوي او هر سړی بې له دې چه منطق ووايي، د سلیم عقل په برکت هوبنیار او مستدل گڼېږي. داسی هم بې له دې چه سړی د علم الجمال فلسفه لوستي وي، د بنکلا او بنایست نه خوند اخلي او په خپل ژوندانه کښې لږ یا ډېر د بنکلا او بنایست دپاره کارو خدمت کوي، د عالم او عامي په مینځ کښې فرق دومره دی چه هغه څه چه څوک وايي (ژبه) او هغه څه چه څوک خوبښوي (بنایست)، د گرامر پوهان او د علم الجمال ماهران د هغه قواعد او ضوابط راغونډوي او د انساني میل او روش مجری او اسلوب معلوموي او ځان پرې ملا کوي او بیا دا خبرې په مونږ او تاسې په ډېر آب او تاب د یوې نظریې په نامه په ډېرو نورو خرڅوي او یا په هغه د یو مستقل علم عنوان ږدي او هغې ته فلانی پوهه او (بستاني لوژي) وايي.

هر انسان په ښکلا مین او د ښایست ساتندوی دی، هر سړی د ښکلا تړی او د ښایست وړی دی، هر څوک د دنیا د کار او بار په توده هنگامه کښې کله کله عالي مبادیو ته مخ اړوي او د کایناتو په اسرارو او رموزو کښې چورت وهي. دا مشاغل او دا ناوژگار تیاوې چه د ژوندانه سره ملگري دي، نشي کولی چه سړی دې د عالي مبادیو نه، لکه اخلاق او جمال حقیقت او غایه همپشه غافل وساتي، هر سړی د ریالیزم د وچو او کلکو حقایقو نه ایډیالیزم د تصوري او خیالي دنیا شنو او زرغونو باغونو ته پناه وړي، هر څوک سره د دې چه ظواهر د ده سترگو ته ښخ ښخ کېږي او د ده ټول فکر ذکر په دې ظواهرو بوخت دی، خو بیا هم د باطن عالم د ده په مغزو او د ده په سینه کښې ورته پورته پورته کېږي. د دې خبرو حاصل دادی چه هر سړی یوه فلسفه لري، هر سړی شاعر دی او یوه معشوقه لري او هر سړی (خدای مې دې غاړه نه بندوي) د تصوف صبغه لري.

انسان د هر څه نه لمری شاعر دی، غور کېږدئ، زه به د دې فرضیې د ثبوت دپاره تاسو ته خپل دلایل وړاندې کړم، په هر قام کښې هومران د سقراطانو نه مخ کښې دنیا ته راغلي دي، یعنی د انسان د کلچر په ابتدايي مراحلو کښې هغه وخت چه عالم او فیلسوف لا نه و پیدا، شاعر موجود و، د ده وینا او د ده شعر د ده نظریاتو او د ده خیالاتو، د انساني جامعې په تکوین او تکمیل کښې لویه برخه درلوده، دوی د ټولني روایات راغونډول، دوی د انساني جماعتو اساطیر (متالوژي) په شعر کښې داخلول او نظم کول، دوی د خپلې زمانې پوهه او معارف د خپلې زمانې او د خپل ولس مفاخر او فضایل په خپلو اشعارو کښې ذخیره کول او هغه یې ساتل او بیا یې دا ټول بل نسل ته سپارل یا یې بل جمعیت ته نقلول، دوی د ژبې د روزنې او ساتنې وظیفه په غاړه اخستې وه،

دوی د ژبې د تکامل او ښایسته کولو ذمه واري لرله، د دوی له برکته ژبې له بدوي حالتو متکامل او عالي مرتبو ته رسېدلې او له فنا او له زواله ساتل شوې دي، دوی د انساني جماعتو د نورو ضروریاتو دپاره غټ غټ خدمتونه او لویې کارنامې ښودلې دي، که انسان جنگ ته ضرورت لاره، دوی ورته حماسي سندري ويلي دي او د دوی سندرو د تورو نه زیات زلمي مرگ ته ورکړي او زیات خلک یې وژلي دي. آهنگر توري او ده اشعار جوړول، خو د هغه مصنوع ده د موزون سره مقابله نشوه کولی، که بنیادم کله په خپل نفس کښې سر ښکته کړي او د فکر او طمانیت دنیا یې لتولې ده، بیا هم دوی د هغه سره کومک کړی او د روح د طمانیت او د عالم د حقیقت فلسفه یې ورته په شعر کښې ويلي ده، یوازي هومر له سقراطه مخ کښې نه دی، په هره جامعه کښې داسې مثالونه موندلی شي، د اسلام د ظهور نه لمړی د بیت الحرام په کتابخانه کښې یوازي (سبعه معلقات) ایښود شوی و او عربو د هر کتابه مخکښې دا کتابونه لرل.

دا و د اجتماع تاریخ، راشی چه اوس د فرد سوانحو ته مراجعه وکړو. د فرد په حیث هم د هر انسان په سوانح حیات کښې یو دوه درې بیته یا لنډې یادول یا خو طفلانه مقفی او مسجعې جملې زده کول د کسب او کار او علم او پوهې د یادونو نه لمړی دی. د برگو کودنیو او ښایسته تیرو او مریو، شنو زرغونو ښکو رواج د اطفالو په مینځ کښې د سرو او سپینو د سکو د رواج نه لمړی شروع کیږي، نو اوس خو مو راسره ومنله! چه انسان د هرڅه نه لمړی شاعر دی.

انسان خپله دا شاعري او جمال پرستي په دوه توگه څرگندوي او د دې خاصې
د ظهور قانون په دې ډول دی:

که ښکلا کمال ته رسي، انسان بې اختياره د هغې ستاينه کوي او د هغې ثنا او
صفت وايي او شعر او موسيقي ترې جوړه شي، انسان ښکلا ته لا کله کله
خوشامندي کوي او ورته پورته پورته غورزي، نو د نڅا او اتني نوم پرې ږدي او
که ښکلا د جلال قبا واغوندي انسان د هغې په مقابل کښې د احترام سر
تيټوي او د عبوديت سجده ورته ويله شي، هم دا سبب دی چه مونږ د جمال
مطلق دربار ته (جل و علی شانه) همپشه د نياز سجدې وړاندې کوو او د هغې
نه خوند اخلو، اوس پوه شوئ چه هم دا د جمال دوستی تنده ده چه مونږ يې
په شعر ماتوو او هم دا د آرزوگانو د لمبو نه ډکه سينه ده چه په دې روانو اوبو
يې سروو؟

کله چه سپړی د شعر دېوان بېرته کړي او د کوم لوی استاذ اشعارو ته مخ
واړوي، دی گمان کوي چه هغه د ده د زړه خبرې کوي، دی هله پوه شي چه
هغه مرموز کيفيات چه د ده د سينې په پنجره کښې لکه بندي مرغی همپشه
دانگونه وهي او وزر پرکوي، ناڅاپه د الوتلو فضا پيدا کړي او د جولان ساحه
ومومي، دی هغه مبهم او ناقابل تفسير خيالات چه همپشه يې لکه ناز بېرېدلی
جنين د مغزو په رحم کښې گرزوي، ناڅاپه د دې قابلې (شاعر) په برکت د
حيات په ساحه کښې داخل او شامل وويني او هغه پيدا شوی مولود ورو ورو
وده وکړي او د قطرې نه درياب جوړ شي.

دی د خپلو فکرونو او چورتونو دپاره چه د عالم په اسرارو کښې يې لري،
روښانه او واضح تعبير د هغه له خولې واوري، دی د خپلو صوفيانه خيالاتو

دپاره چه، لکه روح مجرد د ده په مخيله کښې پراته وو او نه يې خولې ته راتله او نه يې پرې لاس لگېده، په دې شعر کښې تن او قالب بيا مومي او د ده په مخکښې مجسمه شي.

لنډه دا چه دا سرې د خپلو ټولو دردونو، غمونو دپاره نوي شکلونه سمبولونه پيدا کړي او يا د خپلو مزو او خوندونو دپاره تازه او بکر تعبیرونه لاس ته راوړي او د خپلو آرزوگانو او هوسونو د پاره په زړه پورې مجسم مثالونه وويښي، گواکې دی د شاعر په آئینه کښې ځان وگوري او د خپل ځان د لیدو نه خوندي واخلي، خپل سر او صورت د دې آئینې له مخې جوړ کړي او خپلې آرزوگانې پالش او ارایش کړي. دی د دې آئینې په برکت د عقل سترگې توري او د خیال شونډې سرې کړي او د خپل شخصیت له مخه ناوړه داغونه ووينځي، هونبیارانو ويلي چه د زرو قدر په زرگر وي او رښتیا يې هم ويلي، نو که په انسان کښې د زرگرۍ قريحه او د شاعرۍ صبغه نه وي، ده به هيڅکله د دې زرو قدر نه کولی، همدا سبب دی چه مونږ تاسې ټول شاعران او د ښکلا مینان يو، نو ځکه د رحمان غوندې خلکو قدر کوو او د هغه ويناوې، لکه: د سرو زرو په شان په مونږ کښې رواج پيدا کوي.

وگورئ! څوک چه ستاسې د زړه خبره کوي او لسان الغیب يې بولئ، په چا کښې چه: تاسې خپل ځان وینئ او بيا هغه ته رحمان وايئ، د کومې آئینې له برکته چه تاسو ځان سينگاروئ او د مهذب انسان حیثیت اختياروئ، د چا له خبرو چه تاسې خوند اخلئ او د دنيا غمونه پرې هپروئ، څوک چه تاسو د دنيا د دې زوږ له کړاوه د يو عالي مبدا قلارې قلارۍ ته بيایي، کوم سرې چه

ستاسې ارواح د جمال محراب او د ښکلا کوټگي ته رسوي، انصاف وکړئ،
داسې کسان به په تاسې څومره حق لري؟!

نو رحمان بابا هم په تاسې دا ټول حقونه لري او پښتانه ښه کوي چه کال په
کال د حمل په اولو ورځو کښې د پښتونخوا په هره برخه کښې هغه يادوي او د
هغه په يادو مجلسونه کوي، پښتانه حق لري چه د ده دېوان په هر کاله کښې
لا څه چه په هر زړه کښې محفوظ وساتي او رحمان حق لري چه پښتانه ورته
بابا وايي او د ده په مزار د زړه له کومې دعا او ثنا ولولي. رحمة الله تعالى عليه

د وړو شعر

عنوان که د وړو په نامه دی، خو خبره لویه ده. د وړو شعر یا د وړو دپاره شعر یعنې څه؟ تاسو داسې شعر کله اور بدلای یا ویلای دی؟ یقیناً به ځینو لوستونکو ته زما خبره ټوکه، مسخره ښکاره شي، ځکه چه له دې عنوان سره د پښتني دنيا شعر او ادب ډېر آشنا نه ښکاري، اما زه ټوکې مسخرې نه کوم، جدي گرېږم.

ښه غور کښېږدئ، مخصوصا اې پښتنو ادیبانو تاسې!

آبله ورځ مې د کابل مجلې په (۸) گڼه کښې د (پښتو اولسي ادب) تر عنوان لاندې یو مضمون ولوست، دا مضمون ښاغلي لایق لیکلی دی او د عامیانه ادب، چوپانې سندرو یا کلیوالي شعرونو څخه بحث کوي. تاسو هرڅه چه ورته وایئ، منگر دا مقاله دپښتو په پخواني ساده ادب باندې بحث کوي او د داسې اشعارو څه نمونې یې هم اخستي دي. د نمونې په ترڅ کښې ده د فراهي حافظ عبدالعزیز په نامه د یو شاعر یوه چاربیته د مثال په توگه راوړې ده. په حاشیه کښې لیکي چه دا شاعر ږوند و او د فراه په خلکو کښې اوس هم ښه شهرت

لري. معلومه شوه، دا هم لکه (هومر) (ابوالمعلی) او د خپل هم وطن (ابو نصر) په شان روند و، زه دې شعر جلب کړم، د هغې سر دا دی:

غور ونیسئ یارانو دی عجب شیرین گفتار
شروع مې کړ غزل
وینا زما خوږه ده وایم تاسې ته اشعار
سوری مې سو کوگل
ما ترتبې نیولي کښپ چای ورجو شولې چونکښې په مستی کښې خپلې سترگې تورولې
ولاړه چرمښکی وه افسانې به یې ویلې ماهي پرې راولاړ شو که چپه یې سماوار

الخ...

ماته واړه او د وړو احساسات او د وړو دنیا ناخپه تر سترگو سترگو شوه. ما فکر کاوه که دا مضمون واړه واورې، څومره به یې خوښ کړې او څومره دانگونه به ورته ووهي او څه اتني به ورته واچوي.

زه په دې فکر کښې ولوېدم چه د دنیا په ټولو ژبو کښې د وړو دپاره شعرونه، د وړو دپاره قصې شته، پرون لا د پارسي په ادب کښې د موش او گربه غوندي کتاب لیکل کېده. د وړو ماشومانو دپاره تر هغې خوږه او دلکشه لوبه یا قصه بله نه وه، دا د پښتو په ادب کښې تر دې عنوان لاندې ولې څه نه لیدل کېږي. مغربي عالم خو د وړو دپاره مخصوص شاعران لري، د وړو دپاره خصوصي جريدې او مجلې وباسي. د وړو دپاره مصور، ښکلي ښکلي د لنډو قصو کتابونه شایع کوي. نو موږ دا کار ولې نه کوو؟ زمونږ گوندي په خپلو صغیرانو رحم نه راځي او مینه ورسره نه لرو؟ رشتیا مونږ د خپلو مشرانو څه قدر وکړ چه پاتې شو صغیران. د پښتنو لوی لوی رجال تر پروانه د گمنامی او مقیدی په زاویه

کښې پراته وو چه نن ورته نوی نسل ورو ورو ملتفت کېږي. څومره نور به لا تراوسه زموږ تر یاد لاندې نه وي راغلي. د دنیا د تاریخ په صحنه باندې دا د شپو او ورځو تورې او سپینې پردې راکوزې شي، د معاصرو تماشا بینانو له سترگو هرڅه پناه کېږي. دا د تاریخ نگار قوي لاسونه غواړي چه دا پردې پورته کوي او بیا خلک د تاریخ د ډرامې د پهلوانانو غورزې پرزې وویني. خبره اوږدېږي، لوی به پرېږدو زموږ دعا په وړو کښې ده.

هلته په مغرب کښې (هر چرته او هرځای) عظیمې کارخانې لگیا دي، د وړو ماشومانو د پاره د لوبو او مشغولا سامانونه جوړوي. هغې یو خوا لوی او عظیم ټانکونه د یو پیکره بمبارډ جتونه جوړوي چه د دوی لویان پرې دنیا ورانه کېږي، خو د بلې خوا د هغې وړوکي موډل د خپلو کوچنیانو په لاس کښې هم ورکوي چه لوبې وشته پرې وکړي، منگر مونږ په خپلو صغیرانو رحم نه کوو.

ښه د صنعت څخه خو مونږ بې بهرې یو او کله موږ خپل نور ضروریات پوره کړه چه پاتې شو د وړو سامان. مگر د شاعر، د پښتون شاعر په دنیا کښې ولې د وړو برخه نشته او دی د هغوی دپاره څه نه جوړوي؟ د پښتنو شاعران ولې دوی دپاره کله کومه لوبه، کوم غزل، کوم نظم او کومه قصه نه وایي؟ گوندې شاعران لوی خلک دي، جدي خلک دي او خپل گران وخت د وړو سره نه ضایع کوي، مگر نه! شعر خو یوازې جدیت نه دی، شعر خو یوازې لویې لویې خبرې نه دي، شعر د بشري احساساتو آئینه ده.

د روهي تاثراتو اظهار دی، شعر د خیال او د تصور د جهاز سرگذشت دی چه د دې دنیا د لویو او وړو پېښو بیان کوي، نو د شاعر په عواطفو کښې د ده د خیال او د تصور په دنیا کښې کومه لمحہ هم د طفل او طفولیت د یادگیرني

دپاره نشته څه؟ ولي؟ راځئ يو بل حساب وکړو. که مونږ د شاعر عمر شريف پنځوس کاله فرض کړو (که پنځوس کاله تاسو ته کم بنکاري خفه کېږئ، مه د مثال دپاره وایم)، په دې پنځوس کاله عمر کېنې اول طفولیت او بیا د ځوانۍ او بیا د پخوالي او زړښت دوره ده، په دې پنځوس کاله عمر کېنې څه په لوبو او په غفلت؟ څه په عشق او په مستۍ او څه د کور او کهول په سازولو تېرېږي، په دې پنځوس کاله عمر کېنې زما په گمان که سپرې د ډېرې پر شورې عشقي ماجرا سره مخامخ شي، هم گمان نه کوم تر پنځو کالو او یا تر لسو کالو زیات دوام وکړي، دا باقي عمر خو سپرې کور شي او عایله تشکیل کړي او د اطفالو ماشومانو سره تر مرگه روزگار تېرېږي او د هغوی روزنه او تربیه، گټه وټه ده ته ورپه غاړه وي.

په لومړني عمر کېنې خو دی پخپله طفل او ماشوم و او د هغې خاطرات هم تر ډېره حد، د ده په شعور او تحت الشعور کېنې ژوندي دي. نو دا د شعر دنیا څرنگ یوازې د ځوانۍ او د مستۍ د دغه پنځو یا لسو کالو د وارداتو دپاره وقف شوی او د زلف او کاکل خط و خال، وصل او هجر خبرې کوي او د وړوکتوب د خاطراتو هیڅ انعکاس پکېنې نه لیدل کېږي. زه نه وایم جمال دوستي گوندې د شعر کار نه دی او یا بېځایه خبرې دي. زما په عقیده خو شعر پیدا شوی د دې کار دپاره دی، دا نور څه خو شاعران، لکه د بیکار پیتی پر ده اچوي. خو آخر په طفل کېنې ډېره ښکلا او ډېر کېنښ شته او د طفولیت په دنیا کېنې خو ډېر رموز او واردات شته چه د شعر دپاره د الهام ښه منبع کېدای شي او د شاعر دپاره بله لویه نه تمامېدونکې د مضمون ذخیره موجوده ده، نو دا زمونږ شاعران ولي د دې منبع نه الهام نه اخلي او ولي د دې ذخیرې څخه استفاده نه کوي؟

لکه چه مونږ او تاسو له خوږو نغمو او شعري تخيلاتو څخه خوند اخلو، لکه چه مونږ او تاسو کښې د جمال دوستۍ تنده پرته ده او دا تنده په شعر او د هنر په نورو مظاهرو ماتوو، دغسې اطفال هم شعر ته، موزون کلام ته، سور شين او برگ کاني کالي ته د اشتياق په سترگه گوري او هغې ته احتياج لري او له هغې نه لذت اخلي. تاسو به د وړو د لوبو توکو په وخت کښې د دوی له خولې ډېر مقفی (مگر بيمعنی) جملې اور بدلې وي، دا د دوی د شعر دوستۍ ژوندی مثال دی، دوی قصې ډېرې خوښوي، دوی د نيا او د مور خولې ته چه په قصه مشغولې وي، په ډېر دقت او اشتياق گوري. نو رشتيا مونږ او تاسې هغه وخت چه شعر لیکو، هغه وخت چې رمان جوړوو، هغه وخت چه ډرامه سازوو، آیا کله مو هم د دوی دپاره څه لیکلي دي؟ هو! ما لیکلي دي، په تمام عمر کښې دوه پارچې چه يو يې نثر او بل يې د بلبلو د زيارت په نامه باندې نظم دی، چه هغه ما دوی ته اهداء کړی دی، اوس ستاسې وار دی ملگرو، بسم الله!!

لیک

گرانہ رشتین صاحب!

خدای دې و کا صحت دې ښه وي، یو شعر مې دلته ویلی و، در وامي ستاوه، امېد دی د کابل مجله کښې شایع کړې او زه به خوشحاله اوسم چه زما علایق د دغې درنې مجلې سره لاشته دي، دا شعر د بحر الهام دی او زه یې خپل هغو گرانو وطنوالو ته اهداء کوم چه د خدای له دې لوی نعمته محروم دي، ستاسې مجله را رسي او نوي چاپ شوي کتابونه هم رارسېدلي دي. تشکر. سید شمس الدین مجروح

سمندر

زړه مې راته ووې د دریاب تماشه غواړمه

ووتم له خونې د ساحل غاړې ته لاړمه

زړه ویل نڅا کوم موجهونه په نڅا دي ټول

سترگو ویل اوښکې دي دا زه ورسره ژاړمه

سترگو زړه ترمنځه زما فکر شو حیران پاتې

سترگې د حیرت شولې په لوري د آسمان پاتې

ووویل آسمان، دوهم آسمان دی دا زما په شان

ځمکې غېږ کښې ونیو چه جهان دی دا زما په شان

لمر په لړزېدو او ډوبېدو کښې راته ووویل

سور افق ته گوره سور نیران دی دا زما په شان

جگه يې له غېږې نه سپوږمۍ شوه ويل دا درياب
لوی منبع د ژوند دی مور او پلار دی د هرچا درياب
عقل راته وويل ژور دی لکه ما غوندي
رون لکه بنسینه او منور دی لکه ما غوندي
عشق وويل نه! توره تياره ده او خطر لري
دا درياب بې باکه زړه ور دی لکه ما غوندي
پاتې شوم حيران د دې جنجال او د دعوي ترمنځ
حق او د باطل ترمنځ، د دروغو د رښتيا ترمنځ
لاړمه مجلس د مشوري د انسانانو ته
د ا خبرې ټولې مې کړې وړاندې هونبیارانو ته
پوه مې په مطلب کړی قضاوت ور پکښې وکاندی
دا مشکل مې وړاندې کړلو ډلې د قاضيانو ته
زور شو ر او غوغا شوه په مجلس د انسانانو کښې
هيڅ اتفاق نه ؤ قضاوت د هونبیارانو کښې
يو ويل عسکر یمه، تور زن یمه، مارشال یمه
ښه خبر خو زه د سمندر په حال احوال یمه
دا اوبه سرې کړې ما په وینو باندې خو کرت
ډېر جنگونه وړي ما، په خپل بري خوشحال یمه

فتحي د دنيا او استعمار د دې جهان لره
حکم په درياب باندې په کار دی حکمران لره
بل ويل تاجر يم، کړي ما ډېر سفرونه دي
ښه راته معلوم د گتې وټې چال چلونه دي
شته غواړې که مال غواړې، فايده غواړې ورگډ شه ته
دا خو اوبه نه دي مرغلرې مرجانونه دي
ته سينه درياب کړه که څه سود سودا کول غواړې
ډکه دې کشتۍ کړه که جېبونه تشول غواړې
خوږ آواز مې واورېد د شاعر د خولې وينا ده دا
زړه ته لري لاره او د غوږ سره آشنا ده دا
وويل شاعر درياب جمال دی هم جلال پکښې
جوش دی، هم سکون دی هم ژړا ده هم خدا ده دا
کله په قنار شي چپه خوله د فلسفې په شان
کله زگ په خوله غورزنگ کوي د لېوني په شان
کله عاشقانو ته د لمر سپوږمۍ پيغام وايي
خپل پاسته نسيم کښې د جانان د خولې سلام وايي
شور او په غوغا او په چپو او په موجونو کښې
مستو ته خبرې صراحي يا خو د جام وايي

غېرې كېنې لغړې جونې نېسي چه لمبا كوي
دی ورسره خاندي ناز نېني چه خندا كوي
كله شي په قهر بېرې ډوبه د انسان كاندي
كار كېنې خپل حيران د كشتي خلك او كښتي وان كاندي
ډكه وي بېرې او زړونه ډك وي په آرزو باندي
دی د نپتون 3 په آستانه باندي قربان كاندي
لويه كشتي وغورځوي يو خوا ته او بل خواته
ماتي تختې يوسي تشې توري د ساحل خواته
دلته شاعر غلی شو زه غلی شوم حيران ومه
ناست وم لاس تر زني بي خبره له جهان ومه
نوري سودا كمې وي چه دا سودا پيدا شوله
هرڅه نه بېزار ومه بېزار له خپل ځان ومه
راغی ماهيگير ويل كم بخته غم د ځان وخوره
پاخه چرته لاړ شه بڼه تازه تازه مایان وخوره

د بحر رب النوع ۳.

له شعر نه څه غواړئ؟

شلمه صدۍ ده او په دې پېړۍ هر څوک د خپل ذوقه سره برابر نومونه ږدي. دا منم چه دا نومونه به چا بې موجه نه وي ايښي، دې نومونو کښې به ضرور د دې عصر د ښکاره او ممتازو خصوصياتو نه الهام اخيستی شوی وي، مثلا څوک يې د برق زمانه بولي او چا ورته د سرعت قرن ويلی. دا لا څه کوي نن پرون اتوم منځ ته راغلی او د دې پېړۍ نسبت خلک غواړي د دې صدۍ دې شاندار مگر خطرناک مولود ته وکاندي.

خبره چې لږه لاندې باندې شي، نو اوس خلک اتوم د سړي مخ ته وغورزوي او وايي د اتوم عصر دی، داسې کار نه دی په کار (سل په لالي پورې دا يوه يې د بنگړو)، نو تاسې څه اعتراض لری، که زه دې عصر ته (د کار پېړۍ) ووايم او يا پرې (د ماديت صدۍ) نوم کښېږدم.

ماديت او کار همپشه او هر کله په دنيا کې و او د دې قرن کوم ابتکار نه دی، خو دومره راسره ومنی چې کار په دې پېړۍ کې ډېر شوی او ډېر کار کېږي او ماديت هم خپل معراج او لوړ مقام ته رسېدلی، چې په تېره زمانه کې به دې اندازې ته نه وی رسېدلی، د پراگماتيزم فلسفه او حسي تجربوي سيانس چې په دې زمانه کې گرم بازار لري، مخ کې يې نه درلود، نو که په دې دلايلو مو قناعت وکړ، نو به دا د نوم ايښودل راسره ومنی، ښه نو که مو دا راسره قبوله کړه، نو د دې دا مطلب نه دی چه دزې او خوشحالتيا دې پرې وشي او يا

دې کومه مېلمستيا جوړه شي او د نامه د ايښودو جايزه او افتخار دې هم زما په نصيب شي، مطلب په دې مقدمه کې دا دی چې د دې عصر دا خصوصيات که راسره ومنئ، نو څه آثار او نتايج چې په اجتماعي ژوندون کې او يا د انسان په خلق او رويه کې پيدا شوي، هغه به هم راسره ومنئ، کار ولې زيات شوی؟ او ماديت ولې غلبه کړې ده؟ علت دا دی چې د ابتدايي انسان احتياجات لږ او ضروريات يې محدود وو، نو د هغو لږو احتياجاتو او محدودو ضرورياتو دپاره په هم هغه پيمانه کار کېده، نن د انسان احتياجات ډېر شوي او د مدنيت د پرمختگ سره نوي ضروريات منع ته راغلي دي، چې يو مدني انسان هغه ته ځان دومره محتاج گڼي، چه يو ابتدايي او بدوي انسان خوراک او ځکاک ته هم ځان دومره اړ نه گانې، ځکه هغه ساده انسان، هغه د طبيعت او مباديو ته نژدې مخلوق چې به د ورځې يو کړت په مړه گېده خوراک وکړ، نو د سبا به ورسره دومره زياته سودا نه وه، د لوړې او تندي مقابلې به يې هم تر ډېرو ساعتونو کولای شوه.

منگر مونږ او تاسو ته که د ورځې څو کړت خوراک، چای او قهوه، سگرت او مېوه را ونه رسېږي، نو ډېر متاثر معلومېږو او لويه نيمگړتيا محسوسوو.

انسانانو په خپلو هغه ابتدايي او نارسا وسايلو خپل احتياجات پوره کول، خو اوس دا لوی او ډېو پيکره ماشينونه چې د کيسو نکلو د دېوانو پېريانو نه هم زيات او زر کار کوي، هم د دې زمانې د انسان د احتياجاتو او خواهشاتو د پوره کولو نه کله کله عاجز شي او دا گرده د انسان له خولې نه د «هل من مزيد» چيغې وزي، نو د کار زياتېدل او په بېره کار کول، انسان ته د لتی او کلاری فرصت نه ورکوي، دا دومره زيات کارونه او دا دومره ډېر احتياجات، دا بې سرو

بې پایه فنون او معلومات له انسان نه هم ورو ورو ماشین جوړوي، ځکه د معقول او د منقول جامع کېدلو دپاره اوس د انسان عمر کفایت نه کوي او په ټولو کارونو باندې د چا پوهه او احاطه نه راځي، نو کار هم تعمیمېږي او علوم او فنون هم اختصاصي رنگ پیدا کوي او طبعاً یوه انساني اوسنی اجتماع د یو ماشین سره زیات شباهت لري او د (الناس علی دین ملوکهم) په مصداق د ماشین حکومت په جامعه کې خپل آثار بخښي، ماشین سره د دغو خوارکو چې یې لري، روح نه لري، فکرونه نه وهي او د ذوق له مرضه بې غمه دي، نو په ماشيني جامعه کې دې هم باید روح مړ شي او ذوق سره دې وداع وکړي.

په داسې محیط کې چې د کاروبار له هنگامو ډک وي او د حیات څوگ څوگ یې له هره گوټه خبزي، د شاعر او د صوفي د پاره گمان کوم دلته وړ او مناسب ځای نه پیدا کېږي، هغه ته د غزل سرايي او د ه ته د تفکر کولو او چرت وهلو موقع نه ورکوي. هم دا سبب دی چې نن دې دوو کسانو ته څوک په ډېره درنه سترگه نه گوري، که کوم یو د دوی نه راپیدا شي، نو د ملامت او توبيخ اوازونه (هې) له هرې خوا را اوچتېږي، څوک به وايي، مونږ فلانی احتیاج لرو او بستانی کار مو په مخ کې پروت دی او ته په څه لگیا یې، بل به وايي مونږ فلانی نیمگړتیا او بستانی ضرورت لرو، چې باید هغه ترسره کړو او تاسو په خوشو خبرو او چرتونو وقت ضایع کوئ، ومو ویل د شاعر دپاره دا د دې زمانې اجتماع مساعده نه ده. د اقبال خبره ده خدای دې وبخښي، د نسترن په زړ او د گلابو په اشرفیو په بازار کې ډوډۍ نه اخیستل کېږي، نو شاعر گني په فنا محکوم دی؟ او له دې دنیا دې ووزي؟

او که نه ځان دې اصلاح کړي او د محیط سره دې تطابق اختیار کا؟ تاسې څه وایاست؟ د پادشاهانو د مدحې په ځای دې د ماشین او فابریکې په نامه قصیدې جوړوي؟ او د یار د مخ د پلوشو په عوض دې د برق ستاینه کوي؟ او د خط و خال په عوض دې اتم او نامرېي وړانگو په خواوشا کې نازک نازک مضمونه پیدا کړي؟ نه!

یوه به هم نه کوي او که راپورې نه خاندئ او لېونی راته نه وایي، شاعر به د نر غوندې په دې دنیا کې ژوند کوي او خپلې غزلې به وایي، بې حوصلې کېږي مه، دلیل به یې په راتلونکو کربنو کې پیدا کړئ.

په داسې محافلو کې چې د شعر بر له یا بر علیه خبرې شوي، یو دا مبحث دی چې ادب یا شعر وسیله ده که غایه؟

زما دا عقیده ده چې ادب په خپله غایه ده او بعضې ملگرو هغه د نورو شیانو دپاره وسیله گڼله غایه څه؟ او وسیله څه څیز دی؟ په دې دواړو کلماتو کې کوم اوږد او مفصل تعریف ته ضرورت نه لرو او نه هغه کوم علمي تعریف ته چې په اصطلاح سره جامع او مانع وي، څه دومره ډېر احتیاج لرو. زه په یوه مثال کې لوستونکو ته د دواړو نمونه وړاندې کړم. تاسې فرض کړئ، زه یوه بهرنۍ ژبه مثلاً فرانسوي یادوم، د دې ژبې د یادولو نه زما دا مطلب دی، چې په فرانسوي کې هر کله چې علمي او فني شیان ډېر موجود دي، نو به زما دپاره د علم د تحصیل امکانات ډېر شي او زما پرمخ به د علم یوه دروازه برسېره شي او یا به د سیرو سفر په وخت کې د هغې ځنې په ناسته ولاړه هوټل او بازار کې استفاده وکړم. معلومه شوه، ما دا ژبه د څه نورو اغراضو دپاره وسیله کړې ده،

اما دلته زمونږ په کورسونو کې هلته یو سپری لگیا دی پښتو زده کوي، مگر د هغه منظور د پښتو دیادولو نه د پښتو یادول دي او کومه عملي استفاده مثلاً د هغه په نظر کې نشته. هغه وایي: زه پښتون یم او دا د پښتنو ملي ژبه ده او زما دا ژبه نه ده زده، باید زه یې یاده کړم، دلته د ژبې زده کول په خپله غایه ده، هو! د دې ملي ژبې په یادولو څه آثار او نتایج مرتبېږي، مگر دا سپری (هغه آثارو ته ملتفت یا غیر ملتفت) محض په خپله د ژبې د یادولو او یا د دې ارمان د سره کولو دپاره بوخت دی، نو هېڅ څوک نه شي کولای په خپلو منطقي تحلیلونو سره دغې ژبې ته د دغه سپري په مورد کې د وسیلې رنگ ورکړي، نو راځئ وگورو چې شعر غایه ده که وسیله؟ دا په خاطر کې ساتئ چې په یوه معین څیز کې لکه شعر د دې دواړو وجهو تشخیص غور او دقت غواړي او لکه نفسي کیفیات چې کله سره څو څیزونه ډېر گډ او مخلوط وي، چې بېلول او یا لمړنی اغېزه معلومول یې گران وي. دلته هم دا مشکلات موجودېږي، شعر او ادب په دنیا کې ډېر لوی رول لوبولی دی او لوبوي یې، د حماسې په صورت کې یې د جگړې هنگامه توده کړې او ځوانان یې چړو او تورو ته ورکړي دي، چې فلسفي رنگ یې اختیار کړی، نو فکري انقلابونه یې په عالم کې پیدا کړي دي او که یوازې د خوش گذرانۍ او معاشقې سندري یې غږولي، نو یې انسان د عیاشۍ او بې مبالۍ په گړنگ غورزولی دی، تراژدي یې ډېرې سترگې په ژړا سپرې کړې دي او کمېډي یې ډېر تشي په خدا چولي دي، نو په دې مواردو کې خو شعر د وسیلې په څېر څرگندېږي او معلومېږي د څه نورو غایاتو دپاره، شعر او ادب استخدام شوی دی. منگر خیر داسې لنډه فیصله به نه کوو، راځئ د انسان په ژوندانه کې ښه څیر شو او د ده سلوک او رویه د ژورې مطالعې

لاندې ونيسو او څه لږ نور تحليلات وکړو او مثالونه راوړو، بيا حکم کول او فيصله صادرول څه دومره گران کار نه دی.

مونږ د ژوندون د ساتنې دپاره خوراک، ځکاک، اغوستن او پوشاک او يوې کوډلې او سرپناه ته په اوله درجه کې احتياج لرو، چې مو گېده مړه شوه او بدن مو پټ شو او د خپل کار روزگاره وزگار شو او په خپله کوډله کې کينېناستو او ځان مو د لوړې، تنډې او تودوخې او د سپرو او د غله او د لېوانو نه په امن کې وليد، نو بيا که مو شوق کېده، سندرې به وايو، منگر دلته يو سوال منع ته راځي، چې لوږه خو په وچه يا لمدۀ ډوډۍ رفع کېږي، نو د دومره رنگارنگ طعامونو ته څه ضرورت دی؟ په طعام کې د خوشبويۍ او خوشخوړۍ کيفيت پيدا کول حتی هغه کې د رنگ او نمايش په لحاظ اعتنا کولو ته څه احتياج دی؟

دا بنکلي چينايي لوبښي، پاک او ستره دسترخوان، ډبرين مېزونه، بخملي او پالش شوي کرسی، د ډوډۍ د خوړلو په خونه کې د لوړې دفعه کولو دپاره څه رول لوبوي؟ دا بنکلي صراحي، هغه بلورين گيلاس، د تنډې د رفع کولو دپاره څه خدمت کوي؟ اوبه د هر لوبښي نه چې راوړي، خپل خاصيت لري او تنده ماتوي، نو ولې وايي اوبه د لوبښي له رويه چينل کېږي؟ يوه جامه کې چې تاسې خپل ځان ونغاړئ، د تودوخې د بندولو او د سپرو نه پرې خلاصېږئ، منگر دا برگ برگ کالي د تودوخې د بندولو او د سپرو په لرې کولو کې څه دخل لري؟ کوم مزيت په دې لحاظ په ريښم کې شته چې په شپږۍ کې نشته؟ دا چې فلانې خياط ښه کالي گنډي او ډبرې پيسې (اجوره) ورکوي، د هغه د سکنلو (برش) طريقه تاسې د سپرو او تودوخې نه زيات محفوظ ساتي؟ د افریقا د

بدويانو په کودلو کې هم شپه تېرېږي، نو دا لوړ لوړ قصرونه او مجللي بنگلې د څه دپاره جوړېږي؟ ډېرین خو ځکه دي چې بنا مستحکمه او قوي وي او زر نه وړانږېږي.

ښه منم، خو دا ډېرې دومره ولې مېږي رامېږي او صیقل کوي يې؟ مرمړ او رخام او دا د غره نورې گتې خو به د کلکوالي په لحاظ دومره توپیر نه لري، نو څه دلیل موجود دی چې دا گتې په دومره لوړ قیمت رانیسي او په خپله بنگله کې يې لگوي؟ دا رنگ او روغن چې تاسې خپل کاله ته له بهر او له دننه خوا ورکړی، دا نو ساړه او تاوده ښه نیسي، دا نو عمارت ټینګوي؟ د دې په معنی خو هیڅ پوه نه شوم، دا نو څه معما ده، دا خبرې ټولې معماوې دي، معما خو ځکه دی چې په خوراک کې، پوشاک کې، مېنه کې، انسان غواړي، ښکلا او جمال پیدا کړي او د خپلو د دې اولي ضروریاتو په ترڅ کې خپل ذوق هم تسکین کاندې، نو ښکلا یوه معما ده او د هغې تعبیر او تعریف او حدود ټاکل د یوې معما نه زیات فکر او دقت غواړي، وګورئ په دې څیزونو کې چې ښکاره په ډاګ پراته د ژوندان د دوام وسایل او د انسان ذوق او د بدیع حس دومره اغېزه کړې چې دغه حیاتي وسایل يې هم تسخیر کړي او جمال خپل حکومت او پادشاهي د نورو په قلمرو کې هم کوي او د دغې وسیلې سره سم جمال د یوې غایې په څېر څرګندېږي: نو د شعر او د موزیک او د رسامی دنیا خو د جمال او د ذوق خپل ملک او بلا منازع او مدعی محروسه ده، نو څوک څه حق لري چې دی د خپله ملکه وباسي؟ نه! څوک دا زور او قوت هم نه لري، ځکه هغه په هر چا قوي دی او په هر ځای کې د هغه فرمان چلېږي، که تاسو د تلو او مسافرت زحمت په ځان قبول کړئ، زه به تاسې ته د هغه د حکومت اغېزه په یو نو کې هم در وښیم.

مخکې مو وویل چې شعر د حیات په مختلفو صحنو کې استخدام شوی او خپل رول یې لوبولی دی، دا د جمال مظهر او د حسن مداح و، د ده آواز ته هر چا غوږ ایښود او د ده آواز هر زړه ته لار لرله، نو خلکو د خپلو اغراضو دپاره دی استخدام کړی دی، دا اغراض به کله ښه وو او کله بد، منگر په دې نو شعر د خپل آسماني او ملکوتي مقامه نه راپرېوزي او چا دا نه دي ويلي چې شعر به گوندې له دې غرضه بل کار نه کوي او یا دې خپله اصلي وظیفه پرېږدي، موسیقي باندې نن پرون ډاکټران د مریضانو علاجونه کوي، مگر څوک حق نه لري هغه ته دارو درمل او یا د علاج وسیله ووايي.

په دې شلمه صدۍ کې چې د سرعت او د کار او د برق او د مادیت قرن مو ورته ووايه، اوس هم د حسن او د جمال معابد اوچت ولاړ دي، د دې معابدو زایرین ډېر دي، د سینما او تياتر او نقاشخانو په دروازو کې د دفتر او ادارو او مارکېټونه کم خلک نه لیدل کېږي، هغه امریکا چې د اتوم بم یې جوړ کړی او هیروشيما یې پرې وړانه کړې ده، د بیتنگ بیوتي فلم هم جوړوي او د زړونو خونې پرې وړانوي، په لابراتوارونو کې که د اشیاوو او انواعو په مطالعه بوخت دي، هلته هالیوډ کې هم څه فعالیت جاري دی، د هغه د ښارونو په کوڅو کې او د باغونو په خیابانونو کې څه مجسمې لیدلې کېږي چې نه د کوم قهرمان یادگار او نه د کوم معبود (باطل) بت دی، هغه محض د جمال او د ښکلا نمایندګي کوي، نو ما حق لاره که نه چې ما ویل شاعر به اوس هم شعر وایي؟

د ذوق او د ښکلا عشق او د شعر سره علاقه د یو متمدن انسان او د یو صحرايي او بدوي بنیادم سره یو راز شته، فرق دومره دی چې د بدوي قومونو

شعر هم ساده او صنعت او آرت يې ابتدایي او غیر مهذب وي، واره ماشومان څه مقفی او موزون الفاظ او کلمات لري او هغه په کوچنیتوب کې غږوي او د هغې نه حظ او نشاط مومي. دا د ماشومانو اشعار په هره ژبه کې شته، ظاهراً څه معنی نه لري، خو د وړو خوبښېري، د اطفالو ذوق په دغه سن کې یوازې په قافیه او وزن باندې هم قناعت کوي، لیکن لویان او مشران بیا له شعر نه نور څه هم غواړي، نو تر کومه وخته چې په انسان کې دا ذوق او حس موجود وي، شاعر به هم موجودي وي او خپلې سندرې به د دغه ذوق د تأمین دپاره وایي، د ماشین آواز د ده آواز نه شي چپولای او د کار خلک ده ته وزگار نه شي ویلای.

هغه کسان چې شعر محض د شعر په حیث نه خوبښوي او وایي، دا دې په اجتماعي خدماتو کې استخدام شي او د علم او د تهذیب په لاره کې دې ترې کار واخسته شي، دا یوه ډله ده، بله ډله هغه خلک دي چې شعر هډو خوبښوي نه او غواړي د شاعر په مری گوتې کښېږدي. زه به د دې دواړو ډلو سره ځان له ځان له وغږېږم.

اولې ډلې ته وایم، زه دا نه وایم چې شاعر یو آسماني موجود دی او دی د دنیا او د محیط سره هیڅ کار نه لري، نه! شاعر د خپل محیط موجود دی، هغه د خپل ماحول نه هرومرو متأثر کېږي، ښه ته به ښه او بد ته به بد وایي، کله به د یو روحي مربي په حیث زمونږ تداوي کوي او کله به د یو واعظ په څېر راته وینا کوي، خو تاسو د شعر نه دا مه غواړئ چې هغه دې ضرور تاسو ته د ریاضي فارمولې در وښيي او (دوه دوه څلور دې) په شعر کې راوړي او یا دې د ساینس درسونه او د اقتصاد نظریې په نظم کې ننه باسي او یا دې شاعر غنم او وربشې

په ملک کې ډېر کړي، علم خپل ځای لري او شعر او ادب خپل مقام لري، علم د دې نه مستغني دی چې هغه د شعر په زور په خلکو قبول کړو، هغه د پاره بل قوت او زور په کار دی، چې هغه ته دلیل او برهان وایي، د قومي اصلاحاتو د پاره د تبلیغ او تنقید ډېرې لارې موجودې دي، البته په هغه کې یوه لار دا د شعر او ادب لار هم ده، د دې اسلحې نه به سپری د خرافاتو د مقابلې او د قومي اصلاحاتو د تعمیم د پاره کار اخلي، منگر د شعر روح به نه وژني او چا چې د شعر په غرض وایه، هغه به د مری څخه نه نیسی، کار به هم کوو او د ذوق او صنعت نه به هم سترگې نه پټوو، که مونږ دا اجتماعي ماسکې دمخه لرې کړو او یوه شپه او ورځ، لکه څرنګه چې یو، هم هغسې ځان خلکو ته وښیو، عجیبه تماشا به جوړه شي. مونږ چې کله د ځان سره څه فکرونه وهو او بعضې هوسونه کوو، هغه چاته نه وایو، کوم وخت چې مونږ یوه نه تنفر او د بل په نسبت په زړه کې علاقه مندي پیدا کړو، هغه دواړه راباندې نه خبرېږي، مونږ هم د خپل خیال په دنیا کې ډېر قصرونه آبادوو او وړانو، ډېرې مېلې او مشغولې جوړوو، لیکن څوک پرې نه خبرېږي، اما د شاعر د احساساتو ریکارډ (سره د دې چې اکثره خودداری او ریاکاري هم کوي) په شعر کې پاتې کېږي، نو یوازې هغه مه ملامتوئ او د انسان د طبیعت په لحاظ دی معذور وګڼئ!

اوس هغه ډله چې بالکل شعر نه مني، د هغو په خدمت کې عرض کوم چې په دې صدی کې کار ډېر، احتیاجات زیات دي، ستومانټیا هم زیاته ده، په دې جنجالي او پر آشوبه دنیا کې تشویش او سودا هم ډېره ده، نو د دې ستومانټیا او آلامو د پاره د دې تشویشونو او اضطرابونو د پاره به د شاعر ملکوتي اواز (زما په گمان) د تسکین او راحت ښه وسیله وي او په بنیاد کې به د استوګنې او مقابلې قوه په دغه دنیا کې زیاته پیدا کړي، هغه وخت چې تاسو یوازې ناست

او د کار او روزگار نه وزگار یاست او مستقبل مو سترگو ته تور تم او تاریک معلوم شي او تاسې دغه تاریکي او ترېمی مشوش کاندې، که شعر ستاسې په شونډو کې یو د تبسم بر بښنا پیدا کړه، نو دغه تور تم به ستاسې د سترگو نه ورک شي، نو دغه ځای دی چې شعر خپله وظیفه سر ته رسولې ده، هغه وخت چې تاسې د منطق په زور خپل مشکلات حل نه کړل او د ناامېدی په دریاب کې ډوب شوی او سا مو لنډه لنډه کېده، نو که شعر د یو تنفس قدر تسکین او آرایش تاسو له درکړي، گویا خپله وظیفه یې ادا کړې ده، هغه وخت چې تاسو د عناد او بدبینۍ په تیارو کې روان یاست، که شعر تاسو د څو لمحو دپاره له دغه عالمه بېگانه کړي او د ځان سره مو مشغول کړي، یوه مقدسه وظیفه یې سر ته رسولې ده، هغه وخت چې په دې پر آشوبه او طوفاني دنیا کې چې بحرو بر کې یې د خونړیزې میدان گرم دی او په ځنگلو او صحراگانو کې یې درنده حیوانات سړي ته پناه نه ورکوي، که تاسو یوه گړۍ د شعر او موزیک په ځانگونو د ځمکو له کړې اوچت شئ او د ورېځو له ما ورا نه د ځمکې دا ښکلې او ښایسته منظره او دور نما د ورايه ووينئ او د نیا مو په سترگو کې عزیز شي، دا لویه خبره ده او شعر لوی کار کړی دی. هو! دا اعتراض پاته کېږي چې د شعر او آرت دښمنان به یې په ما وکړي، هغه دا دی چې مونږ وروسته پاته یو او یوروپین او امریکایان مخ کې تللي دي، هغوی د پاره د ذوق د تامینوله او د هنر د قدرانی فرصت شته، اما مونږه باید اول گېده مړه او تن پټ کړو، دلته باید دا ووايم چې د آرت او د هنر تکامل، د شعر او د موسیقي وجود د کوم ټاکلي پروگرام او تقسیم انحصار دمخ نه نه کېږي او نه شوی دی، اقوامو او ملتونو داسې نه دي کړي چې څو سوه کاله اول یې د خپلو حیاتي ضروریاتو کار کړی وي او بیا یې دې خوا مخ راگرزولی وي، د بشر د پیدایښت سره

یوځای د مذهب او مدنیت د تکامل سره څنګ په څنګ او د حیات په هره
صحنه او ساحه کې ذوق او هنر یو ځای روان دی او د تکامل او پیشرفت
مزلونه کوي، دا د هنر تکامل د جماعت د نورو کمالاتو نمایندګي کوي. هو! په
یوه جامعه کې باید تمام مدني مظاهر ټول ضروریات د خپل حد او اندازې سره
سم او برابر تکامل وکандي او که یوه خوا مهمله پرېښوده شوه او بله خوا ډېره
ترقي وکړي، یو راز عدم توازن ترې پیدا کېږي چې هغه د یوه جمعیت د پاره
خطرناک دی. زه د توازن طرفدار یم او د افراط مخالفت کوم او افراط د یوې
ردې ملکې په حیث پېژنم، خو تاسې هم د تفریط خوا مه نیسئ او راځئ د
شاعر او هنر پېشه سره صلح وکړئ.

د زلميانو حيثيت او وظيفه په جامعه كې

بناغلی بېنوا!

تاسې د وینښو زلمیانو په خواوښا کې مضامین غونډوئ او کم کتاب جوړوئ، په دې ځوان کرم مو ماته هم ست کړی، منگر څه حیران یم دې کې څه برخه واخلم او کوم مضمون ولیکم، د زلمیانو تعریف او خصوصیات، د زلمیانو وظائف، زلمیان او دین یا د زلمیانو دین، زلمیان او حکومت یا د زلمو حکومت؟ کم یو لمری کرم او څه ولیکم؟ گمان کوم لیکوالو به پر دې ټولو خواوو پام کړی وي او څه به یې پرې ښکلي وي. نو ماته دا سودا پېښه شوې چې گنې ماته به مضمون نه وي پاتې، خو خیر! د شاعر دا بیت مې زړه ور کوي چې وایي:

یک عمر میتوان سخن از زلف یار گفت

در بند آن مباش که مضمون نمانده است

نو وروړه! زه به د زلمو حیثیت درته په یوه انساني جامعه کې در ونسیم.

یوه جامعه د درې طبقو نه جوړه ده: زور او ځوان او وړوکی؛ زاړه تېرې زمانې پورې مربوط دي او ماضي ته گوري او واړه راتلونکی نسل دی او مستقبل د هغوی دی، زلمي د اوس دي او اوس (حال) د دوی دی او یوازې حال دی چې سپری هغه ته په موجودیت او فعلیت قایلېدای شي. گویا زور (پرون) دی او وور (سبا) او زلمي (نن) دی. بله تشبیه به هم وکړم: زاړه د (مفاخر او روایاتو) حیثیت لري او واړه (امېد او آرزو) ده، او زلمي (فعل او عمل) دی. یو بله لاهم واورئ: زاړه د دې اجتماعي وجدان فکر او حافظه ده، واړه د پټو استعداداتو (امکانی قواوو) مثال لري او زلمي د دې پیکر قوي بازو او د کار او عمل لاس او پښې دي.

ومو ویل زور، لکه پرون دی، اما د پرون ورځې خاطرات، پرونی ویاړنې او افتخارات له مغزو څخه نه وزي او د هغوی یادونه په سپري کې مناعت، د نفس عزت او ملي غرور پیدا کوي، نو زلمي به سپین ږيرو ته د عزت په سترگه گوري. مونږ زړو ته د حافظې او فکر مقام ورکړ، بې له فکر او حافظې هېڅ پروگرام نه جوړېږي او هېڅ عمل سر نه نیسي، واړه مو د آینده آرزوگانو سره تشبیه کړه او آینده خوږې آرزوگانې په سپري کې د عمل قوت او جرأت پیدا کوي او د خوش بینی قریحه په سپري کې زیاتوي، نو واړه د اجتماعي ژوندانه د سلسلې همغه حلقه ده، خو یو ځای ځلمي دي چې فکر او آرزو، تېر مفاخر او د سبا خوش بینی به ټول په خپلو مغزو کې یوځای کوي او د ځان نه به یو معجون مرکب جوړوي او دا د حیات څرخونه به گرزوي. تېر مفاخر او د سبا

امېد به روح خوشالوي، منگر تن نه پتوي او گېده نه مروي، بايد سپری د حال نه استفاده وکړي او د (اوس) په قلمرو کې ځان له ځای پیدا کړي، هم دا سبب دی چې شاعران تېره مړه بولي او راتلونکي ته ناز پرېدلی وايي او یوازې اوس ته په موجودیت قایلېږي او د وقت د اهمیت او د ضرورت په خوا کې نعرې وهي او غلبلي کوي چې:

نگهدار فرصت که عالمی دمی است

دمی پیش دانا به از عالمی است

نو زلمی، د حال پورې تړلی او د حال د صحنې بازیگر دی، د حیات تماشا په ده توره ده، د ماضي او د مستقبل د ارتباط دپاره کمه کړی د اتصال وي، هغه هم دا زلمی دی، زلمی!! فرصت، وقت یا دغه دقیق او باریک (اوس) په فکر او سودا کې، په تماشا کې، په خوب کې هم تېرېږي، که زلمی کار نه کوي او د تېرې زمانې سودا وړی وي، زلمی نه دی، که د سبا په امېد ناست دی، زلمی نه دی، که ویده وي، زلمی څه چې ژوندی نه دی، زلمی به کاریگر، فعال، چالاک او وینې وي، نو به هله یوه جامعه د حال څښتنه شي او خپل پخواني مفاخر او راتلونکي نېک بختي سره مربوطې کړي او یو به د بل سره وگنډي، که نه د تباهي او د فنا او د بدبختۍ سېلاب به دغه جامعه له دنیا محوه کوي.

ښه نو زلمی به څه کوي؟ کارونه ډېر او نیمگړ تیاوې زیاتې دي، هر څوک چې یوې نیمگړ تیا ته ملتفت شي او هغه ورته د ټولو نه اهمه ښکاره شي، نو طبیعي ده چې ځلمی به اول هغې ته رابلي، خو زه د ټولو نه اول یو کار دوی ته ښیم،

چې هغه زما په فکر ډېر ضرور دی او په مونږ کې د هغې ډېره نیمګړتیا ده، هغه څه شی دی؟ ښه اخلاق او سنجیه!

راپورې خاندې مه! دا د هغه واعظ خبره نه ده چې یې ویل: ښه کوئ بد مه کوئ. دا محض خبره نه ده! دا زمونږ د ژوندانه حساسه نقطه ده، دا زمونږ لویه نیمګړتیا ده، دا زمونږ د راتلونکي موجودیت او د اوس د بهبود او د اصلاح د تهداب ګټه ده؟ غوږ کېږدئ، زه به دې کې تفصیلات هم درکړ.

خدای ته وګورئ! راځئ نوره ریاکاري بس کړو او ځان جهان په دې ونه غولوو چې مونږ پښتانه یو، مونږ د ښو سجایاوو او لوړو اخلاقو خاوندان یو، زمونږ ژبه، ژبه ده او زمونږ قول قول دی، مروت او شجاعت مو د پلار میراث دی او... مونږ هرڅه لرو، خو اخلاق نه لرو. زما په عقیده زمونږ اقتصادي نیمګړتیا دومره نه ده، لکه چې زمونږ اخلاقي کمزوری دي. زمونږ علمي فقر دومره نه دی زیات، لکه چې مونږ د سجایاوو او نېکو ملکاتو نه خلاص یو. د دنیا د تاریخ پانې واپړوئ راواړوئ، داسې به در معلومه شي چې یو قوم کوم وخت چې د اخلاقو او د سنجیې قوت موندلی، هغه په دنیا کې د خپل قوت او موجودیت سکه وهي، منګر همدغه قوم بل وخت د دې دولت د محرومېدلو له کبله له پښو لوېدی او علم او مال او نورو حیاتي عناصرو د دوی د فنا کېدو مخه نه ده نیولې.

لرې به نه ځو، د عربو تاریخ د اسلام نهضت د دې نظریې بهترین ګواه دی او دا د دې دپاره انتخابوم، که یو مسلمان هر ورو لږو ډېر د اسلام د تاریخ سره آشنا دی، د لمرنو مسلمانانو نهضت د اخلاقو په زور او د سجایاوو په قوت و، علم او دولت وروسته راغلل او کم وخت چې علم او دولت د ترقی او ډېرښت په لوړه پایه کې و، د بغداد خلافت د تاتارو د گذارونو په مقابله کې له پښو

ولوېد، هو! هلاکو چې بغداد ته ننوت. هلته څه و چې نه و؟ طلا، جواهر، تزئینات، لوړ لوړ عمارات، ډېر مال او منال، ډک بازارونه، مدرسې، کتابخانې، د یونان فلسفه، د هند تصوف، د ایران صنعت او آرت، دا ټول په بغداد کې و، اما هلته یو شی نه و او د هغه شي کمبود په وجه دا بلا پېښه شوه، هغه څه شی و؟ هغه علت پیدا کړئ؟ او له بلا ځان وژغورئ.

زمونږ دا اخلاقي نیمگړتیا دومره زیاته او ډېره ده چې زه په دې څو پاڼو کې نه شم کولای چې د هغو ټولو نیمگړتیاوو په خوا او شا کې بحث وکړم او مقایسوي او تطبیقي جنبه یې در وښیم. دا یو جلا کتاب غواړي او دا لوی دفتر دی، منگر دومره وایم چې علم او ثروت دواړه په دې پسې راځي، منگر دا دومره ډېر په چا پسې نه ځي، د علم نه تربیت په حیات کې ډېر په کارېږي او دمال نه ښه اخلاق او لوړه سنجیه د انسان سره زیات کمک کوي، نو د زلمو اوله وظیفه دا ده چې د مغزو بتخانې وړانې کړي، مداهنه او مجامله، خیانت او دروغ، بدعهدې او بې وفایي، ټنبلي او مفت خوري، اختلاس او ارتشاء، خودنمایي او تظاهر او داسې نورو قبايحو سره مبارزه وکړي، چې دا په حقیقت کې د ناریکو مغزو مواد او د بت پرستی لوی ارکان دي، بتان خو یوازې د گټو خټو نه وي کله بنیادمان، کله آرزوگانې، کله فکرونه د بتانو ځای نیسي. د هغه شي سره چې د انسان د سعادت دپاره نه په کارېږي چې په دنیا، آخرت کې په درد ونه خوري، چې عملي قېمت نه لري، عشق او علاقه ساتل او په هغې کلک نښتل او د هغې نه دفاع کول بت پرستي ده، ځلمیان به دا دین ورکوي (حتی لا تګون فتنه)، زلمیان باید خپل ځان د ښه خلق او لوړې سنجې نمونه کاندې، چې نور د دوی پیروي وکړي، که دی ویني وي، که دوی فعال وي، که دوی د اخلاقو او درد

خاوندان شي، دوی به په خپله خپله وظیفه وپېژني، د کارونو په اصلاحاتو کې به متردد نه شي، غیبی تاییدات به د دوی ملگر تیا وکړي.

دا د زلمو وظیفه ده، چې د ریا پر دې څېرې کړي چې سپینې سپینې ووايي، قوم خپلو معائبو ته ملتفت کاندې، پښتون ته د ده عیبونه دردونه ور وښيي او د هغې په رفع او اصلاح کې عملاً برخه واخلي. دې بې برخې پښتون ته چې کم اخلاق د پلار نیکه ورپاته و او یا هغه تعلیم چې اسلام ورکړی و، هغه یې له لاسه وتلی دی او د نورو مبادیو سره لا نه دي آشنا شوي، د ایثار معنی یې هېره کړې، خپل شخصي منافع د ملي منافعو دپاره قربانولو باندې نه پوهېږي، دوی اجتماعي مفکوره د کورو کلي په خواوشا کې څرخي او چې له ځان سره مجرد شي او جگه اجتماعي آرزو او فکر وکړي، هغه فقط د قبیلې په خواوشا کې وي، د لوی پښتون مفکوره له منځه تللې او ملیت په هغه معنی سره چې لازم دی، نه پېژني، دا د زلمي وظیفه ده چې پښتون ته د مرکزیت معنی ور وښيي او د لوی پښتون د تشکیل درس ورکړي او د ایثار او فداکاری خلعت ور واغوندي.

هو! ظلم کول گناه ده، اما ظلم قبول او ظلم ته تن ایښودل پستي ده، یقیناً هغه سړی چې په حیوان یا په هغه انسان چې د دې په قدرت او اختیار کې وي، ظلم کوي، یقیناً هغه د بل ظلم ته هم تن ږدي او دا ورته یو مسلم قانون ښکاري. هغه چې د بل مال خوري، ناروا کوي، اما خپل به هم په چا نه خوري، اما د بې انتظامي او ریا او د بې عدالتی محیط د دې دواړو خواوو اهمیت له منځه وړي، هغه چې د بل په خوږو پستو خبرو غولېږي او خوشحالیږي، دی بل ته هم غوره مالي کوي او په پستو او خوږو خبرو یې تېر باسي، نو دا د زلمو

وظیفه ده چې د دې افراط او تفریط مخه ونیسي او په دماغو کې د هر څه نه مخکې د ایمان قوت پیدا کړي، تنبلي او مفت خوري بد خوۍ او خصلت دی او د دې نه فقر او فلاکت پیدا کېږي، موهوم پرستي یوه روې ملکه ده او ددې نه جهل او ناداني روزنه مومي، نو که زموږ زلمي د بدو اخلاقو په مبارزه کې کامیاب شو، نو تاسې څه گمان کوئ، علم او ثروت به د ارمغان په څېر دې جامعې ته یا د یو جایزې په توگه د اخلاقو د مکتب شاگردانو ته وړاندې نه کېږي؟ هو، دا دواړه رحمته به خدای (جل وعلی شانه) په دې جامعه ولوروي، منگر هله چې دوی په نېکو اخلاقو متخلق شي او د هر څه نه لمړی د ضمیر او وجدان مناعت او سرافت خاوندان شي. په پای کې د ځلمو وظیفه د داده چې هی کار وکړئ او کار؟ نه لکه چې ما غوندې خبرې.

د گل پاچا الفت یادونه

الفت (خدای ج) دې و بڅښي زما د ډېرې مودې آشنا ؤ.

زما او د ده په منځ کښې آشنایي د ځلمي توب د وخته شروع شوې وه او د ده تر مړینې یې په هممهغه تودښته دوام وکړ او اوس هم زما په زړه کښې د هغه مینه او احترام هماغسې ځای لري. دا بې پروا او زړور شاعر چې اشعار یې په انتقاد اوسپینه وینا ډک دي ډېر محبوب سړی ؤ.

دغه شاعر او وینا کوونکی چې تراوسه مونږ سره د شعر په ژبه گډېرې ډېر کم گویه او خاموش سړی ؤ، بې ضرورتې خبرې یې نه کولې او همېشه به یې د بل خبرو ته غوږ ایښود. ډېره ظریفه طبعه یې لرله، ښې د مزې توقې به یې کولې خو د ده په توقو او تقالوکښې هم ادبي نکات پراته وه اوزیاتره یې ادبي طنز ؤ. (هغه عامیانه او سپکې توقې مسخرې نه وې) د ده تحصیل په دیني علومو کښې په فقه کښې وه او په صرف اونحو او منطق کښې یې هم تحصیل کړی ؤ. په ځوانۍ کښې یې شعر نه وایه او د ادب خوا ته یې توجه نه وه مگر د تحصیل

څخه وروسته ورته ناڅاپه د شاعرۍ جذبه پيدا شوه او دا قريحه يې را ژوندۍ شوه او داسې را ژوندۍ شوه چې د سيلاب غوندي روانه شوه.

ده چې به کوم شعر وليکه د چاپ دمخه به يې ماته ولوستو او زما نظر به يې پکښې غوښته او ما به غير د تحسین او آفرین نه بل نظر نه لرلو.

د ده شعر په پنځو برخو (حذاقل) وېشلای شو:

(۱) زياته برخه يې سياسي او اجتماعي انتقادونه دي چې په محيط کښې د اجتماع د وېرې او د قدرت د خاوندانو د وېرې چا غږ نه شو کولای، ده په ډېره ازادې خپل اواز جگ کړی و.

(۲) دوهمه برخه يې د بې وزلو، مسکینانو او یتيمانو سره همدردې او په شتمنوانتقاد دی چې د دوی د حاله بې خبره دي. پدې برخه کښې دومره د سوزه ډک آوازونه شته چې سړی ژروي او دخپلې اجتماع په بې عدالتي سړی قانع کوي.

(۳) دريمه برخه يې د ریا کاره زاهدانو او ملایانو غندنه ده او پر هغوی هم په ډېره بې پروايي انتقاد کوي او په هغوی پورې په ډېره بېباکۍ خاندې.

(۴) څلورمه برخه يې حمد، نعمت او ديني او مذهبي احساسات دي چې ځای په ځای څرگندېږي او دا جذبې خو د ده په نهاد کښې دومره ښځه پرته وه چې دغه نورې برخې يې زيات غوندي کار ښکاري.

(۵) پنځمه برخه يې عشق او جمال دی چې دا خوا که په کې لږ ده، مگر ډیره خوږه ده.

د ده سترگې ډېرې تېزبینه وې او په ډېرو وړو شيانو کېنې يې غټه معنی پيدا کوله. د ده سترگې ډېرې مړې وې او هېڅ طمعه او توقع يې د چا څخه نه لرله او هم دخپلې گټې وټې په فکر کېنې نه و.

د ده ثبات او استقامت په اخلاقي خوا کېنې او هم په ناسته او ولاړه او اشنایي کېنې دومره ناقابل تغيير و چې د طالب العلمی د وخته رانیولې تر وزارت ته پورې هم هغه یوشان سړی و.

د ده د پاره په ژوندون کېنې د سلوک اورفتار معیار او داخلاقو مثالي (ایډیالي) معیار او د شعر معیار دا دی چې دی يې پخپل دې شعر کېنې ښکاره کوي:

کوم شعر ښه او څوک ښه شاعر دی؟

انسان دوه خواوې لري، یوه خوا عقل او منطق او بله خوا يې عواطف او جذبات دي. د علم، صنعت، ساینس او ټکنالوژۍ منبع ناطقه قوه ده. یعنی پر عقل او منطقو اتکا لري او شعر او هنر د مخيله قوې نه الهام اخلي او دهغه پر تخيل او جذباتو بنا ده. شاعر دانسان عواطفو او روحي وارداتو نمایندې دی، نو ځکه دی د بل انسان عواطف او احساسات راپاروي او متاثر کوي يې.

انسان یوازې له نورو حیواناتو نه د ناطقه قوې په لرلو سره امتیاز نه لري، بلکې ژړا او خندا هم کوي او نور حیوانات له ژړا او خندا نه محروم دي، نو شاعر د ژړا او خندا له جهان سره ارتباط لري.

تخیل او جذبات خوا ټولنیز قیود نه مني او تر هېڅ امر او قاعدې لادې نه راځي، نو ځکه زه شاعر د هر چا نه زیات انقلابي گنم. شاعر داجتماعي قیودو او ادابو پر خلاف گړپړي او خپل عواطف او جذبات ازاد بیانوي. شاعر د ریاکاری پردې او دریاکارانو گړپړان شلوي. دی په ښکاره سورې وهي، چې خوله یې راکړه. شاعر د ښکلا او جمال مداح دی، دی د جمال په رباب کې خپلې قصیدې وايي.

پر دې سربېره شاعر د ژبې په انکشاف او ښایسته کولو کې کومک کوي او د ده ابتکارات، تشبیهات او استعارات د ژبې ذخیره زیاتوي. شاعر د تخیل پر بنا د فیلسوف سره شباهت لري، ځکه فیلسوف هم د تخیل په زور د کایناتو پردې شلوي او حقایق راڅرگندوي او شاعر هم د تخیل په قوت د تحت الشعور پردې څیړي او دانسان روحي حقایق ښکاره کوي. همدا وجه ده، چې اکثر فلاسفه شاعران هم وو. په مشرق کې بو علي سینا او حکیم عمر خیام عم شاعران او هم فیلسوفان وو او په مغرب کې گویتي او نیچي هم شاعران او هم فیلسوفان وو. د ا فهرست ډېر اوږد دی او اوس یې هم په دنیا کې ژوندي مثالونه شته. که شعر په رښتیا سره د عواطفو بیانگر وي او د بل احساسات بیان کړي، ښه شعر او ویونکی یې ښه شاعر دی.

نو پر دې بنا ما د جهاني په اشعارو کې دا صفت ولیده او زه یې متاثر کړم. جهاني په خپلو سندرو کې د وطن په غم کې په زار زار ژړلي دي او هم یې په خپله تخیلي میخانه کې په کت کت خندلي دي. دې د اراکوزیا د میرو اوسېدونکي د شعر په بحر کې د دریاب سفر کړی او د خیال په اسمان کې یې

وزرې خورې کړې دي. زه ویلای شم چې جهاني د شعر په قلمرو کې ځانته ښه مقام پیدا کړی او د شاعرانو په محفل کې یې ښه درنه کړسې نیولې ده.

درېم څپرکی

د سیدشمس الدین مجروح د ادبي مقالو

ځانگړنې

د سید شمس الدین مجروح په ادبي مقالو باندې یو څه لیکل هغه هم د نوموړي د مقالو په دوو اړخونو (منځپانگې او ژبې) یو مهم مگر سخت کار دی. خو دلته د مقالو له محتوا ډکې کرښې سړي ته قوت وربښي چې په یادو دواړو اړخونو د پام وړ څه ولیکي نو همدغې موخې ته د رسیدو لپاره لازمه بولم چې لومړی د راتولو کړو مقالو په منځپانگه (ښیگڼو او بد گڼو) او بیا ورپسې یې په لیکنۍ ژبه رڼا واچوم.

د مجروح ادبي مقالې په کابل مجله کې د ۱۳۲۰ تر ۱۳۵۰ کلونو پورې په بېلا بېلو گڼو کې چاپ شوي چې لټون او پیدا کېدو يې پوره زيار او وخت ته اړتيا درلوده، چې له نيکه مرغه په دې کار و توانېدم او دا دی په دې مقدمه کې هره مقاله يوه بل پسې څېرم او په مهمو ټکو يې د خپلې پوهې تر کچې رڼا چوم.

په دې ادبي مقالو کې په هغو مهمو او اړينو موضوعاتو بحث شوی چې هره يوه يې د نسلونو لپاره د عبرت، هوبښيارۍ، بيدارۍ، پوهاوي او زده کړې ښه درسونه دي، هره مقاله په زړه پورې پيل موضوع په علمي توگه رانغاړي، په ځينو کې مثالونه راوړل کيږي چې د موضوع په وضاحت کې ډيره مرسته کوي، د هرې موضوع لپاره په زړه پورې سرليک غوره شوی چې لوستونکي هڅوي موضوع تر پايه پورې ولولي.

په دې مقالو کې د پورته يادو شويو ټولو ښيگڼو تر څنگ چې لري يې دوه عمده ستونزې هم زما په اند په کې ليدل کيږي يوه دا چې ټاکلې هرې موضوع ته لیکوال اوږده مقدمه ورکړې او اوس مهال د ليکنو په څېر يې راساً (مستقيماً) په موضوع پيل نه دی کړی او له يوه اوږده بحث وروسته اصلي موضوع ته راغلی، بيا د مقالې په وروستۍ برخه کې د موضوع تشریح ته تم شوی او هغه يې واضح کړې ده، بله ستونزه دا په کې ليدل کيږي چې لیکوال د عربي ژبې تر ډير اغېز لاندې راغلی او په هره مقاله کې داسې عربي لغات او کلمې کارول شوي چې يوه عادي لوستونکي ته به ستونزمنه وي چې په معنی يې ژر پوه شي او په اسانه ترې مفهوم واخلي، نو عادي لوستونکي اړ کيږي چې

د پوهېدو په موخه يې كوم بل چاته مراجعه وكړي. لاندې مې په ترتيب سره په هره مقاله لنډه رڼا اچولې او موضوع مې له خپله انده تحليل كړې ده.

د پښتو ليكلو بشپړ او مشترك سبك تر سرليك لاندې په دې ادبي مقاله كې مجروح لومړى هڅه كړې چې سبك ته تر ډيره قانع كوونكى او پرځاى تعريف پيدا كړي، هغه چې په ادبي مسايلو كې ښه بصيرت او عميق نظر درلود نو د سبك په اړه وايي چې سبك په نثر كې روح دى او دغه حس هغه مهال ښه احساس كېداى شي چې د سر د سترگو پرځاى ورته د زړه په سترگو وكتل شي.

يعنې سبك هغه شى دى چې لغات او الفاظ د اعضا او جوارحو غونډې، صرف و نحو د ضربان قلب او د وينې د چلند په شان د هغې لپاره كار كوي او چې دا ټول (او پاتې نور) سره راغونډ شي، نو يو موجوديت ترې جوړ شي.

كه ليكوالان له ځاني ذوق او ځان غوښتنې تېر شي نو زما په اند به پورتنى تعريف د سبك لپاره قانع كوونكى او پرځاى وي.

يو سړى نه شي كولى چې په يوازې ځان يو سبك رامنځته كړي او د يوه واحد سبك مخترع وبلل شي، خو په دې برخه كې د ژبې سرلاري ليكوالان او څېړونكي كولاى شي چې د يوه ټول منلي، څرگند او معتبر سبك لپاره لاس په كار شي او كومه موخه چې لري هغې ته ځان ورسوي.

دغه راز په دې مقاله کې ټينگار شوی چې په پښتو ژبه کې دې هر څه او ډير څه وليکل شي خو ښه دې وليکل شي چې له يوې خوا ژبه په هره برخه کې هرڅه ولري او له بلې خوا سبک په کې د لمر په څېر روښانه څرگند شي چې له رڼاخڅه يې نور لارويان خپله لار پيدا او مقصود منزل ته ورسېږي.

په ليکنه کې د د خپلو لغاتو او اصطلاحاتو کارول، اوډون او ښکاره کول د سبک د روح د قوت ترڅنگ د هغه ظاهري بڼه داسې ښکلې کوي، لکه يو مصور چې په تابلو کې خپل استادانه مهارت کاروي.

ليکوال په دې ادبي مقاله کې په دې نظر دی چې ښه سبک کولی شي د تقليد او محافظه کارۍ گردونه لرې او په ځان بسيا لوری غوره کړي، بله دا چې کله زموږ د ژبې له لومړنۍ دورې ووزو او په مسلکي توگه وړاندې لار شو، نو سبک په خپله ځان څرگندوي، قوت مومي او نور ترې په غوره او بهتره بڼه گټه اخيستلی شي.

غرض دا دی چې هغه اوږدې او کرې وړې جملې ونه کارو او د مطلب ټکي ته له کړو وړو لارو رانشو، له کرغېړنو ترکیباتو نه ځان وژغورو او هغه څه چې د پښتو روح له هغې نه بېزاره دی، بېزار شو او د سلیم ذوق په لارښودنه او قضاوت عمل وکړو.

همدارنگه په دې مقاله کې پوښتنه شوې چې آیا د پښتو نثر ليکلو بشپړ او مشترک سبک لري؟ بېرته ليکوال لنډ ځواب ورکړی چې نه! نه يې لري! او په سلو کې سل کېدای هم نه شي او بايد توقع يې هم ونه لرو، ځکه چې هر ليکوال خپل بېل ذوق او بېل طرز لري او هغوی ټول په يوه فکر او لاره برابرول، ستونزمن کار دی، په لنډ او ژر وخت کې يې تمه نشي کېدای ځکه چې د عربي

تأثير، د فارسي اغېزه، د اردو رنگ زموږ په نثرونو کې له ورايه ښکاري او د سبک اشتراک يې وران کړی. خو ددغه سبک تکميل ممکن دی او دا کار هغه مهال شونى دی چې ټول ددې کار لپاره يوځای متې راوښاري او په همدې هوډ رغنده گام واخلي.

پښتانه دې څرنگ پښتانه وي تر دې سرليک لاندې ادبي مقاله کې د پښتنو په څرنگوالي اوږدې خو په زړه پورې خبرې شوي دي دغه مقاله د مجروح د ډيرې خوښې وړ هم بلل شوې ارواښاد مجروح په دې مقاله کې پنځو مهمو پوښتنو ته په علمي او واقعي توگه داسې قانع کوونکي ځوابونه ويلي چې که دغه ياد خصوصيات پښتانه په شعوري توگه په عمومي ډول په ځانونو کې رامنځته کړي، نو په دوى کې موجودې ناخوالې به د تل لپاره له دې تاريخي تېر څخه کډه وکړي، دا تېر به د هوسا ژوند نوې ساه واخلي او تېرې ناخوالې به بيا په هغه لور هم ور ونه گوري.

ليکوال هرې موضوع ته داسې لارې چارې په گوته کوي چې هغه په علمي او واقعي دلايلو ولاړې او په عملي کېدو يې هوساينه او پرمختگ رامنځته کيږي. په دې موضوع کې هم نوموړي په هغه درد، احساس او آرمان رڼا اچولې چې اغېز يې ددې تېر په ټولو نسلونو او قشرونو کې د لمر په څېر څرگند او ښکاره ده.

هغه دغه پنځه پوښتنې يوه په بلې پسې را اخلي او وايي چې (۱) پښتانه دې پخوانی جمعيت وي که اوسنی (عصري)؟ (۲) مترقي وي که پس مانده؟ (۳)

ماږه دې وي که وږي؟ (۴) آزاد دوست وي که اقتدار غوښتونکي (۵) باسواده
وي او که بې سواده

دې پوښتنو ته په ترتيب سره ځوابونه ويل شوي.

لومړی دا چې هر څوک د خپل قوم او ملت لپاره ښه او ښېگڼه غواړي
خوشحالتيا او سعادت يې پرې لور ږي، ځينې وخت په انساني جوامعو کې يوه
مخصوصه عقیده حکومت کوي او د هغې عقیدې په ترڅ کې خاص کلمات او
مصطلحات رواج شي او ځينې وخت بعضې کلمات پر اذهانو احاطه او سلطه
پيدا کړي چې د هغوی الفاظو ځينې بعضې عقايد زېږي او دا عقايد د جمعیتونو
د بنياد (بنسټ) گټې شي او د هغو خوځول او لرې کول گواکې دنيا خوځول او
رنگول دي.

دا خبره ښکاره ده چې د ژوند شرايط او مدنيت انساني ټولنو ته يو ځانگړی
رنگ ورکوي او هر څومره چې دا شرايط سره ورته وي، هومره انساني بېلا بېلې
ټولني سره يو بل ته ورته وي.

دويم دا چې څومره د ژوند شرايط فرق وکړي، هومره د فکر طرز او د ژوندانه
اسلوب توپير کوي مور بايد په دې عصر کې د زړو پښتنو مقلدان ونه وسوو،
ځکه نوی عصر له خپل ځان سره نوې غوښتنې، ايجابات، نوي اداب او نوي
فکرونه راوړي.

اوس ددې وخت دی چې نور دې دغه ټبر له زاړه فکر او زړې پرستني څخه
لاس په سر او له نوي فکر سره د نوي لباس په فکر کې شي او ځان دې د وخت
له غوښتنې سره برابر کړي ترڅو د نوي ژوند نوی خوند واخلي.

در بیم دا چې پښتانه دې نور په دې پراخه نړۍ کې له خپلې قبیلوي محدودې ووزي او پر ځان دې دا پراخه نړۍ د مساپر د پیوندي او شلیدلې شړۍ په څېر نه تنگوي او په دې لوی جهان کې دې په خلاصو سترگو الوت پیل او هر گوت کې دې د یوه مترقي انسان په توگه فقط د انسانیت په معنا ژوند وکړي او له خپلې اوسنۍ محدودې دې راووزي.

دا ثابته ده چې په نس مړې ټولني له وړیو ټولنو څخه په خوی، بوی او دود دستور کې څرگند توپیر لري. اقتصادي اوضاع د قوم پر کلتور د ژوندانه په رنگ او اسلوب ډېر ښکاره تاثیر لري، د قوم د اقتصادي حالت ښه کېدل په زراعت، تجارت او صنعت بنا دي او له دې سره د اقتصادي بناگانو انکشاف په ماشین او عصري تجهیزاتو پورې اړه لري.

نو په همدې اساس که پښتانه غواړي چې له دې اوسني فقر، خواری، بې روزگاری او احتیاجی څخه نجات ومومي له موجودې ټکنالوجی او غوره اقتصادي او کرنیزو اغېزمنو لارو چارو دې د نورې نړۍ په څېر گټه پورته کړي او خپل موجوده ژوند ته دې د یوه بډایه ملیت په توگه دوام ورکړي.

څلورم دا چې آزادي د هر غیور ټبر حق او غوښتنه ده چې دا غوښتنه او خاصه بیا په پښتنو کې تر نورو که زیاته نه وي نو کمه خو هیڅ نه ده او ددې پدیدې د ترلاسه کولو لپاره یې ډیره قرباني هم ورکړې ده، خو پښتانه دې داسې هم نه چې په پټو سترگو تر یاد چتر لاندې د نورو هر څه ومنې او د هغوی قرباني دې شي، دوی باید تل داسې آزادي ولري چې گټه یې څو برابره له زیان څخه زیاته او خوندي وي.

په پښتنو کې ډېر اجتماعي او عنعنوي قيودات او خرافات شته، ډېرې وېرې او ملاحظې شته چې د ځنځير په شان ترې چاپېر دي، نو که پښتون د دې قيوداتو په مقابل کې د آزادۍ بېرغ وچت کړي، که پښتانه د عنعناتو او رواياتو، او خرافاتو ځنځيرونه وشلوي، د احساساتو په عوض منطق ته مخه کړي نو دې قوم به هم خپله ازادې ساتلې وي او هم به يې د وخت له دسيسو او نادودو سره عقلاني مقابله کړې وي.

پنځم دا چې د پښتنو لپاره چې ډير حياتي او اړين ده هغه د دوی لپاره زده کړه، پوهه او سواد دی چې په وسيله يې دوی کولی شي د ژوند لوړو پوړيو ته ورسېږي، له دې ولس څخه باصلاحيته ټولنه رامنځته شي او د دې ولس طبيعي او قدرتي استعداد به ډېر ښه مجری پيدا کړي.

د يادې مقاله له روح او منځپانگې دا جوته کيږي چې پښتانه دې د زده کړې هوډ په خپل لوح ضمير کې نقش کړي، ځکه زده کړه د انسان او ټولنې کچه د تحول او بدلون خواته بيايي چې بيا تحول د چا تابع نه شي کېدای نو که غواړئ چې ژوند مو د زده کړې له لارې په ټولو برخو کې بدلون وکړي نو اړينه ده چې له ياد جريان سره به ځئ، خو ډاډه اوسئ چې له دې علمي تحول سره ستاسو نوم او هويت له منځه نه ځي، بلکې لا مو د خپل نوم او هويت په اړه پېژندنه او علمي پانگه نوره هم زياتيږي، خو که خدای مه کړه له زده کړې مو مخ واړاوه او فاصله مو ترې ونيوه نو وبوهيږئ چې په ژوند کې د نورو ناخوالو او تيارو ترڅنگ تل د سون توکو په څېر د نورو د راحت لپاره سوځېږئ چې بيا به په ډير لږ وخت کې نوم او هويت هم ورسره له منځه لاړ شي او د تل لپاره به خدای مه کړه چلپا پرې راکش شي.

دی د تاریخ په خواوشا کې تر دې سرلیک لاندې په دغه مقاله کې لیکوال هڅه کړې چې د تاریخ ارزښت بیان کړي او خلکو ته وښيي چې تاریخ ولې د اهمیت وړ دی او څنگه تاریخ له پېړیو راهیسې تر دې ځایه را ورسېد.

په دغه مقاله کې مخکې له دې چې لیکوال د تاریخ په اړه خبرې وکړي لومړی د انسان په حافظه غږېدلی ځکه چې حافظه د تاریخ لیکلو لپاره هغه اصل دی چې هر څه یې په ذخیره کې د تاریخ لیکلو لپاره موجود دي او د لیکلو پرمهال ترې د اړتیا وړ توکي رااخیستل کېږي او لیکل کېږي.

ده لیکلي چې که انسان له حافظې څخه محروم پیدا شوی وای، نو بیا به ددې امکان نه و چې د ده فکر به له جزئیاتو څخه کلیاتو ته منتقل شوی وای او همدارنگه که د انسان حافظه نه وای، ده ته به ډیره مشکله وای چې د نورو له تجربو څخه دې استفاده کړې وای او نه به و توانېدلی چې د زرگونو کلونو انساني علمي میراث له پلار نه زوی او له زوی نه لمسي ته پرېږدي او که دا د پلرونو او نېکونو د تجربو محصول ته سینه په سینه تراوسه نه رامننقل کېدای، هغه وخته به هر څوک نوې تجربې او نوې مطالعې ته محتاج وای.

ددې مقالې په یوه برخه کې لیکل شوي چې انسان تاریخ ته د حافظې په څېر احتیاج لري. همدارنگه د ټولني موجودیت په تاریخ او تاریخي روایاتو باندې بناء ده. کوم وخت چې لا د خط اختراع نه وه شوې، کوم وخت چې انسان د خښتې او پوټکي نه د کاغذ کار اخیست، هغه وخت تاریخ موجود و.

د تاریخ په ترتیب او تکوین کې یو عامل د انسان هغه روحیه بلل شوې ده چې باید ددوی د مشرانو او لارښوونکو کردار، ژوند، کارنامې او واقعي ثبت او حفظ کړي. دغه راز انسان د بدویت په مرحله کې جنگ و جگړو او تور یالیوتوب ته له نورو موضوعاتو څخه زیات اهمیت ورکاوه او همدا لامل و چې دوی به د خپلو مشرانو جنگي کارنامې، شخړې او د تاخت او تاز واقعي په ډېر شوق او افتخار پېړۍ پېړۍ زوتولې.

لیکوال په دې مقاله کې قدامت خوښونې ته اشاره کړې او لیکلي دي چې روح لږو ډېر له هر انسان سره شته او نن هم دا روحیه ښه ښکاره او څرگنده ده نو په همدې موخه په علومو کې پخوانیو افکارو ته محض د علم او د تاریخ په لحاظ ارزش ورکوي او د علمي استفادې په لحاظ نویو نظریاتو ته هر څومره چې زیات وروستي وي، په زیات اهمیت قایلېږي.

دا خبره ثابته ده چې تاریخ د سینو نه لوحو ته او د لوحو نه پوتکو ته او د پوتکو نه کاغذونو ته رامنقل شوی او د دې تبدیل انتقال سره د تاریخ ښه هم بدلېده، یعنې یوازې د تاریخ په ظرف کې فرق نه راته، بلکې مظروف هم تغیر کېده نو په همدې اساس د وخت په تېرېدو سره تاریخ له خرافاتو څخه لږ لږ لرې کېده او له افسانې څخه زیات حقیقت ته راوړاندې شو.

په دې مقاله کې تاریخ له درې عناصرو څخه جوړ بلل شوی او یا له درې خامو موادو نه په لاس راځي لومړی یې تاوده واقعات، دویم یې ساړه واقعات او درېیم یې غیر مریې واقعات دي. نو دې ته په کتو چې شخړې ته تود جنگ او تبلیغ او پروباګنډ ته سور جنگ ویلی شو. واقعات هم دغه سره او توده خوا

لري او دا تودې سپرې دي چې د تاريخ په تګوین او د جوامعو په سرنوشت کې دخل لري او دغه راز غیر مریي واقعات هم جریانونه متاثره کولی شي.

دغه راز مجروح ددې مقالې په پای کې د تاريخ پر اسلوب، قواعدو او مقرارتو باندي هم رڼا اچولې او په دې اړه یې په تفصیل سره اوږدې خبرې کړې او تاريخ یې د ټولني حافظه بللې ده.

تر پورته سرلیک لاندې مقاله کې لیکوال د مقالې محتوا له پیل څخه ترپایه پورې ساتلې او د موضوع اوډون ته پوره پام شوی، خو په موضوع باندي پیل شوی بحث یو څه په اوږده مقدمه پیل شوی چې کېدای شي هغه مهال به همدغه ډول دود و.

د علم په باب مقاله کې که څه هم چې هغه د علم په اړه غږېدل له خپله وسه وتلې خبره ګنلې خو دا یې په ډاګه کړې چې د لمر راختل په خپله د لمر دلیل دی او اوس د علم په اړه نورو ته څه ویل ځکه ډیر اړین نه دي، چې د علم په ارزښت هر انسان ښه پوهیږي، اړتیا یې هر څوک ښه درک کولی شي، چا چې د علم اهمیت درک کړی نو د علم له مزایاوو څخه ډیر برخمن شوي او د پرمختګ او هوساینې په حال کې دي.

د علم په حقیقت باندي بحث ډیر دقیق نظر او صلاحیت ته اړتیا لري او دا اړتیا هغه مهال ښه پوره کېدای شي چې خبرې کوونکی په خپله په ژوره مطالعه سمبال او د علم د حاصلولو په لارو چارو کې پوخ شوی وي. د علم

کیسه دومره اوږده او پیچلې ده چې له هره قلمه او له هرې خولې د هغې لیکل او ویل پوره نه دي.

په دې مقاله کې په ډاگه شوې چې علم هم د نورو خیزونو په څېر تغیر او تبدیل، حرکت او سکون، آغاز او انجام لري او انسان هم باید له دې حالتونو سره بلد او ځان عیار کړي، داسې نه چې د بې علمۍ په گرداب کې یې راگیر او د حرکت له رڼا یې بې برخې شي، چې بیا به د بې سوادۍ په تیارو کې معیوب لاس او پېښې وهي خو گټه به ونه لري.

مجروح ددې مقالې په یوه بله برخه کې ډیر په زړه پورې لیکلي چې علم د انسان پر مغز حکومت کوي، نو له همدې امله د عالم ژبه ډیره وسیع او د بې سواده تن ډیره محدود ده. د عالم او د جاهل په منځ کې د بېلتون کنده دومره ژوره او ارته ده چې پر هغې باندې د ارتباط پول نه ایښودل کېږي.

که څوک وغواړي نو علم له چا څخه مخ نه اړوي له پاچا څخه نیولې تر گدا او له لوی څخه تر واړه پورې ټول کولی شي چې د علم په گانه ځانونه سمبال او د خپل ژوندبریمنه او هوسا لار پیدا کړي.

د توضیح تر سرلیک لاندې په یوه لیک کې د هغې لیکنې وضاحت شوی چې مجروح ارواښاد الفت ته لیکلي ده.

مجروح هغه مهال ددې وضاحت اړتیا حس کړه چې کله یې تر دې سرلیک لاندې چې پښتانه دې څرنگ پښتانه وي؟ یوه لیکنه خپره کړه او بیا ورته په ډاگه شوه چې یو شمېر لیکوالو ملگرو یې داسې احساس کړې چې گوندې مجروح په دې لیکنه کې د پښتنو ټول دودونه بد گنلي دي.

خو هغه وايي چې دده له مخکنې لیکنې چې پښتانه دې څرنگه پښتانه وي؟
سم تعبیر نه دی شوی خو باید هیر نه کړو، چې حق ویل او حق اور بدل ډېر
ښه خوی دی او د خدای وعده ده چې انسان د دې خاصې په برکت له زیان او
تاوانه ساتي.

د مجروح په اند، پښتون خو یو ملت دی او هر ملت څه خاص دود او دستور،
روایات او عنعنات، اخلاقیات او خصوصیات لري، ما نه دي ویلي چې زموږ ټول
دودونه بد دي، زموږ ټول دستورونه کرغېرن دي، ما ویلي ډېر عنعنات شته،
چې خرافات دي...

هغه په دې توضیح کې د پښتنو دودونه په درې ډوله ویشلي لومړی ښه او
اړین، دویم بد او ناوړه او درېیم غیر اړین دي چې لومړی ډول یې هغه دي چې
باید په هر قیمت چې وي ساتنه یې وشي او باید له لاسه ورنه کړل شي او
دویم ډول یې چې ناوړه او بد دي باید چې نور دا تېر ترې ځان خلاص کړي او
له ناوړه پایلو یې د تل لپاره ترې خوندي پاتې شي او درېیم ډول یې هم که د
وخت او شرایطو له امله له لاسه ورکړو، نو ډیر زیان یې نه وینوو.

په دې توضیح کې مجروح بیا هم په دې ټینګار کړی چې پښتانه دې له خپل
ویشنې او پښې ویشنې ځانونه خلاص کړي او نه دې بل ته دا چانس ورکوي
چې دوی په خپلونو وویشي، بلکې پښتانه دې خپل ځانونه د یوه ازمویل شوي
غیور ملت په توګه د اوږده تاریخ په رڼا لکه څرنگه چې ثابت شوي نور هم ښه
ثابت او وساتي او ناوړه خپل دودونه دې له ځانه لرې وغورځوي، ترڅو پورې
دوی د وخت او حالاتو له سم او ګټور پرمختګ سره ملګري، د خپل نوي نسل

لپاره روښانه راتلونکی ولري او ددغسې يوې ښې هیلې د لرلو له امله باید نه راڅخه څوک خوابدي شي او نه هم زما لیکنه ناسمه تعبیر شي.

رحمان بابا او پښتانه تر سرلیک لاندې په دې په زړه پورې مقاله کې مجروح، رحمان بابا او د هغه شاعري د نایابه مرغلې په څېر بللې او هغه یې د پښتنو هغه سرتاج یادکړی چې ددې تېر او ژبې لپاره یې هغه ویاړونه ترلاسه کړي چې اوس هم د ډیری هېوادونو پوهان دده په شاعری او شخصیت باندې څېړنې کوي او د رحمان شاعري د پښتو ژبې د معنوي بډاینې لپاره د پام وړ پانگه بولي او وایي چې دده نظریاتو او خیالاتو، د انساني جامعي په تکمیل کې لویه برخه درلوده.

په دې مقاله کې شاعر ته اشاره شوې، چې د ټولني روایات به یې راغونډول، په شعر کې به یې داخلول او نظم کول، د خپلې زمانې پوهه او معارف، د خپلې زمانې او د خپل ولس مفاخر او فضایل به یې په خپلو اشعارو کې زیرمه کول، هغه یې ساتل او بیا یې دا ټول بل نسل ته سپارل یا یې نقلول، دغه راز دوی د ژبې د روزنې او ساتنې دنده پر غاړه اخیستې وه، دوی د ژبې د تکامل او ښایسته کولو مسوولیت درلود، نو د دوی له برکته ژبې له بدوي حالت څخه د تکامل او عالي مرتبو ته رسېدلې او له زواله ساتل شوې دي.

همدا شاعر دی چې ښکلا کمال ته رسوي، د هغې بې اختیاره ستاینه کوي چې بیا له دې ستاینې څخه توري د مریو په څېر په یوه خواړه موزون کلام کې وپیل شي، آهنگ او موسیقیت پیدا کړي، چې په اورېدو ان انسان په یو ناڅاپي نڅا راولي او هر غمجن تن ته خوښي ورکوي، نو همدا د جمال او شاعر د

دوستۍ تنده ده چې مور يې په شعر ماتوو او همدا د آرزوگانو له لمبو څخه ډکه سينه ده چې په دې روانو اوبو يې سروو.

مجروح، د رحمن بابا د شاعرۍ په اړه په ډاگه وايي چې کله سړی د هغه د شعر د پوان بېرته کړي او اشعارو ته يې مخ واړوي، دی گومان کوي چې هغه د ده د زړه خبرې کوي، هغه مهال سړی په دې خبره پوهيږي چې هغه مرموز کيفيات چې د ده د سينې په پنجره کې، لکه د بندي مرغۍ په څېر تل توپونه وهي او وزر پړقوي او ناڅاپه يې د الوتلو فضا پيدا کړې.

رحمان بابا د ټولني ناتفسيره شوي حالات او خيالات لومړی د ناز پر بدلي جنين په څېر د مغزو په رحم کې گرځولي، بيا يې د حيات په ساحه کې داخل، ورو ورو يې ودې کړي، بالاخره پيدا او بيا يې له قطرو درياب جوړ شوی دی.

د رحمان بابا صوفيانه خيالات او د ټولني بېلابېل رازونه، ستونزې او کره وړه دده په ذهن کې د يوې ارزښتمنې شتمنۍ په څېر پراته وو، نه يې خولې ته راتلل او نه يې پرې لاس لگېده، خو يو وخت په ناڅاپي توگه د شعر په قالب کې راڅرگند او د ده په مخکې مجسم شول، چې بيا دده شاعرۍ د ټولني د وگړو لپاره د يوې روښانه او څرگندې لارښوونې بڼه غوره کړه.

هونښيارانو ويلي چې د زرو قدر په زرگرو وي او رښتيا يې هم ويلي، نو که په انسان کې د زرگرۍ قريحه او د شاعرۍ صبغه نه وي، ده به هيڅکله د دې زرو قدر نه کولی، نو ځکه د رحمان غوندي خلکو قدر کوو او د هغه ويناوو، لکه: د سرو زرو په څېر په مور کې دود موندلی دی.

ددې مقالې په پای کې مجروح په لنډو تګو اشاره کړې چې څوک ستاسې د زړه خبره کوي، چې له خبرو يې تاسې خوند اخلئ او د دنيا غمونه پرې هېرئ، څوک چې تاسو د دنيا له انساني ژوند او مسووليت او د آخرت لپاره له ارزښتمنې توښې خبروي او هغه سړی چې ستاسې ارواح د جمال محراب او د ښکلا کوټګۍ ته رسوي، نو هغه رحمان بابا دی او هغه پر مور او تاسو حق لري چې په درنه سترګه ورته وګورو، ټول پښتانه يې بايد په ياد د اوس په څېر يادغونډې جوړې او د هغه له طرز تفکر څخه راتلوونکي نسلونه خبر کړي.

د وړو شعر تر سليک لاندې په دې مقاله کې مجروح په دې خبرې ډيره سخته نيوکه کړې چې د پښتو ژبې شاعرانو او ليکوالو د ټولني دغه مهم او ارزښتمن قشر (ماشومان) له ياده ايستلی او د هغوی لپاره يې نه په نثر کې کيسې او نه يې په شعري قالب کې ورته څه ليکلي، ددې ژبې ليکوالو او شاعرانو خپل ماشومان د ادب په برخه کې بيخي هير کړي او د هيڅ په سترګه ورته کتل شوي او لاهم کتل کيږي، چې دا کار ډير ناهيله کوونکی دی، خو په نورو ژبو او هېوادونو کې د ماشومانو حق ته لومړيتوب ورکول شوی او ورکول کيږي، د هغوی لپاره په خپله ژبه کې کيسې، داستانونه، شعرونه، او نور مورون کلامونه ليکل شوي، انځوريز کتابونه ورته چاپ شوي او ډول ډول لوبو ترڅنګ ددوی په ژبه ډرامې او فلمونه جوړ شوي دي.

په دې مقاله کې پښتانه ماشومان د وړو ادب له پلوه په دې خوار بلل شوي چې لويانو يې ورته کار نه دی کړی او د نثر او نظم په برخه کې يې ددوی د اړتيا وړ څه نه دي ورته ليکلي او نه دغه موضوع ددې تېر د تاريخ په اوږدو جدي ګڼل شوې، ماشومانو ته د وړو په سترګه کتل شوې، د هغوی اوس او سبا

په پام کې نه دي نیول شوي او نه ارزښت ورکړل شوی، که ددې لیکنې سرلیک د وړو په اړه ده خو خبره تر هغه څه لویه ده چې موږ یې په اړه فکر کوو.

په دې مقاله کې دا په ډاګه ویل شوي دا چې موږ د خپلو ماشومانو لپاره څه نه دي لیکلي په دې معنی دي چې موږ په خپلو ماشومانو بې رحمه یو او مینه نه ورسره نه لرو او په دې برخه کې ځکه گرم نه یو چې موږ د خپلو مشرانو قدر نه دی کړی، نو د وړو به چیرته وکړو. زموږ په قوم د شیو تورې وریځې او پردې را خورې دي، چې لرې کېدل یې قوي متې او تینګ هوډ غواړي.

ماشومان هم شعر ته، موزون کلام ته، سور شین او برگ کاني او کالي ته د مینې په سترګه ګوري، اړتیا ورته لري او لذت ترې اخلي، نو باید زموږ لیکوال او شاعران د دوی له عمر سره سم د کیسې، شعر او نورو ادبي ژانرونو یو بډایه ادبي ماشومانه چاپیریال رامنځ ته کړي، څو دوی هم د نورو ژبو د ماشومان په څېر په خپله ژبه کې له هر څه برخمن وي.

راغلی لیک، دا هغه لیک دی چې ارواښاد مجروح د مصر له پلازمېنې قاهرې څخه د هېواد وتلي لیکوال او څېړونکي رښتین ته له یوه شعر سره رالیږلی و ترڅو دواړه په کابل مجله کې خپاره کړي.

هغه، ددې لیک او شعر د لیږلو موخه دا په ګوته کړې چې وښيي تراوسه پورې زه له دې مجلې سره علاقه لرم او غواړم چې اړیکه مې د مخکې په څېر ورسره تینګه وي ترڅو ددې مجلې له نورو مطالبو ګټه پورته کړم.

هغه په هېواد کې اوسېدل ستر نعمت گڼلی او له هېواد څخه لرې اوسېدل يې د خدای له دې لوی نعمت څخه بې برخې کېدل گڼلي.

له شعر نه څه غواړئ؟ تر دې سرليک لاندې مقاله کې لومړی د دې اوسني عصر په اړه خبره شوې چې ځينو ورته د اتوم زمانې نوم ورکړی، ځينې يې د برق زمانه بولي او چا ورته د سرعت قرن ویلی، دا نومونه هر چا په خپل ذوق ايښي دي، خو مجروح دا عصر د کار او مادياتو بللی، ځکه چې په دې عصر کې هم ډير کار شوی او لا هم کيږي او دغه راز ماديات هم خپل اوج ته رسيدلي چې په تېره زمانه کې دې اندازې ته نه و رسيدلي، په داسې محيط کې چې د کاروبار له هنگامو ډک وي او د حیات زوړ يې له هره گوټه خېژي، د شاعر او د صوفي د پاره گمان کوم دلته وړ او مناسب ځای نه پيدا کېږي، هغه ته د غزل سرايي او د هغه ته د تفکر کولو او چرت وهلو موقع نه ورکوي. نو دا په دې معنی نه ده چې شاعر دې د پادشاهانو مدحې وکړي، يا دې د خط او خال پرځای په شعر کې د فابريکې، ماشين او برق ستاينه وکړي، نه! يوه به هم نه کوي او شاعر به د نر غوندې په دې دنيا کې ژوند کوي او خپلې غزلې به وايي.

شعر او ادب په دنيا کې ډير لوی رول لوبولی دی او لوبوي يې، د حماسې په صورت کې يې د جگړې هنگامه توده کړې او ځوانان يې چړو او تورو ته ورکړي، چې فلسفي رنگ يې اختيار کړی، فکري انقلابونه يې په عالم کې پيدا کړي، نو شعر، موزیک او د رسامی دنيا خو د جمال او ذوق خپل رنگينه چاپير يال او ملک لري، نو څوک څه حق لري چې شاعر او شعر د خپله ملکه وباسي؟ نه! څوک دا زور او قوت هم نه لري، ځکه هغه به هر چا قوي دی او په

هر ځای کې د هغه فرمان چلېږي، که تاسو د تلو او مسافرت زحمت په ځان قبول کړئ، زه به تاسې ته د هغه د حکومت اغېزه په یو نو کې هم در وښییم.

مخکې مو وویل چې شعر د حیات په مختلفو صحنو کې استخدام شوی او خپل رول یې لوبولی دی. نو شعر د خپل آسماني او ملکوتي مقامه نه راپرېوزي او چا دا نه دي ویلي چې شعر به گوندې له دې غرضه بل کار نه کوي او یا دې خپله اصلي وظیفه پرېږدي.

شاعر د خپل محیط موجود دی، هغه د خپل ماحول نه هر ورو متاثر کېږي، ښه ته به ښه او بد ته به بد وايي، کله به د یو روحي مربي په حیث زموږ تداوي کوي او کله به د یو واعظ په څېر راته وینا کوي، خو تاسو د شعر نه دا مه غواړئ چې هغه دې ضرور تاسو ته د ریاضي فارمولې در وښيي او (دوه دوه څلور دي) په شعر کې راوړي او یا دې د ساینس درسونه او د اقتصاد نظر یې په نظم کې ننه باسي او یا دې شاعر غنم او وربشې په ملک کې ډېر کړي.

مجروح ددې مقالې په پای کې وايي: د شاعر ملکوتي آواز (زما په گمان) به د تسکین او راحت ښه وسیله وي او په بنیاد کې به د استوگنې او مقابلي قوه په دغه دنیا کې زیاته پیدا کړي. که شعر تاسو د څو لمحو دپاره له دغه عالمه بېگانه کړئ او د ځان سره مو مشغول کړئ، یوه مقدسه وظیفه یې سرته رسولې ده.

د زلمیانو حیثیت او وظیفه په جامعه کې تر دې سرلیک لاندې مقاله کې د ځوان نسل قوت، اهمیت، وړتیا او د ټولني اړتیا ورته په گوته شوي، ځوان فعل او عمل بلل شوی او هغه د ټولني هغه پور په گوته شوی چې ستریا،

ماتي، ناسته، خوب، سستي او ناهيلي نه پېژني، بلکې پرمختگ، نوښت، کارکول، او ځان د ژوند لوړو پوړيو ته رسول غواړي.

په دې مقاله کې ځوان مسووليت لرونکی او ټولني ته وده ورکوونکی بلل شوی او هغه ته د وینې انسان خطاب شوی ځکه چې د ټولني سترگې هم همدغه ځوان قشر ته دي او له همدې قشر څخه د څه کولو هيله هم لري.

دغه مقاله له پوره مفهوم او اهميت څخه برخمنه ده، د ځوان قشر مسووليت او مقام ښه په کې په گوته شوی او هغه راتلونکي ته متوجه شوی.

همدارنگه په دې مقاله کې ځوان کهول زغم ته رابلل شوی او ورته په ډاگه ويل شوي چې ځوانان دې په عمر له پخو مشرانو څخه ښه تجربه شوي کارونه راواخلي او د هغوی کره وړ دې د خپلې راتلونکې په موخه يوځلې له ځغلنده نظره تېر کړي، څو له اغېزمنو او مثبتو ټکو يې گټه واخيستل شي.

دغه يوه يادونه اړينه بولم چې پر دوه مقالو (د کل پاچا الفت يادونه او د جهاني جهان) باندې رڼا نه ده اچولې او نه مې دي تحليل کړي او لامل يې دا و چې د کتاب د چاپ په وروستيو مرحلو کې مې ترلاسه کړې .

د مجروح د ادبي مقالو ليکنی او ژبني اړخ

په هره ليکنه کې د منځپانگې، پيغام، او پوره مفهوم ترڅنگ د هغې ليکنې ژبني اړخ هم ډير مهم او د پام وړ دی.

ډيری ليکوالان د ليکنې موضوع په زړه پورې او د وخت له غوښتنې او د چاپيريال له اړتيا سره سمه ټاکي، خو ليکنی او ژبني اړخ يې بيا ډير کمزوری او نيمگړی وي، چې ان زياتره وخت د موضوع مفهوم په کې له لاسه ورکوي، چې لامل يې د نامعيارې ژبې کارونه ده.

د معيارې ژبې د کارونې ترڅنگ چې تر ډيره په املا ولاړه ده، انشا(ليک نښې) هم مهم ځای لري او همدا ليک نښې کره ليکنه له نا کره څخه بېلوي.

دغه راز هغه لغات او کلمات هم په ژبني اړخ کې راځي چې عام فهمه، د معتبر علمي ارگان له خوا منل شوي او د ژبې ټولو ويوونکو ته يو ډول مفهوم وړاندې کړي.

په دغه کتاب کې ما د سيدشمس الدين مجروح راټولې کړې مقالې په دقت سره له ژبني اړخه څېړلي او مطالعه کړې مې دي چې ژبه يې روانه، خوږه او عام فهمه ده، ليک نښې په پوره توگه په کې په دقيق ډول سره مراعات شوي او لازم پام ورته شوی دی.

په دې ادبي مقالو کې د ژبې روان والي ته د پام ترڅنګ ليکوال هڅه کړې چې ژبه عام فهمه او سوچه وکاروي، خو فکر کوم چې ليکوال په عربي ژبه کې د زيات پوهېدو له امله ددغې ژبې تر اغېزې لاندې راغلی او مقالې يې له عربي ژبې څخه متاثره دي. په دې مقالو کې ځينې ځايونه لوستونکي له داسې عربي لغاتو او کلمو سره مخ کيږي چې پوهېدل وړ ته يو څه ستونزمن وي.

زه ليکوال تر ډيره حده په دې ځکه نه ملامتوم چې هغه مهال خو يو زده کړې تر ډيره پورې په دوديزه بڼه د کلي د جومات له امام او ياهم په مدرسو کې تر سره کېدې او که يونيم سړي ته به په بهر کې د زده کړو چانس برابر شو، نو د هغو مخه به هم عربي هېوادونو ته وه چې بيا دغه ډول ليکوالان حتماً د عربي ژبې تر اغېز لاندې راتلل نو ارواښاد مجروح هم يو له همدغې ډلې ليکوالانو څخه و چې هغه مهال يې په کلي ولس او هېواد کې ټولې زده کړې په ديني برخه کې کړې دي او له عربي ژبې په پوره توګه متاثر دي.

غواړم چې په دې برخه کې ځينې داسې لغات او کلمات راوړم چې يا لږ او ډير املايي نيمګړتيا لري او يا سخت عربي بڼه يې کارول شوې، چې کېدای شي هغه مهال به يې استعمال په همدې ډول دود و او د ژبې سوچه والی ډير مطرح نه و، لکه د اوس په څېر.

غواړم چې يوڅه عربي لغات د بېلګې په ډول دلته راوړم چې د مجروح له دې مقالو څخه مې راټول کړي. لکه اقتراح، نبض، مشترک، تحديد، مظاهر، انسجام، مغايرت، متغير، تطورات، انحطاط، بطي، اسلوب، جمود، ذكاء، ملتفت، امثال، محاورات، جماعات، منشعب، معتقدات، نصب العين، تسهيلات، متشابه، تفكرات، مقتضيات، تجدد، عشاير، معاونت، مميزه، اعتزال، منافات، جرثوم،

عوايقو، اوهام، متوصل، مجری، استنتاجات، متفرع، عجز، عظیم، مبحث عنه، معاشرت، مشاغل، قرابت، شقوق، فروع، تحت الشعود، انتباه، مغیبات، اشیاء، بدایت، نهایت، متبدل، سیر، انقیاد، تتبع، افادیت، مقادیر، عفریت، اقتضات، تشریح، محبوب، طمانیت، شایع، مداح، معابد، معائب، خلعت، مناعت او نور...

دغه راز چې املايي برخې ته يې سپری ځیر شي نو د مجروح په ټولو مقالو کې (چه) په دې ډول کارول شوې په داسې حال کې چې اوس د (ه) پرځای (ي) کارول کېږي اوسنی بڼه (چې) ده.

همدارنگه په یادو مقالو کې لیکوال چې د کونړ (ختیځې) سیمې اوسېدونکی و، خو (کښې) چې په کندهاری لهجه کې کارول کېږي، ده هم په ټولو مقالو کې (کښې) کارولې، په داسې حال کې چې اوس (کې) کارول کېږي، پاته یې د (ه) په لرلو سره کارولې په داسې حال کې چې اوس پاتې د (ي) په لرلو سره کارول کېږي، په دې مقالو کې بلکه د (ه) په لرلو سره کارول شوې په داسې حال کې چې اوس د (ه) پرځای (ي) کارول کېږي او بلکې لیکل کېږي. په ټولو مقالو کې د پاره په دې بڼه لیکل شوې خو اوس د (د) پرځای (له) کارول کېږي چې له پاره لیکل کېږي، په دې مقالو کې لومړی په دې بڼه لیکل شوی په داسې حال کې اوس د (و) په اضافه کولو سره لومړی په دې بڼه لیکل کېږي، یو شمېر نورې کلمې هم شته چې لیکنی بڼه یې له اوسنی بڼې سره یوڅه توپیر لري.

ددې ترڅنګ ځاړولو، چې اوسنی شکل یې د ساه کښلو دی، په دې مقالو کې (زمونږ) یې په دې ډول لیکلی چې اوس (زمونږ) په بڼه لیکل کېږي، دغه راز (گروزو) داسې لیکل شوي چې په اوسنی بڼه کې یې د (ز) پرځای (ځ)

کارول کیري او (گرځو) راځي دغه ډول (هد، آمالو، فراخ دلی، جذب، خکاک، برخېره) لیکل شوي چې اوسنی بڼه یې (حد، اعمالو، پراخ دلی، جذب، خښاک او برسیره) لیکل کیري.

ددغو مقالو په ځینو برخو کې لیکوال هغه خپله سیمه ییزه کلیوالي لهجه هم کارولې لکه قلاړې قلاړی، منگر او داسې نور...

د پورته ذکر شویو موضوعاتو تر خوا لیکوال په دې مقالو کې د دري ژبې ډیر لغات او کلمات هم کارولي چې په مقالو کې یې د عربي ژبې تر اغېز وروسته د دري ژبه اغېزه هم ډیره تر سترگو کیري.

باید یادونه وکړم چې دغه ټکي مې د نیوکې په بڼه نه دي یاد کړي، بلکې په دې موخه مې راوړي چې له لوستونکو سره ددغو مقالو د لیکنې او ژبني اړخ په اړه باید معلومات وي او بله دا چې که په راتلونکي کې څوک غواړي چې د ارواښاد سیدشمس الدین مجروح د مقالو په ژبني اړخ څه لیکي، نو په دې برخه کې به ورسره مرسته شوې وي او د هغه په معلوماتو به یوڅه وراضافه شوي وي.

ماخذونه

- ۱- بينوا، عبدالرووف. (۱۳۸۸ المریز کال). اوسنی لیکوال. کندهار: دعلامه رشاد خپرنډویه ټولنه.
- ۲- بينوا، عبدالرووف. (۱۳۸۸ المریز کال) اوسنی لیکوال. (د مطیع الله روھیال په ترتیب او زیاتونې). کندهار: علامه رشاد خپرنډویه ټولنه.
- ۳- بختانی، عبدالله. (۱۳۳۳ المریز کال). شعر او ادب (ټولوونکی او مهتمم). کابل: پښتو ټولنه. د کابل عمومي مطبعه، ۳- ۱۳ مخونه.
- ۴- کابل مجله. (۱۳۲۲ المریز کال). شپږمه گڼه. وږي میاشت، پرله پسې ۱۵۰مه گڼه، ۱۳ کال، ۲- ۴ مخونه.
- ۵- کابل مجله. (۱۳۳۵ المریز کال). ۷مه گڼه. چنگاښ میاشت، پرله پسې ۴۱۱مه گڼه، ۲۶ کال، ۱- ۴، ۲۶ مخونه.
- ۶- کابل مجله. (۱۳۳۵ المریز کال) ۸مه گڼه. چنگاښ میاشت. پرله پسې ۴۱۲مه گڼه، ۲۶ کال: ۱- ۴، ۲۵- ۲۸ مخونه.
- ۷- کابل مجله (۱۳۳۵ المریز کال). ۹مه گڼه، زمري میاشت. پرله پسې ۴۱۳مه گڼه، ۲۶ کال، ۵- ۹ مخونه.
- ۸- کابل مجله. (۱۳۳۵ المریز کال). ۱۰مه گڼه، زمري میاشت، پرله پسې ۴۱۴مه گڼه، ۲۶ کال، ۱۸- ۲۲ مخونه.
- ۹- کابل مجله. (۱۳۳۶ المریز کال). ۲مه گڼه، وري میاشت، پرله پسې ۴۳۰مه گڼه، ۲۷ کال، ۲۴- ۲۷ مخونه.

- ۱۰- کابل مجله. (۱۳۴۱ لمریز کال). ۱۰مه گڼه، مرغومي مياشت، پرله پسې ۵۱۹مه گڼه، ۱-۴ مخونه.
- ۱۱- کابل مجله. (۱۳۴۶ لمریز کال). ۱ گڼه، وري مياشت، پرله پسې ۵۷۰مه گڼه، ۹-۱۲ مخونه.
- ۱۲- مجروح، شمس الدين. (۱۳۶۹ لمریز کال). د الفت یادونه. قلم مجله. ۱۵ او ۱۶مه گڼه: پېښور.
- ۱۳- مجروح، شمس الدين. (۱۳۹۱ لمریز). سرگذشت من، د (سید الاکبر په اهتمام). کابل: افغانستان تایمز چاپخونه.
- ۱۴- مجروح، شمس الدين. (۱۳۹۱ لمریز کال). مجموعه مقالات علمي، سياسي و اجتماعي، د (سید الاکبر په اهتمام)، افغانستان تایمز چاپخونه.
- ۱۵- مجروح، شمس الدين. (۱۳۹۱ لمریز کال). منتخب شعرونه او یا فریاد، د (سید الاکبر په اهتمام). کابل: افغانستان تایمز چاپخونه.
- ۱۶- مجروح، شمس الدين. (۱۳۹۱ لمریز کال) کوم شعر ښه او څوک ښه شاعر دی، د جهاني جهان د مقالو مجموعه. ۱۳-۱۴ مخونه. میوند کلتوري ټولنه - کندهار.
- ۱۷- وینس زلمیان. (۱۳۲۶ لمریز کال). پښتو ټولنه (کابل مجلې د ۲۱۱، ۲۱۲ گڼو په ځای)، ۳۷-۴۰ مخونه.

لړليک

مخ	سرليک
- ۱ -	د کتاب موضوع او هدف
- ۳ -	سريزه
- ۹ -	لومړی څپرکی
- ۹ -	د سيد شمس الدين مجروح ژوندليک
- ۱۷ -	د مجروح ځانگړنې:
- ۲۱ -	د مجروح په اړه د پوهانو نظرونه
- ۲۲ -	دوهم څپرکی
- ۲۲ -	د سيد شمس الدين مجروح ادبي مقالې
- ۲۹ -	پښتانه دې څرنگ پښتانه وي؟
- ۳۷ -	د تاريخ په خواوښا کښې
- ۵۱ -	د علم په باب کې
- ۶۰ -	توضيح
- ۶۹ -	شاعر او جامعه يا رحمان بابا او پښتانه
- ۷۶ -	د وړو شعر
- ۸۱ -	ليک
- ۸۵ -	له شعر نه څه غواړئ؟
- ۹۷ -	د زلميانو حيثيت او وظيفه په جامعه کې
- ۱۰۴ -	د گل پاچا الفت يادونه
- ۱۰۶ -	کوم شعر ښه او څوک ښه شاعر دی؟
- ۱۰۸ -	درېيم څپرکی
- ۱۰۸ -	د سيد شمس الدين مجروح د ادبي مقالو ځانگړنې
- ۱۲۸ -	د مجروح د ادبي مقالو ليکنې او ژبنی اړخ
- ۱۳۲ -	ماخذونه

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنگپال شخصیت
بناغلي (محمد اصف ننگ) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر
چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک وياړي چې د علمي اثارو د
چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. مور له ټولو درنو
هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او
مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا ددې اثر له ليکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه
کوو چې ددې اثر د ليکلو او چاپولو جوگه شول.

په فرهنگي مينه

د افغانستان ملي تحریک

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړ: ۱۰۸